בראשית
שמות

דפים למעיין ולמורה

כותבי החוברת –
צוות מרכז ההדרכה בתנ"ך:
יואב ברזִלי
יונתן גרוסמן
עמרם ינאי
דוד נתיב
יהושע רייס

ביצוע גרפי: שקמה בנמלך

הדפסה ראשונה: תשנ"ט
הדפסה שנייה: תשע"א

©

כל הזכויות שמורות

הוצאת "תבונות"
מכללת הרצוג - גוש עציון
ליד ישיבת הר־עציון
אלון שבות 90433
טל. 02-9937333
פקס. 02-9932796

ISBN 965-7086-03-5

אל המורה ואל הלומד

בהודיה לה' שזיכנו, אנו מגישים למורים וללומדי התנ"ך את החוברת הראשונה על חומשי התורה.

העיסוק בחומשים היווה עבורנו אתגר מיוחד, וחייב אותנו לנהוג זהירות מופלגת בדברינו. העובדה שחומשי התורה ידועים ומוכרים ללומדים החל מגן הילדים, והספרות הענפה שנכתבה על חומשי התורה בכל הדורות, הצריכו אותנו להגדיר היטב את היעד ואת המטרה של החוברת.

מתוך היכרות עם ציבור המורים בבתי הספר חשנו, שיש מקום להוסיף על העיסוק בפסוקי התורה גם מבט כולל על האירועים ועל המצוות, מבט שלא בא לפרש את הפסוק הבודד, אלא מתבונן במכלול וברצף. המעיין בחוברת ימצא התייחסות לנושאים מרכזיים בחומשים, המקיפים יותר מפרק אחד, ויכולים לשמש חוט שדרה לספר כולו. אין החוברת מהווה חלופה ללימוד יסודי של כל החומש ומפרשיו, על דרך הפשט והמדרש, ומי שיחשוב כך – יחטיא את כוונתנו.

כפי שעשינו בחוברות הקודמות (יחידת הבקיאות, דפי מלכים) ניסינו גם הפעם להגיש את דברנו ללומד, למעיין ובעיקר למורה המלמד בכיתה באופן בהיר ותמציתי, תוך שימוש באמצעים גרפיים, בטבלאות ובתרשימים, המושכים את לבו של הלומד, מקילים על ההבנה ועל הזיכרון, ויכולים לסייע במלאכת ההוראה.

בהעתיקנו פסוקים מן המקרא – שמרנו על הכתיב על פי המסורה.

ציון הפרקים מופיע עם גרש או גרשיים (ג', י"ח וכד'), ואילו ציון פסוקים – ללא תוספת (ג, יח וכד').

ברצוננו להודות במיוחד לגרפיקאית שקמה בנמלך על עבודתה המסורה ועל המאמצים שהשקיעה על מנת לשוות לחוברת את צורתה הנאה, ולסגן מנהל המכללה, מר עזרא קהלני, הכוח המניע והממריץ את עבודת הצוות.

תודה מראש לכל מי שימצא לנכון לשלוח לנו תגובות, הערות והארות.

בברכת התורה

צוות מרכז ההדרכה בתנ"ך

אלון שבות, תמוז תשנ"ח

תוכן העניינים

ספר בראשית

מסגרת האירועים והזמן בספר בראשית 9
בריאת העולם (פרק א') 10 – 11
אדם ואדמה בחטאי בראשית – חיבור וניתוק (פרקים ב'–ט') 12 – 13
צאצאי קין וצאצאי שת (פרקים ד'–ה') 15
פרשת המבול (פרקים ו'–ט') 17 – 19
המסגרת הגיאוגרפית של ספר בראשית ומשמעותה 21 – 23
ספר בראשית – ספר ספרי התולדות 24 – 25
אבות האומה 27
חיי אברהם (פרקים י"א–כ"ה) 28
חיי יצחק (פרקים כ"א–ל"ה) 29
חיי יעקב (פרקים כ"ה–נ') 30
חיי יוסף (פרקים ל'–נ') 31
בין אברהם ליעקב 32 – 33
ברכות הזרע והארץ לאבות 34 – 37
המאבק על ההנהגה בבית יעקב 38 – 39
שליחות (פרקים ל"ז–נ') 41

ספר שמות

ספר שמות – מבנה כללי 45
ספר שמות – מבנה מפורט 46 – 47
מסגרת הזמן של ספר שמות ומשמעותה 49
שלבי השעבוד וניצני הגאולה (פרקים א'–ג') 51
מעמד הסנה – הטלת השליחות על משה (פרקים ג'–ד') 53
מבנה פרשת שמות (פרקים א'–ה') 55
עשר המכות (פרקים ז'–י"ב) 56 – 57
הכנעת פרעה וחינוכו בפרשת המכות (פרקים ה'–י"ב) 58 – 59
מכת בכורות ויציאת מצרים – בין פסח לחג המצות 60 – 61
ישראל ומצרים בים סוף (פרקים י"ד–ט"ו) 62 – 63
מים סוף להר סיני – תלונות וניסיונות (פרקים ט"ו–י"ז) 64 – 65
הר האלהים – מוקד גיאוגרפי־רוחני 67
ברית סיני – המעמדות בהר (פרקים י"ט–מ') 68 – 69
עליות משה להר סיני (פרקים י"ט–מ') 70 – 73
סדר ומבנה בפרשת משפטים (פרקים כ"א–כ"ג) 74 – 75
המשכן וכליו – סדר ומשמעות (פרקים כ"ה–מ') 76 – 77
סדר התרומה ומשמעותה 78 – 79
תשובה וסליחה לאחר חטא העגל (פרקים ל"ב–ל"ד) 80 – 81
המעלות בקודש ותפקיד הכוהנים 82 – 83

בראשית

בריאת העולם (פרק א׳)

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים
אֵת הַשָּׁמַיִם וְאֵת הָאָרֶץ:
וְהָאָרֶץ הָיְתָה תֹהוּ וָבֹהוּ
וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם
וְרוּחַ אֱלֹהִים
מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמָּיִם:

יום אחד

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
יְהִי־אוֹר
וַיְהִי־אוֹר:
וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־הָאוֹר כִּי־טוֹב
וַיַּבְדֵּל אֱלֹהִים בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ:
וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָאוֹר יוֹם
וְלַחֹשֶׁךְ קָרָא לָיְלָה
וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם אֶחָד:

יום שני

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
יְהִי רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמָּיִם
וִיהִי מַבְדִּיל בֵּין מַיִם לָמָיִם:
וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ
וַיַּבְדֵּל בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ
וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר מֵעַל לָרָקִיעַ
וַיְהִי־כֵן:
וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לָרָקִיעַ שָׁמָיִם
וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי:

יום שלישי

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
יִקָּווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־מָקוֹם אֶחָד וְתֵרָאֶה הַיַּבָּשָׁה
וַיְהִי־כֵן:
וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לַיַּבָּשָׁה אֶרֶץ וּלְמִקְוֵה הַמַּיִם קָרָא יַמִּים
וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
תַּדְשֵׁא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע
עֵץ פְּרִי עֹשֶׂה פְּרִי לְמִינוֹ אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ עַל־הָאָרֶץ
וַיְהִי־כֵן:
וַתּוֹצֵא הָאָרֶץ דֶּשֶׁא עֵשֶׂב מַזְרִיעַ זֶרַע לְמִינֵהוּ
וְעֵץ עֹשֶׂה־פְּרִי אֲשֶׁר זַרְעוֹ־בוֹ לְמִינֵהוּ
וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:
וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שְׁלִישִׁי:

יום רביעי

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
יְהִי מְאֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלָּיְלָה
וְהָיוּ לְאֹתֹת וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וְשָׁנִים:
וְהָיוּ לִמְאוֹרֹת בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ
וַיְהִי־כֵן:
וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים
אֶת־הַמָּאוֹר הַגָּדֹל לְמֶמְשֶׁלֶת הַיּוֹם
וְאֶת־הַמָּאוֹר הַקָּטֹן לְמֶמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים:
וַיִּתֵּן אֹתָם אֱלֹהִים בִּרְקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ:
וְלִמְשֹׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאוֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ
וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:
וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם רְבִיעִי:

יום חמישי

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
יִשְׁרְצוּ הַמַּיִם שֶׁרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה
וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל־הָאָרֶץ עַל־פְּנֵי רְקִיעַ הַשָּׁמָיִם:
וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים
וְאֵת כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה הָרֹמֶשֶׂת אֲשֶׁר שָׁרְצוּ הַמַּיִם לְמִינֵהֶם
וְאֵת כָּל־עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ
וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:
וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר
פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים
וְהָעוֹף יִרֶב בָּאָרֶץ:
וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם חֲמִישִׁי:

יום שישי

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ בְּהֵמָה וָרֶמֶשׂ וְחַיְתוֹ־אֶרֶץ לְמִינָהּ
וַיְהִי־כֵן:
וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ
וְאֶת־הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינֵהוּ
וַיַּרְא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב:

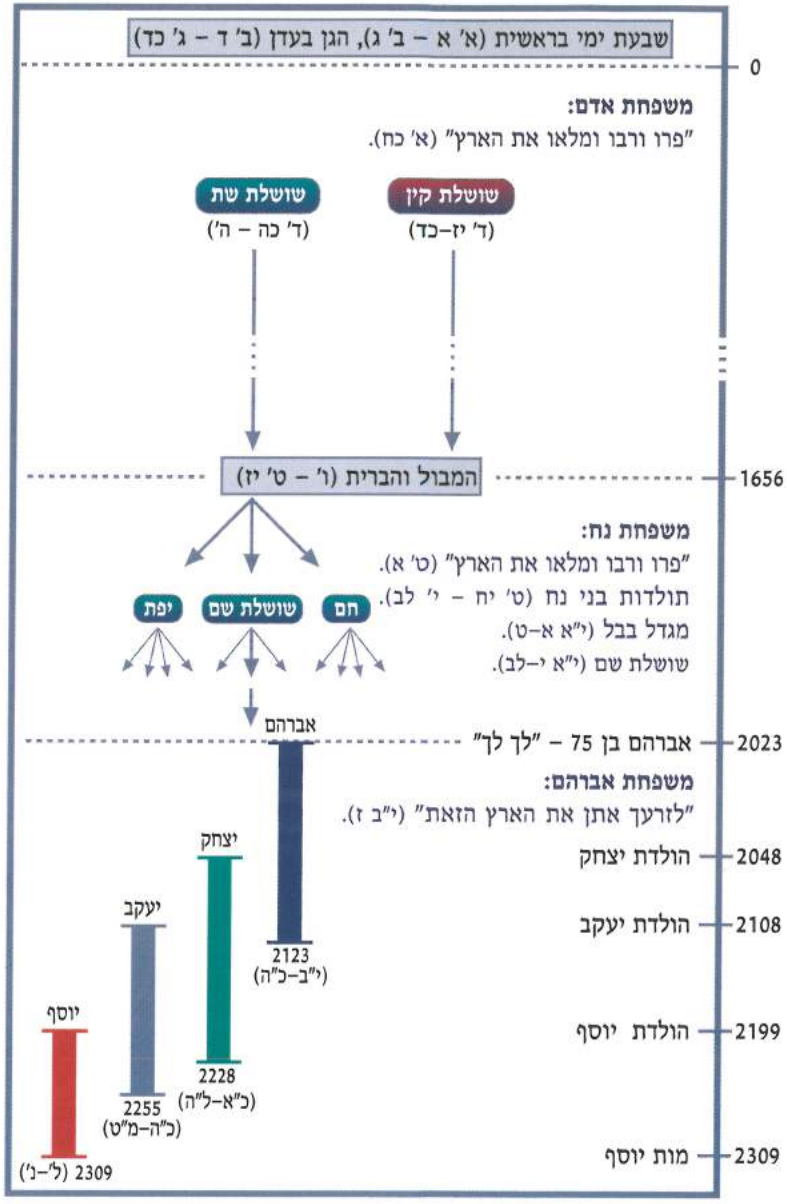
וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
נַעֲשֶׂה אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כִּדְמוּתֵנוּ
וְיִרְדּוּ בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ
וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ הָרֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ:
וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הָאָדָם בְּצַלְמוֹ בְּצֶלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ
זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא אֹתָם:
וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים
פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת־הָאָרֶץ וְכִבְשֻׁהָ
וּרְדוּ בִּדְגַת הַיָּם וּבְעוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל־חַיָּה הָרֹמֶשֶׂת עַל־הָאָרֶץ:

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת־כָּל־עֵשֶׂב זֹרֵעַ זֶרַע אֲשֶׁר עַל־פְּנֵי כָל־הָאָרֶץ
וְאֶת־כָּל־הָעֵץ אֲשֶׁר־בּוֹ פְּרִי־עֵץ זֹרֵעַ זָרַע לָכֶם יִהְיֶה לְאָכְלָה:
וּלְכָל־חַיַּת הָאָרֶץ וּלְכָל־עוֹף הַשָּׁמַיִם
וּלְכֹל רוֹמֵשׂ עַל־הָאָרֶץ אֲשֶׁר־בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה
אֶת־כָּל־יֶרֶק עֵשֶׂב לְאָכְלָה
וַיְהִי־כֵן:

וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת־כָּל־אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה־טוֹב מְאֹד
וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם הַשִּׁשִּׁי:

וַיְכֻלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל־צְבָאָם:
וַיְכַל אֱלֹהִים בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה
וַיִּשְׁבֹּת בַּיּוֹם הַשְּׁבִיעִי
מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה:
וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת־יוֹם הַשְּׁבִיעִי
וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ
כִּי בוֹ שָׁבַת מִכָּל־מְלַאכְתּוֹ
אֲשֶׁר־בָּרָא אֱלֹהִים לַעֲשׂוֹת:

מסגרת האירועים והזמן בספר בראשית

התרשים מציג מבט כללי על ספר בראשית, תוך הדגשת מסגרת הזמן של ההתרחשויות בספר.

1. המקורות המלווים את האירועים שבתרשים מקיפים את כלל פרקי הספר.

2. מערכת הזמן, כמו חוקי הטבע המוכרים לנו, עוצבה במהלך הבריאה. לכן כל המסופר לנו בפרקים א'–ג' צריך להילמד מתוך הבנה, כי הכתובים מתארים מציאות שונה מזו המוכרת לנו היום.

3. ציר הזמן המופיע בימין התרשים בא להבליט, כי היקף הכתובים המתארים כ–2,000 שנה (מהבריאה עד אברהם) מצומצם ביחס לכתובים המתארים את 300 השנים עד סיום הספר, מפני שהמוקד החשוב של הספר הוא משפחת אברהם (פרקים י"ב–נ'). (שבירת הרצף בציר הזמן, בחלק משפחת אדם, באה להדגיש, שהקו קוצר מסיבות טכניות.)

4. פרקי הבריאה ופרקי המבול והברית מהווים מעין שתי התחלות לעולם (לרעיון זה יש גם ביסוס לשוני, ראה לדוגמה: א' ב מול ז' יח, ח' א; א' ט מול ח' ה; א' כח–ל מול ט' א–ז ועוד).
בשני המקומות המעבר מתוהו ובוהו, המכוסה על ידי מים, להתגלות היבשה ולכיבושה, מלווה בברכתו של ה' (ברכה זו שונתה בהתאם לשינוי הנסיבות).

5. מהתרשים עולה, כי ספר בראשית עוסק בתולדותיהן של שלוש משפחות: משפחת אדם, משפחת נח ומשפחת אברהם. במשפחת אדם שני צירים מקבילים (שושלת קין ושושלת שת), שהמבול קטע אותם. משפחת נח נפוצה על פני כל הארץ, והיוותה תשתית לפיזור האנושות על פני האדמה. משפחת אברהם יצרה שרשרת של תאים משפחתיים, שהיוו תשתית לבניינה של האומה הישראלית.

6. ברכת הזרע והארץ, החוזרת לאורך הספר, חורזת את החוליות השונות שבספר, ומשמשת לו חוט שדרה. בריאת העולם, ובכלל זה האנושות וכדור הארץ, מסתיימת בברכת הייעוד – ברכת הזרע והארץ – שניתנה על ידי הבורא למין האנושי. בראשונה הופנתה ברכה זו לאדם ובשנית לנח. שרשרת כישלונות המין האנושי (האדם הראשון בגן עדן, קין והבל, למך, בני האלוהים ובנות האדם, דור המבול, נח ובנו, דור הפלגה) הביאו לדרך חדשה לאחר כ–2,000 שנות קיומו של העולם – בריאת ישראל, וברכת הזרע והארץ הצטמצמה לזרע מסוים ולארץ מסוימת (לזרעך, הארץ הזאת). מעתה יובילו אלה את דרך ה' בעולם, עד שתשוב ותונחל לאנושות כולה. הברכה שניתנה לאדם הראשון ולנח, הפכה להבטחה לאבות האומה הישראלית. רובו של ספר בראשית (פרקים י"ב–נ') מתאר את גלגוליה של ברכת הזרע והארץ, עד שהתברר מי הוא הזרע הנבחר שישב בארץ הנבחרת.

אדם ואדמה בחטאי בראשית - חיבור וניתוק (פרקים ב׳-ט׳)

		המילים המנחות: אדם – אדמה	דגשים
אדם **חטא האכילה מעץ הדעת טוב ורע**	הרקע:	"ויקח ה׳ אלהים את **האדם** וינחהו בגן עדן **לעבדה ולשמרה**". (ב׳ טו)	**ייעוד האדם** בגן עדן, **׳לעבדה ולשמרה׳** (המתייחס לפי לשונו אל **האדמה**), מהווה רקע לחטאו. באוכלו מפרי העץ אשר בתוך הגן, חטא האדם לא רק בזה שלא קיים את צו ה׳, אלא גם **לקשר שבינו ובין האדמה**. העונש מבטא בהתאם קללה, עיצבון וקושי בהמשך הקשר עם האדמה. האדם צריך מעתה לעבוד בזעת אפיו, ואף על פי כן, האדמה תצמיח לו קוץ ודרדר ולא תאיר לו פנים. **הפן השני של העונש, השיבה אל האדמה**, רומז אל **המוות** (לא ברור מה היה לפני החטא). בתוך מציאות עצובה וקשה זו, צריך האדם להמשיך בייעודו - **׳לעבד את האדמה׳** שממנה נוצר ולשבת **׳מקדם לגן עדן׳**.
	תגובת ה׳:	"ויקרא ה׳ אלהים אל **האדם** ויאמר לו איכה". (ג׳ ט)	
	העונש החקלאי:	"**ולאדם** אמר... ארורה **האדמה** בעבורך, בעצבון תאכלנה כל ימי חייך".(ג׳ יז)	
	העונש הקיומי:	"עד שובך אל **האדמה** כי ממנה לֻקחת, כי **עפר אתה** ואל עפר תשוב". (ג׳ יט) "וישַלְחהו ה׳ אלהים מגן עדן, לעבד את **האדמה** אשר לֻקח משם". (ג׳ כג)	
קין **חטא הריגת הבל**	הרקע:	"וקין היה עבד **אדמה**". (ד׳ ב) "ויבֵא קין מפרי **האדמה** מנחה לה׳ ". (ד׳ ג)	**קין קיים את הציווי: ׳לעבד את האדמה׳.** הבאת מנחה לה׳ מפרי האדמה נראית רצויה (למרות שלא נצטווה על כך), אך אחריתה - חטא, רצח אח! בנוסף למנחה שהובאה מפרי האדמה, נרמז **חלקה של האדמה** גם בתיאור הרקע לחטא: ׳ויהי בהיותם **בשדה**׳, בתיאור צעקת הדמים **מן האדמה,** ובהדגשת חלקה בחטא בכך שפצתה את פיה לקחת את דמי הבל. **העונש** מכוון **כלפי האדם**, שנותק באופן חריף יותר מן האדמה ומטובה, ואפילו אם יעבוד אותה, היא כבר לא תיתן לו מכוחה. **הפן השני של העונש, גלות ונדודים**, כרוך גם הפעם בהוויית **המוות**: ׳כל מֹצְאי יהרגני׳. ברחמי ה׳ התמתן העונש, וקין התיישב **׳בארץ נוד קדמת עדן׳.**
	תגובת ה׳:	"קול דמי אחיך צעקים אלי מן **האדמה**". (ד׳ י)	
	העונש החקלאי:	"ועתה ארור אתה מן **האדמה** אשר פצתה את פיה לקחת את דמי אחיך מידך. כי תעבד את **האדמה** לא תסף תת כֹּחה לך", (ד׳ יא–יב)	
	העונש הקיומי:	"נע ונד תהיה **בארץ**". (ד׳ יב) "הן גרשת אתי היום מעל פני **האדמה** ומפניך אֶסָּתר". (ד׳ יד)	
דור המבול **חטא בני האלהים ובנות האדם**	הרקע:	"ויהי כי החל **האדם** לרֹב על פני **האדמה** ובנות יֻלדו להם". (ו׳ א)	ריבוי האדם על פני האדמה הוא **קיום הציווי** (והברכה): **׳פרו ורבו ומלאו את הארץ׳**, אך קיום זה היה בסיס לחטא שהקיף את כל המין האנושי. האדמה והאדם (המיוצג על יד ׳בנות האדם׳) חוזרים ונזכרים פעמים רבות ברקע הסתום של חטא זה. הפעם אין לאדמה שום חלק בחטא; חטאי האדם הם שמשחיתים את הארץ. **העונש** מתבטא בניתוק מוחלט בין האדם והאדמה: **מחיית האדם, השחתת האדמה** וכל אשר עליה.
	תגובת ה׳:	"וירא ה׳ כי רבה רעת **האדם בארץ**... ויִנָחם ה׳ כי עשה את **האדם בארץ**". (ו׳ ה–ו) "ויאמר ה׳: אמחה את **האדם** אשר בראתי מעל פני **האדמה**". (ו׳ ז) "והנני משחיתם **את הארץ**". (ו׳ יג)	
	עונש כולל ומוחלט:	"וימַח את כל היקום אשר על פני **האדמה מאדם** עד בהמה... וימָחו מן **הארץ**". (ז׳ כג)	
נח		"זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידנו, מן **האדמה** אשר אֵרָרה ה׳ ". (ה׳ כט)	המבול אשר מחה את הכל, אִפשר התחלה חדשה. התקווה והתפילה לביטול הקללה על קשר האדם לאדמה (באותן מילים שנאמרו לאדם הראשון), נוסחה עם הולדת נח, שנולד לאחר מות אדם הראשון. **הניתוק בין גורל האדם לגורל האדמה** אִפשר מכאן ואילך לדון את האדם וחטאיו בפני עצמם, ללא זיקה אל האדמה. **"שֹפך דם האדם באדם דמו ישָפך**, כי בצלם אלהים עשה את האדם" (ט׳ ו). נח התחיל שוב **׳לעבד את האדמה׳**, ושוב הגיע לידי חטא: שכרות (נח) וגילוי עריות (חם). הפעם העונש אינו כרוך בקללה לאדמה או בניתוק ממנה, אלא ׳רק׳ בקללת החוטא וזרעו.
		"וירח ה׳ את ריח הניחֹח, ויאמר ה׳ אל לבו: לא אֹסף לקלל עוד את **האדמה** בעבור **האדם**, כי יֵצר לב **האדם** רע מנעָריו". (ח׳ כא)	
		"ויחל נח איש **האדמה** ויטע כרם". (ט׳ כ)	

"שמעשה בראשית סוד עמוק, אינו מובן מן המקראות, ולא ייוודע על בוריו אלא מפי הקבלה עד משה רבנו מפי הגבורה, ויודעיו חייבין להסתיר אותו".
(רמב"ן א' א)

דבריו אלה של הרמב"ן עמדו לנגד עינינו, עת באנו להציע דרך ללימוד פרק א' בספר בראשית. ברור לנו, שהדרך המוצעת בזה איננה מקיפה את כל שפרק זה מכיל, ואיננה נוגעת אלא בנקודות ספורות, שאותן בחרנו להדגיש. גם המבנה שבו נכתבו הפסוקים איננו אלא מבנה אפשרי אחד, המביע חלק מן התכנים בהם עוסק הפרק. נבאר כמה מן הנקודות הללו בסעיפים הבאים:

1. העמדת פסוקים א–ב ככותרת תואמת את שיטת הרמב"ן בתיאור פסוקים אלה, ועל פיה מתארים שני הפסוקים הראשונים בריאה ראשונה, שממנה נוצרו אחר כך כל שאר הנבראים (יש לציין, שאף לשיטת רש"י, החולק על הרמב"ן בביאור המילה 'בראשית', נברא הכול ביום הראשון, וראה דבריו על פסוק י"ד).

2. כתיבת הפסוקים בשני טורים מבליטה את ההקבלות הקיימות בין שלושת הימים הראשונים לשלושה האחרונים. נציין כמה מן ההקבלות:

יום אחד:	אור	**יום רביעי:**	מאורות
יום שני:	המים והרקיע	**יום חמישי:**	יצירת החי במים והעוף ברקיע
יום שלישי:	היראות הארץ	**יום שישי:**	יצירת החי בארץ
	הופעת הצומח		בריאת האדם
			ייעוד הצומח למאכל האדם והחי

יש לשים לב לשתי נקודות:

א. היום השלישי בכל טור כולל יותר מדבר אחד.

ב. לאדם שנברא ביום השישי אין מקביל ביום השלישי, דבר המצביע על ייחודו של האדם ביחס לשאר הנבראים.

3. ניתן לומר בהכללה, שבשלושת הימים הראשונים נבראו היסודות של העולם (אור, מים, רקיע, ים וארץ), ובשלושת הימים האחרונים השתכללו יסודות אלה, התייצבו בצורה שלמה ומפורטת והתחילו לפעול (בכל מה שנברא בשלושת הימים האחרונים קיימת תנועה).

לאדם, שנברא בצלם אלוהים, ניתנה היכולת להמשיך לשכלל ולפתח את מה שנברא לפניו. בידי האדם הופקדה המשימה 'להמשיך' את מעשי ה', ולהוציא לפועל את כל מה שטמון בבריאה, כפי שעשה ה' בעצמו בשלושת הימים האחרונים של ששת ימי בראשית.*

4. בשלושת הימים הראשונים אלוהים הבדיל בין היסודות העיקריים של העולם (אור–חושך, מים–מים), ובעקבות ההבדלה הוא קרא להם שמות (יום–לילה, ארץ–ימים), דבר שאינו מופיע בשלושת הימים האחרונים. לעומת זה, בשלושת הימים האחרונים מופיעים ייעודים ותפקידים של הנבראים השונים, ההולכים ומשתכללים מיום ליום:

יום רביעי:	מאורות	–	להבדיל, להאיר, למשול
יום חמישי:	החי במים והעוף	–	פרו ורבו, מלאו את הארץ, העוף ירב
יום שישי:	האדם	–	וירדו, מלאו את הארץ, כבשוה (ומאכלו מהצומח)

5. סיפור בריאת האדם בולט בסגנונו המיוחד ובחריגותו. בריאת האדם אינה נסמכת על יסודות שכבר הופיעו בבריאה לפני כן, ואין לה מקביל בשלושת הימים הראשונים. מגמה זו לתאר את האדם כנברא שונה באופן מהותי משאר הנבראים, בולטת במיוחד על רקע התיאור המופיע בפרק ב', שם נברא האדם 'עפר מן האדמה', בעוד שפרק א' מדגיש את בריאת האדם 'בצלם אלהים'. האדם נברא ביום השישי, לאחר שכל הנבראים הקודמים נמצאו במתכונתם הסופית, ואין הוא מהווה המשך ושכלול של מה שנברא לפניו. האדם הוא הנברא היחיד שאלוהים מדבר אליו ואף נותן לו את השלטון על כל הנבראים.

6. כפי שנרמז בסעיף הקודם, תיאור בריאת האדם בפרק ב' שונה מן התיאור בפרק א'. האדם שנברא 'בצלם אלהים', ממונה על ידי האלוהים למלא את הארץ, לכבוש את הארץ ולרדות בכל בעלי החיים שבארץ, ואין רמז בכתוב לייעודו המוסרי. בפרק ב' מתמצה תפקידו של האדם 'לעבדה ולשמרה', ונוסף לו הציווי לא לאכול מעץ הדעת, והוא מוזהר מפני הצפוי לו אם יפר את הציווי: "כי ביום אכלך ממנו מות תמות". בגן עדן שולט ה' על הנעשה באופן ישיר, ה' 'מתהלך בגן', ה' מבקש מן האדם דין וחשבון על מעשיו ומחדליו, ומעניש את מי שלא נוהג בהתאם לכללים שנקבעו. בגן עדן מתקיים דו־שיח בין ה' לאדם, דבר שמצביע על 'יחס אישי' ביניהם. גם הזמן בו נוצר האדם שונה: בפרק א' נברא האדם אחרון, והוא מופיע בעולם כמלך וכשליט, שכל הבריאה עומדת לרשותו ולמענו. בפרק ב' מתוארת בריאת האדם בתחילה, ורק בעקבותיה: "ויצר ה' אלהים... כל חית השדה ואת כל עוף השמים ויבא אל האדם"; האדם מסייע לה', משרת אותו וממלא את ציוויו. ניתן לסכם ולומר: בפרק א' ניצב האדם מול הבריאה כנציגו של אלוהים, ואילו בפרק ב' ניצב האדם מול ה' כנזר הבריאה.

ההבדלים עליהם הצבענו, יכולים להסביר את ההבדל בשמות ה' שבשני הפרקים: פרק א' נכתב בשם 'אלהים', ובפרק ב' מצטרף שם הוי"ה. שם אלוהים מבטא את היותו בעל הכוחות כולם, "להורות כי כל הכוחות יוצאים מלפני האלוה" (כוזרי, ד' א). כך הוא המצב בפרק א': אלוהים ברא את העולם כולו, והעניק לו את הכוחות הנחוצים לו כדי להמשיך ולהסתובב ולהתנהל כאילו מעצמו. שם הוי"ה הוא השם ה'פרטי', וכדברי ריה"ל (שם): "זה שם פרטי, בו רומזים לאלוה, ולא בתואר המקום... ולא בהכללה, כבשם הכללי 'אלהים', כי אם בשם המיוחד לו, שכן הוא נקרא ה' על דרך הייחוד". השימוש בשם זה מלמד על קשר ישיר ו'אינטימי' בין האדם לה', על ההשגחה המיוחדת של ה' על האדם ועל העניין שיש לו במעשיו של האדם ובגורלו. חז"ל ביטאו נקודה זו, באומרם ששם 'אלהים' מבטא את מידת הדין, על פיה קיימת בעולם מערכת חוקים נוקשה ואין במסגרתה מקום ליחס אישי ומיוחד. שם הוי"ה מייצג את מידת הרחמים, המתאפשרת כתוצאה מן היחס ה'אישי' והמיוחד המתקיים בין ה' לאדם.

* על פי דברים אלה, יש לתמוה על הופעת הצומח ביום השלישי, שהרי, לכאורה, הציווי 'תדשא הארץ' דומה לציווי 'ישרצו המים' ולציווי 'תוצא הארץ', המופיעים ביום החמישי והשישי. ניתן להסביר, שהאדמה שאינה מכוסה מים ('ארץ'), נבדלת מן האדמה המכוסה מים ('מים') בכך שהיא מכוסה בצומח, וכל עוד לא כיסה הצומח את ה'ארץ' לא נסתיימה בריאתה.

הערות לטבלה

הפסוקים המתארים את חטאי האנושות בפרשת בראשית ובפרשת נח, חוזרים ומדגישים את הזיקה בין האדם לאדמה. הקשר והתלות ההדדית בין האדם והאדמה מוצגים כבר בראשית הבריאה, האדם נוצר מן האדמה: "וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה" (ב' ז), והאדמה זקוקה לעבודת האדם: "כי לא המטיר ה' אלהים על הארץ, ואדם אין לעבד את האדמה" (ב' ה). נראה, שזיקה זו רומזת למקומו ולייעודו של האדם בעולם, והיא מתבטאת גם בתיאור החטאים הראשונים והעונשים עליהם.

הטבלה מציגה את 'חטאי בראשית': האכילה מעץ הדעת טוב ורע, הריגת הבל וחטאי דור המבול, ומבליטה את החזרות המבניות והלשוניות, המדגישות את הזיקה שבין האדם והאדמה בתיאור החטאים ותוצאותיהם. תיאור זה מלמד הן על הרציפות והן על ההתפתחות בחטאים ובעונשים של דורות בראשית.

לאחר המבול בטלה התלות המוחלטת בין האדם והאדמה, כמפורש בדברי ה': "לא אֹסֵף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם" (ח' כא). ביטול התלות אִפשר את המשך הקיום של האדמה והאדם.

סיכום המשמעויות הנובעות מן הטבלה – קווים משותפים ומתפתחים

הרקע – ה' מתהלך בקרב הארץ

ברקע כל החטאים מופיע צו ה' או תיאור של קיום הציווי האלוקי על ייעודי האדם בעולם ('לעבדה ולשמרה', עבודת האדמה, פרייה ורבייה).

ייתכן, שבכך רמז לנו הכתוב, שמראשית הבריאה מלווה ה' את האדם בכל דרכיו ומחייב אותו להתנהג בהתאם לייעודו, ושהברכה האלוקית מצויה לכל אחד בכל דור, אך חטאי האדם וצאצאיו מקלקלים את השורה, מעוותים את המציאות והופכים את הברכה לקללה.

החטאים – פגיעה בתשתית הקיום

תיאור חטאי בראשית מתאפיין בלשון סתומה. בראשון לא ברור למה נאסרה האכילה, ומה היה האדם אלמלא אכל מעץ הדעת טוב ורע. בשני לא פורש מדוע הרג קין את הבל אחיו 'בהיותם בשדה'. השלישי סתום גם בהגדרת החוטאים וגם בזיהוי החטא.

הדבר הוודאי הוא, שבתיאור כל אחד מן החטאים ישנה התייחסות לקשר שבין האדם והאדמה. עובדה זו מלמדת, שיש להבין את החטאים כפגיעה בקשר של האדם למקום חיותו – האדמה, ושבחטאיו הוא הולך ומתרחק ממקורו (כך מורים גם העונשים). ניתן, אם כן, להצביע על הדגשים שבתיאור המקראי גם ללא פירוש מלא של החטאים.

העונשים – הסלמה כלפי האדם

העונש הכפול בכל שלב הולם את היחס הכפול שבין האדם והאדמה. העונש ניתן גם לאדם וגם לאדמה, אך מודגשת הַחְרפה בחומרת העונש של האדם. תחילה: "ארורה האדמה בעבורך", אחר כך: "ארור אתה מן האדמה", ולבסוף: "אמחה את האדם אשר בראתי מעל פני האדמה".

ההסלמה מתבטאת גם בניתוק ההולך וגובר בין האדם לבין טובה של האדמה, משלב לשלב הופכת האדמה ממקום חיותו של האדם למקום של פורענות ומוות.

גם הציונים הגיאוגרפיים מסייעים לבטא הסלמה זו, כפי שהודגש בטבלה.

המשך הזיקה בין האדם והאדמה – בארץ ישראל

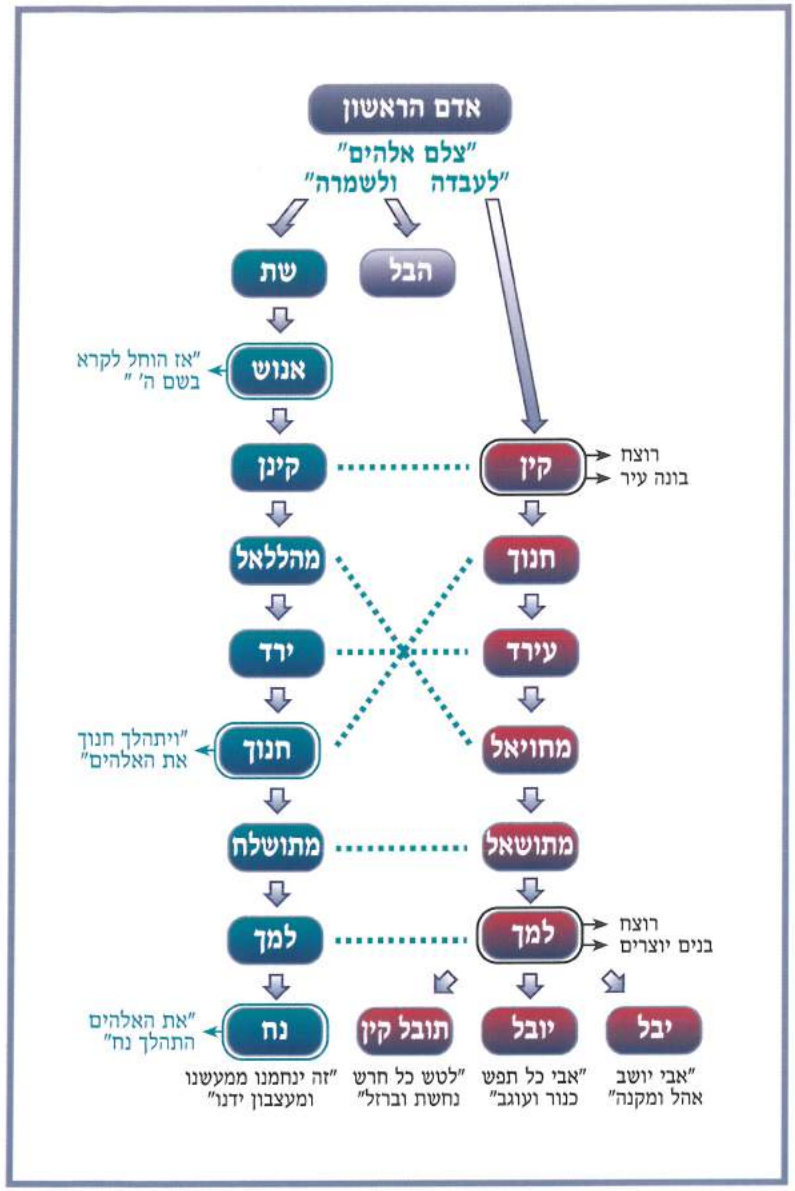
גם לאחר ניתוק התלות בין האדם לאדמה (ח' כא), מתקיים עדיין אותו קשר בראשיתי, במקום אחד בעולם: בארץ ישראל, מקום השכינה (חלקת גן עדן, לשיטת הרמב"ן). רק בה גורמים החטאים לגלות האדם והעם מעל אדמתו, וקיום המצוות מביא לברכת שמים על הארץ.

שלושת החטאים הגורמים, לפי התורה, גלות מן האדמה, שופכים אור נוסף על שלושת חטאי בראשית: עבודה זרה – אדם, שנאמר בו: "והייתם כאלהים" (ראה דברים י"א טז–יז), שפיכות דמים – קין (ראה במדבר ל"ה לב–לד), גילוי עריות – בני האלוהים ובנות האדם (ראה ויקרא י"ח כד–כח). ייתכן, שזהו סודם של חטאי בראשית, הכרוכים וסבוכים בקשר האדם והאדמה.

ניתן לסכם ולומר, שכשם שעם ישראל ממשיך בנשיאת הייעוד הבראשיתי בארצו 'לעבדה ולשמרה', כך ממשיכה ארץ ישראל את הזיקה שטבע אלהים בראשית הבריאה בין האדם והאדמה.

צאצאי קין וצאצאי שת (פרקים ד׳-ה׳)

יצר ויצירה, עֶצֶב ועיצוב

'צלם אלהים' שנברא בו האדם, מבטא את יתרונו על שאר הנבראים, שלא זכו בו.

פנים רבות לייחוד זה, ומן החשובים שבהם – היותו של האדם שותף לבורא בעיצוב פני העולם. האדם הונח בגן עדן 'לעבדה ולשמרה', וה' הביא את היצורים אל האדם שיקרא להם שמות, וימשיך בכך את קריאת השמות על ידי ה' במעשה הבריאה, בטרם היות האדם.

יכולת זו ליצור ולעצב הקנתה לאדם מדרגה גבוהה: **"ותחסרהו מעט מאלהים"**... תמשילהו במעשי ידיך" (תהלים ח' ה–ט). אבל במדרגה זו טמונה גם סכנה של התנשאות האדם. היצר הרע עלול לשבש את היצירה ולהפוך את העיצוב לעצב. שאיפתם של אדם וחוה להיות כאלוהים, יודעי טוב ורע, מדגימה סכנה זו, שתוצאותיה הן: **"בעצב** תלדי בנים", **"בעצבון** תאכלנה" (ג' טז–יז). סכנה זו באה לידי ביטוי גם בדורות הבאים: קין היה 'עובד אדמה'; **עובד** האדמה משנה את פניה: בחרישה, בזריעה ובקצירה, והוא שותף בתהליך היצירה. קין אף בנה עיר (משמעות השם **קין** היא 'קניתי איש', שמשמעותו: **יצרתי** איש, כמו: **קונה** שמים וארץ). הבל היה רועה צאן. הרועה שומר על הצאן, ואיננו מתערב ב"תהליכי הייצור" של הצאן (השם הבל משמעותו – חסר משמעות). קין והבל חילקו ביניהם את תפקיד האדם: "לעבדה", עשייה אקטיבית – קין; "לשמרה", עשייה פאסיבית – הבל.

בצד **פעלתנותו** של קין מסופר לנו גם על היותו **הרוצח** הראשון. סופה של שושלת קין מגלה, שגם בניו אחריו ירשו יצירתיות זו: למך לקח לו שתי נשים והוליד מהן שלושה יוצרים: "אבי ישב אהל ומקנה", "אבי כל תפש כנור ועוגב", "לטש כל חרש נחשת וברזל". בצד **היצירה** המגוונת שיצאה מביתו של למך, הוא שלח יד גם **ברצח** (ד' כג–כד). הקשר בין יצירה אינטנסיבית לבין רצח וחטא הולך ומתעצם. מה משמעו?

התרשים משווה את שושלת קין לשושלת שת. (שמות האישים אודותם מעיד הכתוב שהייתה להם זיקה מיוחדת לה' הושמו במסגרת.)

ההשוואה מגלה את **הדמיון** הרב בין שמות הצאצאים, ומתוך כך מבליטה את **הניגוד** שבין שתי השושלות:

א. אנוש (אנושיות) מופיע בשושלת שת בלבד ובימיו "הוחל לקרא בשם ה'" (ד' כו).

ב. המקביל למהללאל (=מהלל אל) בשושלת שת הוא מחויאל (=מחוי אל) בשושלת קין.

ג. חנוך משושלת שת היה זה שהתהלך את האלוהים. למך משושלת קין היה רוצח, בעוד למך משושלת שת השמיע תפילה: "זה ינחמנו... מן האדמה אשר אֵרָרה ה' " (ה' כט).

ד. זרעו של קין הושמד כולו במבול, בניגוד לזרעו של שת, מחליפו של הבל, ששרד בתיבה.

מהשוואת שתי השושלות למדנו, כי פיתוח וקדמה הינם טובים ומבורכים ומביאים לידי ביטוי נעלה את צלם אלוהים שבאדם. אולם רק ייצור נטול יצר רע יביא לעיצוב עולם ללא עֶצֶב. אנוש מהלל אל יקדם את האדם לפעול בצלם אלוהים, אם יזכור, שגם אדם יוצר הינו יצור נברא.

עם לידתו של נח הובעה התקווה: "זה ינחמנו ממעשנו ומעצבון ידנו מן האדמה אשר אֵרָרה ה' " (ה' כט). ואכן לאחר יציאת נח מן התיבה הוא בנה מזבח לה' והעלה עולות, "וירח ה' את ריח הניחֹח, ויאמר ה' אל לבו: לא אֹסֵף לקלל עוד את האדמה בעבור האדם, כי **יצר** לב האדם **רע** מנְעָריו, ולא אֹסֵף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי" (ח' כא, והשווה ו' ה–ז).

פרשת המבול (פרקים ו׳-ט׳)

את פרשת המבול מספר הכתוב משתי נקודות מבט שונות, השלובות זו בזו: האחת מתמקדת במחיית האדם ובהצלתו (הטור הימני בטבלה המופיעה בעמודים הבאים), והשנייה מתמקדת בחורבנה של הארץ ובהצלתה (הטור השמאלי). התיאור המתמקד באדם משתמש בשם הוי"ה, המביע הנהגה נסית ואישית, ואילו התיאור המתמקד בארץ משתמש בשם 'אלהים', המבטא את ההנהגה הטבעית, הכללית (ראה לעיל, עמוד 11). בטבלה הסמוכה מצוינים לשונות נוספים המאפיינים כל אחד מהתיאורים:

פרשת המבול מנקודת המבט על האדם		פרשת המבול מנקודת המבט על הארץ	
שם הוי"ה	= השגחה אישית ונסית	**שם אלהים**	= השגחה כללית, טבעית
אדמה	= חלקת יבשה הקשורה לאדם ("האדם... מן האדמה")	**ארץ**	= חלקת יבשה ("ויקרא אלהים ליבשה ארץ")
מחייה	= סיום **חיים**	**השחתה**	= פירוק וכילוי של **חפצים**
לשון מליצית	= מביעה יחס אישי וחם	**פירוט טכני**	= תיאור עובדתי

חלוקה זו מוכרת לנו מתחילת הספר. כבר בתיאור הבריאה פוגשים אנו את שתי נקודות המבט השונות: פרק א' אשר בו מופיע שם 'אלהים', בו נברא האדם לאחר החיות, בו קיים סדר ברור ומופתי, והתיאור בו מפורט וטכני. פרק ב' בו מופיע שם הוי"ה לצד שם 'אלהים', בו בריאת החיות טפלה לאדם (תוך חיפוש 'עזר כנגדו'). בפרק א' חוזרת ונשנית המילה 'ארץ', ממש כבתיאור המבול מנקודת מבטה של הארץ, ובפרק ב' מופיעה גם 'אדמה' כבתיאור המבול מנקודת מבטו של האדם.

וכשם שבבריאה הראשונה של העולם נשזרו יחדיו שתי נקודות המבט, כך גם בהריסתו של העולם, במבול, ובחידושו לאחריו מוצאים אנו כפילות זו.

שתי נקודות המבט שמהן מתואר המבול נותנות תחושה, כי ישנן חזרות על פרטים בסיפור, אך למעשה אלו הן הדגשות שונות הבאות משתי נקודות המבט השונות.

הטבלה בעמודים הסמוכים מציגה את פסוקי המבול על פי שתי נקודות המבט, אלה בצד אלה. בטור הימני - תיאור המבול מנקודת המבט הראשונה (שבה האדם במרכז), ובטור השמאלי מנקודת המבט השניה (שבה הארץ במרכז). ניתן לקרוא את סיפור המבול ברצף אחד, על פי שתי נקודות המבט.

לכל נקודת מבט מסגרת לעצמה ותכנים מיוחדים.

בשני הסיפורים מילות הסיום הן מעין מילות הפתיחה.

סיפור הארץ

בפתיחה: "**ותשחת** הארץ לפני האלהים... כי **השחית כל בשר** את דרכו על הארץ" (ו' יא–יב).

בסיום: "ולא יכרת **כל בשר**... ולא יהיה עוד מבול **לשחת** הארץ... ולא יהיה עוד המים למבול **לשחת כל בשר**" (ט' יא–טו).

סיפור האדם.

בפתיחה: "ויראה ה', כי רבה רעת **האדם**... וכל **יצר מחשבות לבו רק רע**... וינחם ה' כי עשה את **האדם** בארץ, ויתעצב **אל לבו**" (ו' ה–ו).

בסיום: "ויאמר ה' **אל לבו**, לא אסף לקלל עוד את האדמה **בעבור האדם, כי יצר לב האדם רע מנעריו**" (ח' כא).

בסיפור על הארץ מתואר החטא כחטא הארץ, כהשחתת 'כל בשר', ואף הברית נכרתה עם הארץ כולה ועם כל יצוריה. סיפור זה מבטא את הצלת הארץ **לשם המשכיותה**. בכל יצור – אדם כחיה – טבועה תכונת ההישרדות, שהטביע בו הבורא לשם קיום העולם והמשכיותו, ולכן מצוי שם 'אלהים' בסיפור זה (הכוחות הטבעיים המסורים ביד הבורא). פעמים רבות מודגש בסיפור 'כל בשר', ואף אל נח באים מעצמם זוגות זוגות של חיות (זכר ונקבה) לשם המשך הישרדותם.

בסיפור על האדם מתואר החטא כחטאו של האדם, ובעטיו נענשת הבריאה כולה. בהתאם לכך, הברית נכרתה בסיום עם האדם, עם נח, וכתוצאה מכך שרויים שאר יצורי העולם בברית. סיפור זה מבטא את ההנהגה האישית, שהצילה את נח שלא נמנה עם החוטאים (והוא איננו רק אמצעי להישרדות הבריאה כולה). לכן מצוי בסיפור זה שם הוי"ה (יחס אישי בין הבורא והאדם), ולכן מצווה נח לקחת מהבהמות הטהורות 'שבעה שבעה', שהרי החלוקה בין טהור לטמא משמעותית מנקודת מבטו של האדם. מנקודת מבט זו מקריב נח קורבן לה' כאות תודה על שבחר בו וגמל עמו טובה.

נראה, כי הקב"ה בחר בנח להמשכיות העולם בשל שתי סיבות שונות: האחת מתמקדת ברצון אלוהים להציל את הארץ, ומבחינה זו נח היה אמצעי בלבד, שבעזרתו (על ידי איסוף בעלי החיים בתיבה) יהיה המשך לכל יצורי הארץ; רעיון זה מתבטא ב"סיפור הארץ". הסיבה השנייה מתמקדת בנח ש"מצא חן בעיני ה' ". עונש החוטאים היה למות במבול, אך נח הצדיק ניצל בזכות מעשיו. רעיון זה מודגש ב"סיפור האדם". מבחינה זו מוקד הסיפור הוא נח, ורק בזכותו ולמענו ניצלים שאר היצורים שעל פני האדמה. כשחוטא האדם, לא די בזה שהוא מזיק לעצמו, אלא מביא הוא גם לחורבן הארץ, אך כשהוא זוכה ומוצא חן בעיני ה', אזי בזכותו יינצל העולם כולו.

הכתוב משלב את שתי נקודות המבט, ומספר את שני הסיפורים ברצף אחד, בכדי להדגיש את הזיקה המהותית הקיימת בין שניהם. השילוב מודגש בפסוק המסכם את כניסת נח והחיות לתיבה – הפסוק אשר חותם את המערכה הראשונה (ז' טז), ובו ישנו שילוב בין שם 'אלהים' ושם הוי"ה. (השילוב עולה גם מתוכן הסיפורים: נח בהצלתו הנִסית נזקק לאמצעי טבעי – התיבה, ולשם הישרדותה של הארץ נבחר נח שהיה "צדיק תמים".)

פרשת המבול (פרקים ו'-ט')

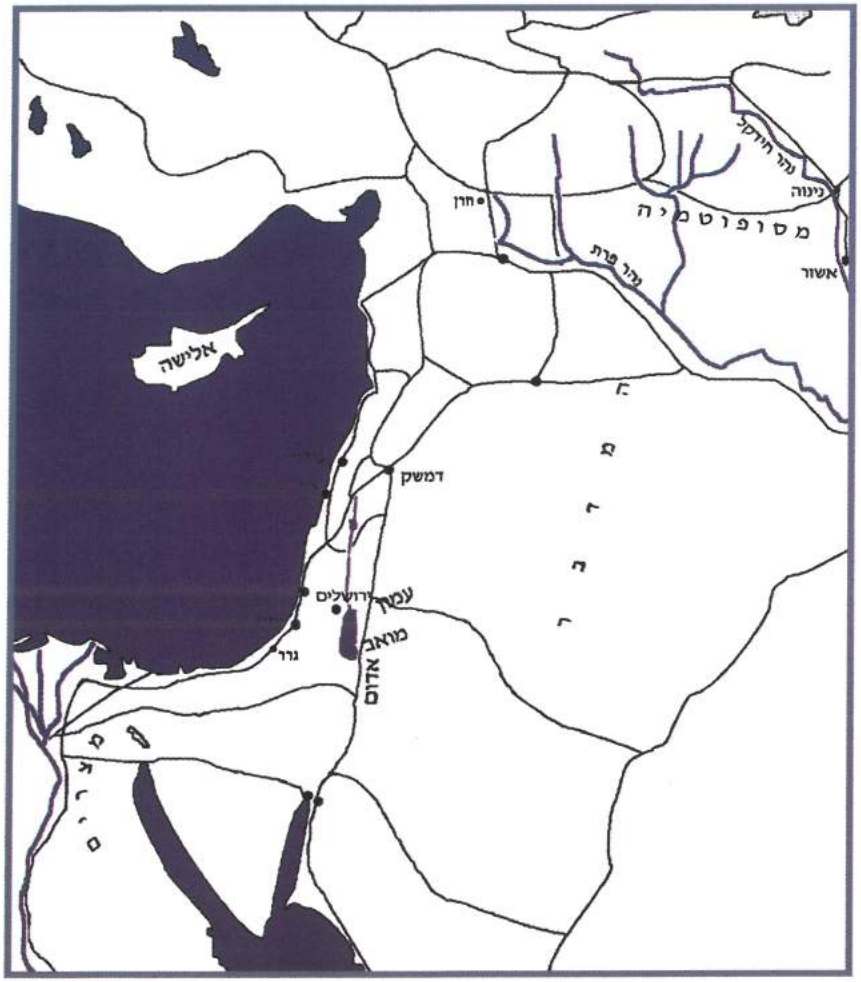
התיאור המתמקד באדם		התיאור המתמקד בארץ
(פרק ו') א "ויהי כי החל **האדם** לרב על פני האדמה ובנות ילדו להם. ב ויראו בני האלהים את בנות **האדם** כי טבת הנה ויקחו להם נשים מכל אשר בחרו. ג ויאמר **ה'** לא ידון רוחי **באדם** לעלם בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה. ד הנפלים היו בארץ בימים ההם וגם אחרי כן אשר יבאו בני האלהים אל בנות **האדם** וילדו להם המה הגברים אשר מעולם אנשי השם. ה ויראה **ה'** כי רבה רעת **האדם** בארץ וכל יצר מחשבת לבו רק רע כל היום. ו וינחם **ה'** כי עשה את **האדם** בארץ ויתעצב אל לבו. ז ויאמר **ה'** אמחה את **האדם** אשר בראתי מעל פני האדמה **מאדם** עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים כי נחמתי כי עשיתם. ח ונח מצא חן בעיני **ה'**."	**1** **החטא, הצדיק וגזר הדין**	(פרק ו') ט "אלה תולדת נח נח איש צדיק תמים היה בדרתיו את **האלהים** התהלך נח. י ויולד נח שלשה בנים את שם את חם ואת יפת. יא ותשחת הארץ לפני **האלהים** ותמלא הארץ חמס. יב וירא **אלהים** את הארץ והנה נשחתה כי השחית **כל בשר** את דרכו על הארץ. יג ויאמר **אלהים** לנח קץ **כל בשר** בא לפני כי מלאה הארץ חמס מפניהם והנני משחיתם את הארץ".
(פרק ז') א "ויאמר **ה'** לנח בא אתה וכל ביתך אל התבה כי אתך ראיתי צדיק לפני בדור הזה. ב מכל הבהמה הטהורה תקח לך שבעה שבעה איש ואשתו ומן הבהמה אשר לא טהרה הוא שנים איש ואשתו. ג גם מעוף השמים שבעה שבעה זכר ונקבה לחיות זרע על פני כל הארץ. ד כי לימים עוד שבעה אנכי ממטיר על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה ומחיתי את כל היקום אשר עשיתי מעל פני האדמה. ה ויעש נח ככל אשר צוהו **ה'**".	**2** **הציווי אודות ההצלה**	(פרק ו') יד "עשה לך תבת עצי גפר קנים תעשה את התבה וכפרת אתה מבית ומחוץ בכפר. טו וזה אשר תעשה אתה שלש מאות אמה ארך התבה חמשים אמה רחבה ושלשים אמה קומתה. טז צהר תעשה לתבה ואל אמה תכלנה מלמעלה ופתח התבה בצדה תשים תחתים שנים ושלשים תעשה. יז ואני הנני מביא את המבול מים על הארץ לשחת **כל בשר** אשר בו רוח חיים מתחת השמים כל אשר בארץ יגוע. יח והקמתי את בריתי אתך ובאת אל התבה אתה ובניך ואשתך ונשי בניך אתך. יט ומכל החי מכל בשר שנים מכל תביא אל התבה להחית אתך זכר ונקבה יהיו. כ מהעוף למינהו ומן הבהמה למינה מכל רמש האדמה למינהו שנים מכל יבאו אליך להחיות. כא ואתה קח לך מכל מאכל אשר יאכל ואספת אליך והיה לך ולהם לאכלה. כב ויעש נח ככל אשר צוה אתו **אלהים** כן עשה".
(פרק ז') י "ויהי לשבעת הימים ומי המבול היו על הארץ. יא בשנת שש מאות שנה לחיי נח בחדש השני בשבעה עשר יום לחדש ביום הזה נבקעו כל מעינת תהום רבה וארבת השמים נפתחו. יב ויהי הגשם על הארץ ארבעים יום וארבעים לילה. יג בעצם היום הזה בא נח ושם וחם ויפת בני נח ואשת נח ושלשת נשי בניו אתם אל התבה. יד המה וכל החיה למינה וכל הבהמה למינה וכל הרמש הרמש על הארץ למינהו וכל העוף למינהו כל צפור כל כנף".	**3** **תחילת המבול והכניסה לתיבה**	(פרק ז') ו "נח בן שש מאות שנה והמבול היה מים על הארץ. ז ויבא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו אל התבה מפני מי המבול. ח מן הבהמה הטהורה ומן הבהמה אשר איננה טהרה ומן העוף וכל אשר רמש על האדמה. ט שנים שנים באו אל נח אל התבה זכר ונקבה כאשר צוה **אלהים** את נח". טו "ויבאו אל נח אל התבה שנים שנים **מכל הבשר** אשר בו רוח חיים".
(פרק ז' טז) "והבאים זכר ונקבה **מכל בשר** באו כאשר צוה אתו **אלהים** ויסגר **ה'** בעדו".		
(פרק ז') יז "ויהי המבול ארבעים יום על הארץ וירבו המים וישאו את התבה ותרם מעל הארץ". יט "והמים גברו מאד מאד על הארץ ויכסו כל ההרים הגבהים אשר תחת כל השמים". כג "וימח את כל היקום אשר על פני האדמה **מאדם** עד בהמה עד רמש ועד עוף השמים וימחו מן הארץ וישאר אך נח ואשר אתו בתבה".	**4** **תיאור המבול ותוצאותיו**	(פרק ז') יח "ויגברו המים וירבו מאד על הארץ ותלך התבה על פני המים". כ "חמש עשרה אמה מלמעלה גברו המים ויכסו ההרים. כא ויגוע כל בשר הרמש על הארץ בעוף ובבהמה ובחיה ובכל השרץ השרץ על הארץ וכל האדם. כב כל אשר נשמת רוח חיים באפיו מכל אשר בחרבה מתו". כד "ויגברו המים על הארץ חמשים ומאת יום".

התיאור המתמקד באדם		התיאור המתמקד בארץ
(פרק ח')	5 סיום המבול	(פרק ח')
ו "ויהי מקץ ארבעים יום ויפתח נח את חלון התבה אשר עשה. ז וישלח את הערב ויצא יצוא ושוב עד יבשת המים מעל הארץ. ח וישלח את היונה מאתו לראות הקלו המים מעל פני האדמה. ט ולא מצאה היונה מנוח לכף רגלה ותשב אליו אל התבה כי מים על פני כל הארץ וישלח ידו ויקחה ויבא אתה אליו אל התבה. י ויחל עוד שבעת ימים אחרים ויסף שלח את היונה מן התבה. יא ותבא אליו היונה לעת ערב והנה עלה זית טרף בפיה וידע נח כי קלו המים מעל הארץ. יב וייחל עוד שבעת ימים אחרים וישלח את היונה ולא יספה שוב אליו עוד. יג ויהי באחת ושש מאות שנה בראשון באחד לחדש חרבו המים מעל הארץ ויסר נח את מכסה התבה וירא והנה חרבו פני האדמה".		א "ויזכר **אלהים** את נח ואת כל החיה ואת כל הבהמה אשר אתו בתבה ויעבר **אלהים** רוח על הארץ וישכו המים. ב ויסכרו מעינת תהום וארבת השמים ויכלא הגשם מן השמים. ג וישבו המים מעל הארץ הלוך ושוב ויחסרו המים מקצה חמשים ומאת יום. ד ותנח התבה בחדש השביעי בשבעה עשר יום לחדש על הרי אררט. ה והמים היו הלוך וחסור עד החדש העשירי בעשירי באחד לחדש נראו ראשי ההרים". יד "ובחדש השני בשבעה ועשרים יום לחדש יבשה הארץ. טו וידבר **אלהים** אל נח לאמר. טז צא מן התבה אתה ואשתך ובניך ונשי בניך אתך. יז כל החיה אשר אתך מכל בשר בעוף ובבהמה ובכל הרמש הרמש על הארץ הוצא (היצא קרי) אתך ושרצו בארץ ופרו ורבו על הארץ. יח ויצא נח ובניו ואשתו ונשי בניו אתו. יט כל החיה כל הרמש וכל העוף כל רומש על הארץ למשפחתיהם יצאו מן התבה".
(פרק ח')	6 ברית	(פרק ט')
כ "ויבן נח מזבח לה' ויקח מכל הבהמה הטהורה ומכל העוף הטהר ויעל עלת במזבח. כא וירח **ה'** את ריח הניחח ויאמר **ה'** אל לבו לא אסף לקלל עוד את האדמה בעבור **האדם** כי יצר לב **האדם** רע מנעריו ולא אסף עוד להכות את כל חי כאשר עשיתי. כב עד כל ימי הארץ זרע וקציר וקר וחם וקיץ וחרף ויום ולילה לא ישבתו".		א "ויברך **אלהים** את נח ואת בניו ויאמר להם פרו ורבו ומלאו את הארץ. ב ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ ועל כל עוף השמים בכל אשר תרמש האדמה ובכל דגי הים בידכם נתנו. ג כל רמש אשר הוא חי לכם יהיה לאכלה כירק עשב נתתי לכם את כל. ד אך בשר בנפשו דמו לא תאכלו. ה ואך את דמכם לנפשתיכם אדרש מיד כל חיה אדרשנו ומיד האדם מיד איש אחיו אדרש את נפש האדם. ו שפך דם האדם באדם דמו ישפך כי בצלם **אלהים** עשה את האדם. ז ואתם פרו ורבו שרצו בארץ ורבו בה. ח ויאמר **אלהים** אל נח ואל בניו אתו לאמר. ט ואני הנני מקים את בריתי אתכם ואת זרעכם אחריכם. י ואת כל נפש החיה אשר אתכם בעוף בבהמה ובכל חית הארץ אתכם מכל יצאי התבה לכל חית הארץ. יא והקמתי את בריתי אתכם ולא יכרת **כל בשר** עוד ממי המבול ולא יהיה עוד מבול לשחת הארץ. יב ויאמר **אלהים** זאת אות הברית אשר אני נתן ביני וביניכם ובין כל נפש חיה אשר אתכם לדרת עולם. יג את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית ביני ובין הארץ. יד והיה בעננ ענן על הארץ ונראתה הקשת בענן. טו וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם ובין כל נפש חיה **כל בשר** ולא יהיה עוד המים למבול לשחת **כל בשר**. טז והיתה הקשת בענן וראיתיה לזכר ברית עולם בין **אלהים** ובין כל נפש חיה **בכל בשר** אשר על הארץ. יז ויאמר **אלהים** אל נח זאת אות הברית אשר הקמתי ביני ובין **כל בשר** אשר על הארץ".

המסגרת הגיאוגרפית של ספר בראשית ומשמעותה

"ועתה מה לך לדרך מצרים לשתות מי שִׁחור
ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר".
(ירמיהו ב' יח)

"כמעשה ארץ מצרים אשר ישבתם בה לא תעשו,
וכמעשה ארץ כנען אשר אני מביא אתכם שמה לא תעשו...
את משפטי תעשו, ואת חקתי תשמרו ללכת בהם, אני ה' אלהיכם".
(ויקרא י"ח ג–ד)

ארץ כנען – בין ארצות הפרת והחידקל למצרים

מרחב ההתרחשות של ספר בראשית הינו התחום שבין מצרים ובין ארצות הפרת והחידקל (=מסופוטמיה). בארצות אלה קמו המעצמות שעיצבו את פני האנושות בעולם העתיק. ארץ כנען שהייתה בתווך, עברה משליטת מעצמה אחת לשליטת רעותה, והושפעה רבות מתמורות אלה. תרבות ארץ כנען הייתה תערובת של השפעות תרבותיות, שהובאו מן המרכזים האחרים.

אבות האומה שנבחרה לשאת את דגל ה' בעולם, חיו בתוך המציאות העולמית, הכירו אותה מקרוב, ומתוכה יצאו לקרוא בשם ה' ולהתוות דרך חדשה לאנושות כולה. קריאה זו לוותה במאבק מתמיד עם היושבים מסביב: בארצות הפרת והחידקל, במצרים ובעיקר בכנען. 'הארץ הזאת' שהובטחה לאברהם, ניצבת בלב העולם המקראי, בנקודת המפגש של מעצמות העולם, ובה עתידה לקום אלטרנטיבה רוחנית–רעיונית למעצמות אלה. מצומת דרכים זה תוכל הקריאה בשם ה' להישמע טוב יותר, והשפעתה תהיה משמעותית יותר.

ספר בראשית מבליט עניין זה בדגשים גיאוגרפיים ובאירועים רבים, ונפרט את חלקם:

1. לאחר תיאור הבריאה מתמקד הכתוב בפרשת גן עדן, ובהקשר זה מפרט הכתוב את מרחב ההשפעה של הנהר היוצא מעדן: מנהר מצרים (=פישון וגיחון) עד הפרת והחידקל (ב' י–יד).

2. מרחב זה הוא גם תחום הארץ שהובטחה לאברהם בברית בין הבתרים: "מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת" (ט"ו יח).

3. בתוך מרחב זה נעים מסלולי הנדודים של הדמויות המרכזיות בספר:
   אברהם: אור כשדים ◂ חרן ◂ ארץ כנען ◂ מצרים ◂ ארץ כנען.
   יעקב: ארץ כנען ◂ חרן ◂ ארץ כנען ◂ מצרים
   יוסף: חרן ◂ ארץ כנען ◂ מצרים

4. גם קשרי הנישואין ובעקבותיהם קשרי התרבות של הדמויות המרכזיות בספר מתייחסים למרחב גיאוגרפי זה:
   נשות אברהם: שרה מחרן והגר ממצרים.
   כלות אברהם: אשת יצחק מחרן ואשת ישמעאל ממצרים.
   נשות יעקב: מחרן.
   אשת יוסף: ממצרים.

עימותי האבות עם תרבויות העמים

ספר בראשית מספר לנו על עימותים רוחניים–תרבותיים רבים. מיעוטם התקיימו במצרים ובארצות הפרת והחידקל ורובם בכנען. מצד אחד עמדה ההשקפה בדבר מלכות ה' בעולם, על משמעותה המוסרית, ומנגד – תרבויות אחרות, שונות ומגוונות. אחד מן העיקרים של תרבויות אלה: העמדת המלך הכל יכול במרכז. גם לאלילים היו דמויות ותכונות אנוש, ועם האלים נמנו גם מלכים ושליטים בשר ודם. התנשאות זו גררה פגיעה בחלק החלש של החברה. נבאר עניין זה על ידי הצגת העימותים המתוארים בין האבות ובין תרבות מצרים, תרבות ארצות הפרת והחידקל ותרבות עמי כנען.

א. מצרים

1. אברהם ושרה במצרים (י"ב)

"והיה כי יראו אֹתך המצרים ואמרו אשתו זאת, והרגו אֹתי ואֹתך יחַיו". (י"ב יב)	שפיכות דמים, עריות
"ויראו אֹתה שרי פרעה ויהללו אֹתה אל פרעה, ותֻקח האִשה בית פרעה". (י"ב טו)	השליט, הכל יכול, עושה כרצונו במי שעובר בתחומו.

2. יוסף במצרים

"ותאמר שכבה עמי. וימאן... ואיך אעשה הרעה הגדלה הזאת וחטאתי לאלהים". (ל"ט ז–ט)	עריות – אשת האדון המצרי כפתה את עצמה על העבד העברי, והוא הושלך לכלא על לא עוול בכפו.
"ויאמר יוסף הלוא לאלהים פתרנים". (מ' ח) "כי גֻנֹב גֻנבתי מארץ העברים". (מ' טו) "ויען יוסף את פרעה לאמר: בלעדי, אלהים יענה את שלום פרעה". (מ"א טז) "ויקרא יוסף את שם הבכור מנשה, כי נשני אלהים... ואת שם השני קרא אפרים, כי הפרני אלהים". (מ"א נא–נב) "כי למחיה שלחני אלהים לפניכם". (מ"ה ה)	כנגד ההשתעבדות לכוח "האדם" המצרי, הבליט יוסף בעקביות את זהותו העברית ואת יד ה' המכוונת אותו בהיותו עבד ובהיותו שליט: בבית השר פוטיפר, בבית האסורים, בעומדו לפני פרעה ובמפגש עם האחים. כך נהג גם כשביקש למשפחתו את ארץ גושן, תוך הסתייגות מן הנורמות המקובלות במצרים.

ב. ארצות הפרת והחידקל

1. בוני מגדל בבל – אברהם (י"א – י"ב)

"ויאמרו איש אל רעהו, הבה נלבנה לבֵנים ונשרפה לשרֵפה... ויאמרו, הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים, ונעשה לנו שֵם, פן נפוץ על פני כל הארץ". (י"א ג–ד)	הרעיון שעמד בבסיס בניית המגדל היה לבנות בבקעה עיר ומגדל תוך ניצול כוח היצירה (ייצור לבנים), בתוכם תתבצר חברה ותתפתח תרבות שתטפח את עצמה עד רום השמים. אידיאולוגיה זו עמדה בניגוד לייעוד האלוקי שניתן לאדם הראשון: "פרו ורבו ומלאו את הארץ וכבשֻה" (א' כח). השיבה לייעוד האלוקי באה בימי אברהם העברי, שעזב את בבל בצו אלוקי, הלך לכנען, נדד מהר להר, בנה מזבחות וקרא בשם ה'. כל עניינו היה להיטיב עם הזולת: "ונברכו בך כל משפחֹת האדמה" (י"ב ג).

2. יעקב בבית לבן (כ"ט–ל"א)

"זה עשרים שנה אנכי עמך, רחליך ועזיך לא שכלו, ואילי צאנך לא אכלתי. טרפה לא הבאתי אליך... ביום אכלני חֹרב וקרח בלילה, ותדד שנתי מעיני... עבדתיך ארבע עשרה שנה בשתי בנֹתיך ושש שנים בצאנך, ותחלף את משכרתי עשרת מנִים... את עניי ואת יגיע כפַי ראה אלהים". (ל"א לח–מב)	בדברים כואבים אלה סיכם יעקב את שהותו בבית לבן. הוא עבד את דודו במסירות אין קץ, וזכה ליחס ערמומי תוך ניסיון לפגוע בו בכל הזדמנות. מול הרמאות וניצול העבד–הזר, העמיד יעקב את העבודה המסורה והאחראית.

ג. כנען

1. מעשה חם אבי כנען

"וירא חם אבי כנען את ערוַת אביו... ויאמר [נח]: ארור כנען... ברוך ה' אלהי שם, ויהי כנען עבד למו". (ט' כב–כז)	היכרות ראשונה עם כנען קשורה בחטא ובקללה.

2. סדום

"וישא לוט את עיניו, וירא את כל ככר הירדן כי כֻלה משקה... ואנשי סדֹם רעים וחטאים לה' מאֹד". (י"ג י–יג) "ואנשי העיר אנשי סדֹם נסבו על הבית מנַעַר ועד זקן, כל העם מקצה... איה האנשים אשר באו אליך הלילה, הוציאם אלינו ונדעה אֹתם". (י"ט ד–ה) "הנה זה היה עון סדֹם... גָּאוֹן שִׂבְעַת לחם ושלְוַת השַׁקֵט היה לה ולבנותיה, ויד עני ואביון לא החזיקה". (יחזקאל ט"ז מט)	תרבות סדום, שהייתה הנמוכה (גיאוגרפית ומוסרית) בארץ כנען, נבנתה על השפע של כיכר הירדן. אנשי סדום המגובשים, התנכלו לזרים חסרי מגן (המלאכים ולוט), והפתרון שהוצע על ידי ה'צדיק' שבחבורה היה: "הנה נא לי שתי בנות... אוציאה נא אתהן אליכם ועשו להן כטוב בעיניכם" (י"ט ח). כנגדם עמד אברהם, שלחם בארבעת המלכים כדי להציל את לוט מן השבי, וכשניצח לא היה מוכן לקחת מן הרכוש שהציל "מחוט ועד שרוך נעל". הוא אף ניסה להציל את ה'צדיקים' שבסדום מן ההפיכה שנגזרה עליהם.

3. פלשתים

אברהם ושרה בגרר (כ')

"וישלח אבימלך מלך גרר ויקח את שרה". (כ' ב) "רק אין יראת אלהים במקום הזה, והרגוני על דבר אשתי". (כ' יא)	מעין אירועי מצרים: שפיכות דמים, עריות.

יצחק ורבקה בגרר (כ"ו)

"פן יהרגני אנשי המקום על רבקה, כי טובת מראה הִיא". (כ"ו ז)	עבר זמן, והנורמות בעינן: ניצול כוח השלטון, עריות ושפיכות דמים.

4. שכם – דינה (ל"ד)

"וירא אתה שכם בן חמור החִוִּי נשיא הארץ, ויקח אֹתה וישכב אֹתה ויענֶּהָ". (ל"ד ב) "ויאמרו: הכזונה יַעֲשֶׂה את אחותנו". (ל"ד לא)	המנהיגות עושה בתושבי הארץ, ובמיוחד בזרים ובחלשים שבהם, כטוב בעיניה.

למרות המאבקים השונים, יועדו אבות האומה להיות תושבי הקבע של הארץ, ולפיכך נקטו האבות צעדים שונים שיאפשרו לממש ייעוד זה.

א. כנגד החשש מפני התערבות בעמי כנען

בניית בית היא יצירת עולם רוחני–תרבותי. הסתייגות האבות מבנות כנען נבעה מן הנורמות המעוותות שנהגו בה. הם הנחו את בניהם לקראת הנישואין, והבליטו את ה'עשה' ואת ה'לא תעשה':

1. אברהם הנחה את עבדו: "לא תקח אשה לבני מבנות הכנעני אשר אנכי יושב בקרבו. כי אל ארצי ואל מולדתי תלך, ולקחת אשה לבני ליצחק... השמר לך פן תשיב את בני שמה" (כ"ד ג–ו). יצחק יישאר בארץ ולא יישא אשה מבנות כנען.
2. הכתוב מעיד על נשות עשו: "ויקח [עשו] אִשה את יהודית בת בארי החִתִּי ואת בשמת בת אילן החִתִּי ותהיין מֹרַת רוח ליצחק ולרבקה" (כ"ו לד–לה).
3. רבקה אמרה ליצחק: "קצתי בחיי מפני בנות חת, אם לֹקֵח יעקב אשה מבנות חת כאלה מבנות הארץ, למה לי חיים" (כ"ז מו).
   יצחק, בעקבות דבריה הדריך את יעקב: "לא תקח אשה מבנות כנען... וקח לך משם אשה מבנות לבן אחי אמך" (כ"ח א–ב).

הוצאת רבקה, לאה ורחל מחרן וחיבורן לבית האבות באו לנתק אותן ממקורן ולשתף אותן בבניית בית ישראל.

ב. למען השליטה וההתבססות בארץ כנען (הרחקה וקירוב)

בצד החשש מהתערבות בעמי כנען היה צורך לבסס את השליטה ואת האחיזה בארץ. מעשי האבות בתחום זה מבטאים בחלקם התרחקות מן הקרובים שדבקו בנורמות של עמי כנען, כגון:

1. פירוד אברהם ולוט (י"ג)
2. גירוש ישמעאל והגר (כ"א)
3. שילוח בני הפילגשים מעל יצחק (כ"ה)
4. המאבק בין יעקב ועשו על ירושת הארץ (כ"ז–כ"ח; ל"ב –ל"ג), הסתלקות עשו מארץ כנען (ל"ו ו–ח).

האבות ניסו גם להסדיר את היחסים עם העמים היושבים בכנען:

5. הברית בין אברהם לאבימלך (כ"א)
6. הברית בין יצחק לאבימלך לאחר הריב על הבארות (כ"ו)
7. קניית מערת המכפלה והשדה מידי בני חת (כ"ג)

ספר בראשית - ספר ספרי התולדות

ספרי התולדות

אם נבדוק את הופעת הצירוף 'אלה/ואלה תולדות' במקרא כולו, נמצא את הרשימה הבאה:

אלה תולדות השמים והארץ	(בראשית ב' ד)
[זה ספר תולדת אדם	(בראשית ה' א)]
אלה תולדת נח	(בראשית ו' ט)
ואלה תולדת בני נח	(בראשית י' א)
אלה תולדת שם	(בראשית י"א י)
ואלה תולדת תרח	(בראשית י"א כז)
ואלה תלדת ישמעאל	(בראשית כ"ה יב)
ואלה תולדת יצחק	(בראשית כ"ה יט)
ואלה תלדות עשו	(בראשית ל"ו א)
אלה תלדות יעקב	(בראשית ל"ז ב)
ואלה תולדת אהרן ומשה	(במדבר ג' א)
ואלה תולדות פרץ	(רות ד' יח) *

עיון ברשימה מגלה, שמתוך אחת עשרה ההופעות של כותרת זו במקרא כולו (בעצם ישנן שתים עשרה, כי הכותרת על עשו מופיעה פעמיים), עשר נמצאות בספר בראשית, וכשנצרף לרשימה גם את הכותרת 'זה ספר תולדת אדם' (בראשית ה' א), הרי שלפנינו תופעה הדורשת התייחסות והסבר.

לאורך ספר בראשית נחלקו ראשונים, מה משמעות המלה 'תולדות': יש שמפרשים, שהמילה 'תולדות' פירושה צאצאים, ויש שמפרשים – הקורות והאירועים (עיין רש"י, רד"ק, ראב"ע בראש פרשת נח ובראש פרשת תולדות). גישה שונה נוקט רשב"ם (בעיקר בראש פרשת וישב), והיא מהווה מעין 'פשרה' בין שני הפירושים:

> ועתה כותב 'אלה תולדות יעקב' – בני בניו שהיו שבעים, והיאך נולדו. כיצד? 'יוסף בן שבע עשרה שנה', ונתקנאו בו אחיו, ומתוך כך ירד יהודה מאת אחיו, והיו לו בנים בכזיב ובעדולם: שלה, פרץ וזרח, ונתגלגל הדבר שיוסף הורד מצרימה, ונולדו לו במצרים מנשה ואפרים, ושלח יוסף בשביל אביו וביתו עד שהיו שבעים. (רשב"ם ל"ז ב)

יוצא על פי הרשב"ם, ש'תולדות' הם אכן צאצאים, אך תחת הכותרת 'אלה תולדות' ניתן למצוא לא רק רשימת שמות, אלא גם את כל מה שהביא לנסיבות שבהן נולדו התולדות, ואת כל מה שקרה לתולדות הללו עד שהעמידו גם הם את צאצאיהם. בראייה זו אפשר לומר, שהכותרת 'אלה תולדות' מתייחסת לכל מה שמסופר עד הכותרת הבאה, וכל ספר בראשית הוא רצף של ספרי תולדות, כשכל הסיפורים מספרים את סיפור העמדת הצאצאים, וכן את האירועים שקבעו את מעמדם של הצאצאים הללו בהמשך. ספר בראשית מסתיים כאשר אין עוד צורך לבחור יחיד שימשיך, ושבעים הצאצאים שהעמיד יעקב, מהווים את הגרעין של עם ישראל.

רעיון זה משתלב היטב בדברי ר' יהודה הלוי על אודות השתלשלות הסגולה האלוקית מאדם הראשון ועד היווצרות עם ישראל:

> אדם הראשון זכה לסגולה זו... והנה אדם הראשון הוליד בנים רבים, אך מכולם לא היה ראוי לבוא במקומו אלא הבל... ומשהרגו קין אחיו... ניתן לאדם שת תחת הבל, ושת היה דומה לאדם, ולכן נעשה הוא לסגולת אדם וגרעינו, ואילו שאר בנים לא היו כי אם כקליפות... וכך נמשך העניין עד נח על ידי יחידים שהיו כגרעינים... וכך היה הדבר גם בדורות אשר מנח ועד אברהם... וסגולת אברהם מבניו היה יצחק... וסגולת יצחק היה יעקב... אולם בני יעקב היו כולם סגולה, כולם יחד ראויים לעניין האלוהי... מאותה שעה התחיל העניין האלוהי שוכן בקרב קיבוץ. (כוזרי א' צה)

'ספר' תולדות תרח

בתרשים המובא בסמוך, מופיעים האירועים הנזכרים מן הכותרת: "ואלה תולדת תרח" (י"א כז) ועד לכותרת הבאה: "ואלה תלדת ישמעאל" (כ"ה יב). בפרקים אלה מובאים אירועים רבים, והתרשים מראה, כיצד כל האירועים קשורים לתולדות תרח ולתולדות צאצאיו: אברהם, נחור והרן. ('ספר' תולדות תרח הוא המורכב שבספרי התולדות המרכיבים את ספר בראשית, ועל כן בחרנו להציגו בפירוט, אך בדרך דומה ניתן להציג גם את 'ספרי' התולדות האחרים שבספר.)

אם נבדוק את המסופר ב'ספר תולדות' זה, נמצא שכל הסיפורים מציגים את העמדת הצאצאים של תרח. בהמשך לדברי ריה"ל, ברור, שאחד מצאצאי תרח יהיה הגרעין שיישא את הסגולה האלוקית, אלא שאיננו יודעים מיהו. כמו כן איננו יודעים מה יהיה מעמדם של אלו שלא ייבחרו להיות הגרעין. בשלב הראשון מועמדים אברם ולוט (שבא במקום הרן), ואנו קוראים על מסעם לארץ כנען. הבטחת ה' לאברם עם בואו לכנען מלמדת שאברם הוא זה שנבחר, אך לוט לא הרפה, וייתכן שראה עצמו מועמד לרשת את אברם אם לא יזכה בזרע (עיין רש"י י"ג ז). סכנת הרעב והירידה למצרים מאיימת על עתיד אברם ולוט, והאפשרות שהם יהוו את ההמשך עומדת בספק, אך הם מצליחים לחזור לארץ כנען. כשפרש לוט לסדום, איבד, לכאורה, את הסיכוי להיות ממשיכו של אברם, והסכנה שבאה לו ממלחמת המלכים חיזקה מגמה זו, אך הצלתו בידי אברהם החזירה את המצב לקדמותו. בהמשך עמד לוט פעם נוספת בסכנה, כאשר ה' הפך את סדום, ושוב הוא ניצל בזכות אברהם. הדבר האחרון אותו אנו יודעים על לוט הוא הולדת שני בניו, עמון ומואב, שעתידים לשמור על זיקה לבית אברהם כ'קליפה' ולא כגרעין. **

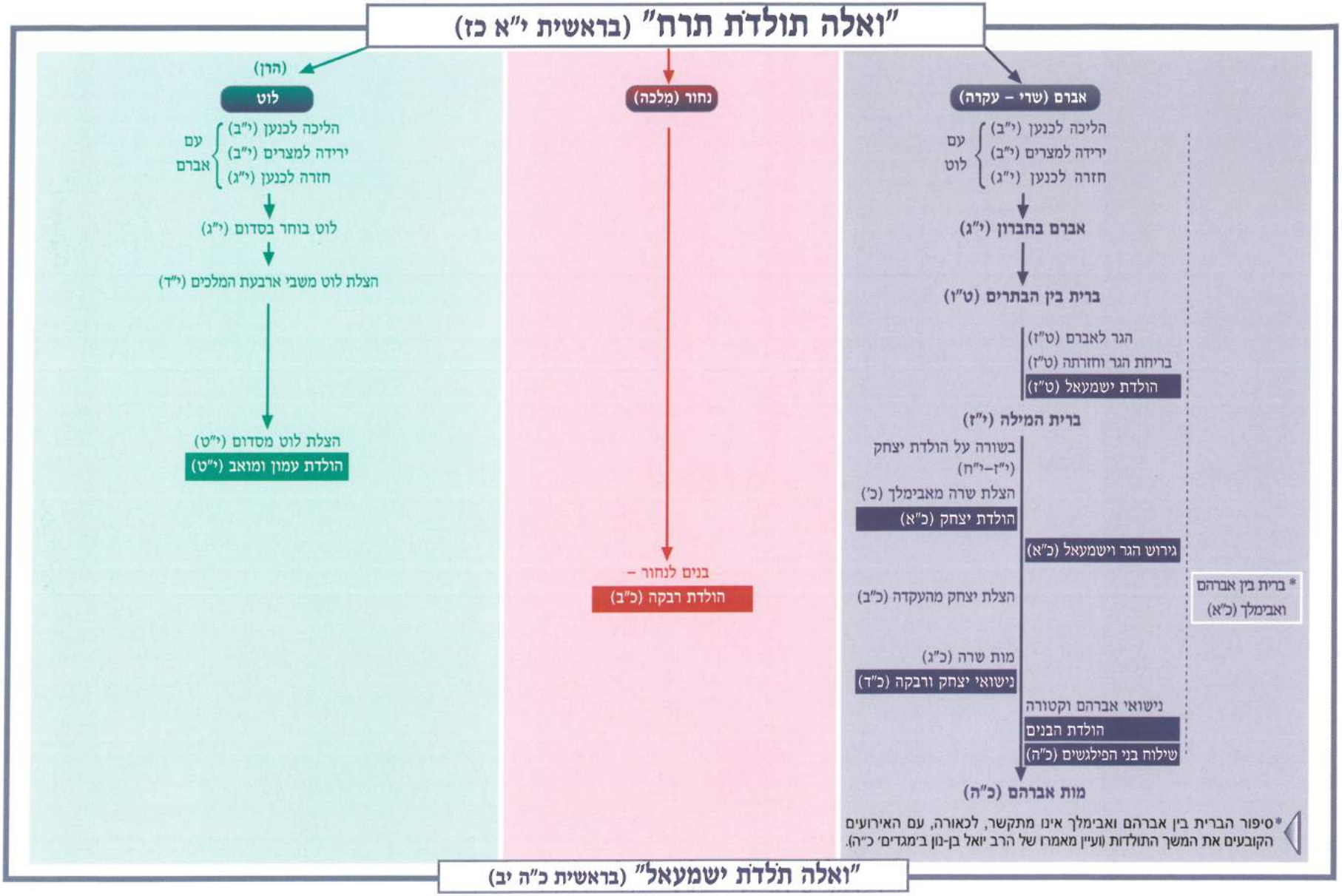
ברית בין הבתרים חיזקה את מעמדו של אברהם, אך עדיין לא ברור מי תהיה האם שתעמיד את הזרע הנבחר. בתחילה נראה, שהגר תהיה האם, שכן היא זו שהרה לאברהם ומעמדה של שרה מתערער, במיוחד כשמלאך ה' מחזיר את הגר לבית אברהם; אולם אז הבטיח ה' לאברהם, שהבן הממשיך יהיה משרה, הבטחה שהבהירה, לכאורה, את התמונה. דווקא אז ריחפה סכנה על שרה, כאשר נלקחה לבית אבימלך, וכשהוחזרה שרה לאברהם, נולד הבן הממשיך – יצחק.

לאחר הולדת יצחק נקבע באופן סופי מעמדו של ישמעאל, והוא גורש עם אִמו מבית אברהם. והנה, דווקא בעת הזו הועמד עתידו של יצחק בסכנה, כאשר אברהם הצטווה להעלותו לעולה, ושוב ריחף סימן שאלה על זהות הבן הממשיך. לאחר שניצל יצחק מן הסכנה, ולאחר שהוברר שהוא ימשיך את ה'גרעין', מסופר על הקמת ביתו של יצחק – על נסיבות נישואיו עם רבקה. ובתווך, בין סיפור העקדה לסיפור הבאת רבקה, מסופר על צאצאיו של נחור, הבן השלישי של תרח: "הנה ילדה מִלכה גם היא בנים לנחור אחיך" (כ"ב כ), שהרי ספר תולדות תרח לא יהיה שלם אם לא נדע על צאצאי כל בניו. בהמשך מתברר, שגם בני נחור הם חלק מתולדות תרח; רבקה תהיה זו שתמשיך יחד עם יצחק. לסיום מספרת לנו התורה על בנים נוספים שהיו לאברהם, אך לגבי מעמדם אין ספק: הם משולחים מבית אברהם, ואין להם חלק בהמשך המפעל של אברהם. עתה מספרת לנו התורה על מותו של אברהם, אף שהוא חי עוד שנים לאחר הולדת יעקב ועשו, ומתחיל 'ספר' חדש: "ואלה תלדת ישמעאל", ובהמשך: "ואלה תולדת יצחק".

* גם לאחר שנבחר כל זרע יעקב להיות היסוד לקהל ישראל, יש צורך לקבוע בתוכו, מי יזכה לכהונה ומי למלכות, ולזה מתייחסות שתי הכותרות האחרונות ברשימה.

** בעתיד ניוודע, שגם בני הרן לא נדחו לגמרי: רות המואביה ונעמה העמונית תהיינה שותפות בהקמת בית מלכות דוד.

בתרשים מופיעים כל האירועים הכתובים ב'ספר תולדות תרח' (י"א כז – כ"ה יא), והוא מראה, שכל האירועים בפרקים אלה קשורים לסיפור העמדת התולדות.

אבות האומה

שלושת האבות עיצבו יחד את אומתנו, אבל לכל אחד מן האבות אישיות מיוחדת, וכל אחד הניח יסוד אחר לאופי של עמנו. חז"ל בלשונם התמציתית ניסחו את המייחד כל אב. אנו הרחבנו מעט בדף זה, והוספנו לאחריו דפים המציגים את קורות חייהם של האבות.

אברהם תיקן תפילת שחרית...
יצחק תיקן תפילת מנחה...
יעקב תיקן תפילת ערבית...
(על פי ברכות כו ע"ב)

כאברהם שכתוב בו הר...
כיצחק שכתוב בו שדה...
כיעקב שקראו בית...
(על פי פסחים פח ע"א)

אברהם העברי עמד יחידי מול התרבות האלילית העולמית וקרא בשם ה' ("כל העולם מעבר אחד והוא מעבר אחד"). חז"ל ייחסו לו את תיקון תפילת שחרית, כי אברהם האיר את העולם באור חדש. חז"ל דימו אותו להר נישא שנראה למרחוק, וכל מי שקיבל על עצמו לשמור "דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (י"ח יט) הוזמן לעלות בהר עם אב רם.

אברהם עלה נגד הזרם של הפרת בדרכו מבית אביו לארץ כנען, כדי לקיים את הצו האלוקי: "לך לך". הוא עבר מעיר מרכזית אחת לרעותה, בנה מזבחות וקרא בשם ה'. דבר זה שב והתבלט בהנהגתו של אברהם ובדבריו בעימותים השונים שהיו לו: במלחמת המלכים (י"ד יט–כג), בעימות עם אבימלך (כ' יא, יז) ובברית עמו (כ"א כב–כד).

אברהם ביטא את **הפרק ההיסטורי, שבו עם ישראל נושא בגאון שם שמים בעולם**, ואומות העולם מתייחסות אליו כאל "נשיא אלהים אתה בתוכנו" (כ"ג ו).

יצחק הוא הבן הממשיך. הוא ייצב את דרך אביו הגדול, כדי שלא תהפוך, חלילה, לתופעה חולפת. הוא לא חידש אלא המשיך וקיבל: הוא נעקד, את אשתו הביאו אליו, הוא חזר וחפר את הבארות שחפר אביו וקרא להם שמות כשמות שקרא להם אביו ובסוף ימיו היה עיוור והיה תלוי בסובבים אותו.

חז"ל ייחסו ליצחק את תיקון תפילת מנחה, בזמן שבין זריחת האור לבין חשכת הלילה. יצחק מתואר בכתוב כמי שחי חיי מעשה, שלתוכם יצק את האור הגדול שזרח בחיי אביו. יצחק נמצא בשדה, הוא היה איש השדה: זורע, צמוד לקרקע, נשאר בארץ ואינו יוצא ממנה. כך הפך את דרך אביו לשיטה מתמשכת.

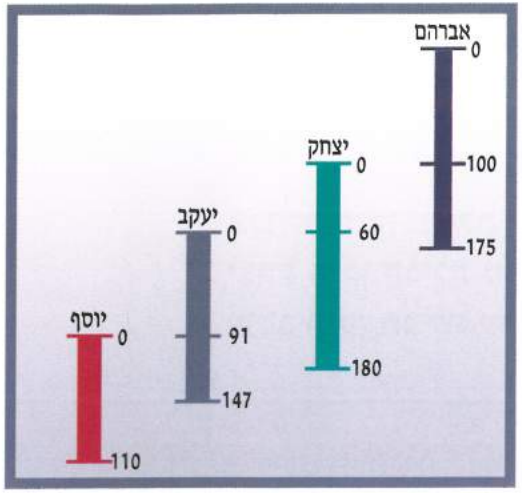
יצחק ביטא את **פרקי השגרה בחיי האומה, את התקופות שבהן היא נמצאת על אדמתה, וחיה על פי הדרך שהנחילו לה אבותיה.**

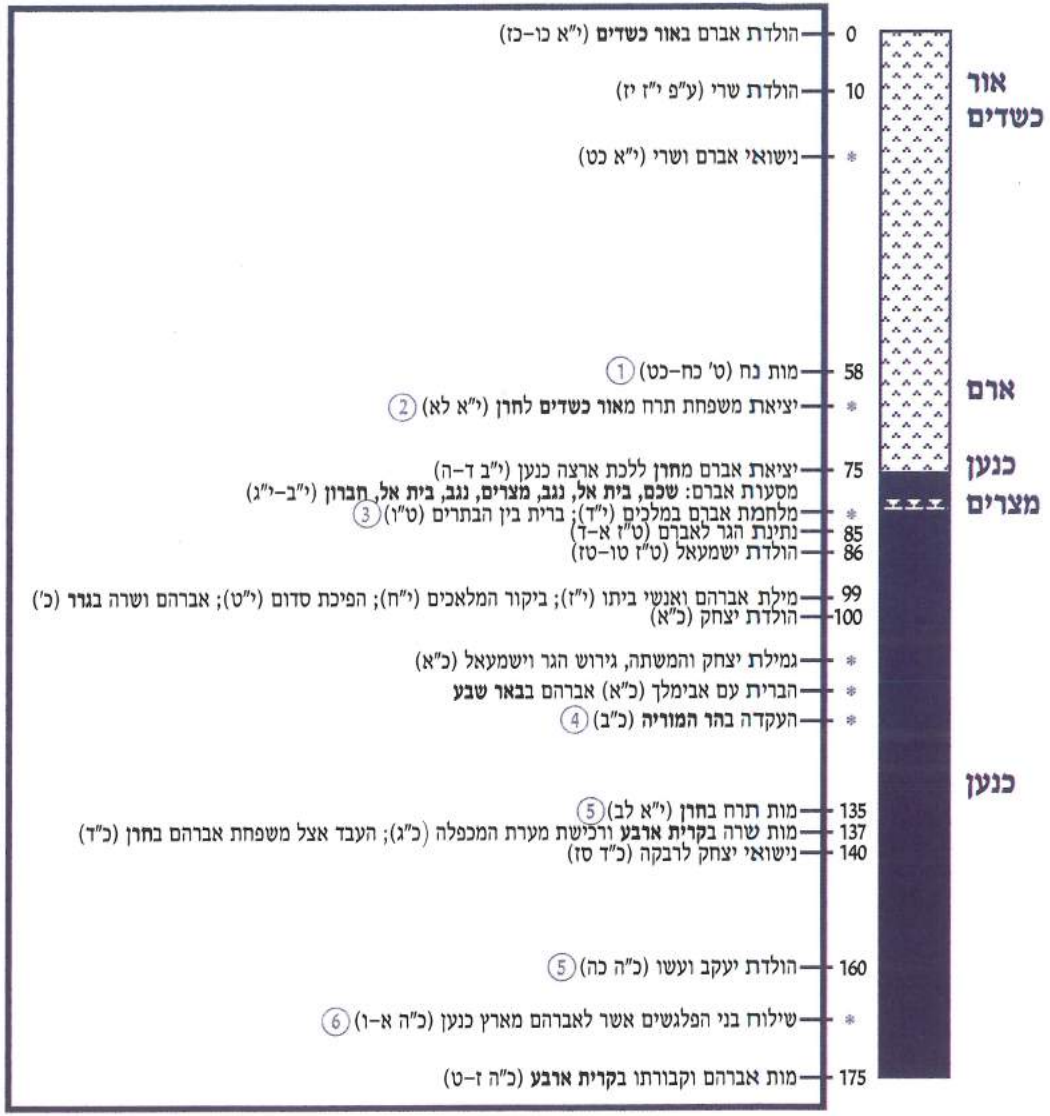
יעקב תיקן את תפילת ערבית. הוא שרוי בחשכה. כל מה שמספרת עליו התורה הוא מלחמת הישרדות שניהל כנגד ניסיונות בלתי פוסקים לפגוע בו: המאבק עם עשו בבטן אימו ובשעת הלידה, המאבק על הבכורה והברכה, המאבק עם לבן והמפגש החוזר עם עשו והמלאך. לכל אלה נוספו שנות המאבק בין הבנים מבית.

ועם כל זה יעקב בנה בית והציב מחיצות. אמנם כל בניו נותרו בתוך הבית, אך מכאן ואילך הכניסה לבית יעקב מחייבת את הנכנס לקבל על עצמו את כללי רשות היחיד. הפתיחות של הר אברהם ושדה יצחק, שהצמיחה גם את ישמעאל ועשו, נעלמה בבית יעקב.

יעקב שהה שנים רבות בגלות ארם ובגלות מצרים וקיפל בהוויית חייו את **פרקי חשכת הגלות של האומה**. ההתכנסות בתוך הבית פנימה היא תוצאה הכרחית של "שעת סכנה", שמאפיינת את חיי יעקב.

חיי אברהם (פרקים י"א-כ"ה)

הערות

* אירועים שנזכרו בכתוב אבל איננו יודעים את המועד המדויק להתרחשותם.

(1) מות נח בשנה ה-58 של אברהם מגלה, שהייתה לאברהם אפשרות לשמוע ממקור ראשון על המבול ועל העולם שקדם לו.

(2) לדעת אבן עזרא (שמות י"ב מ) בשנה ה-70 של אברהם.

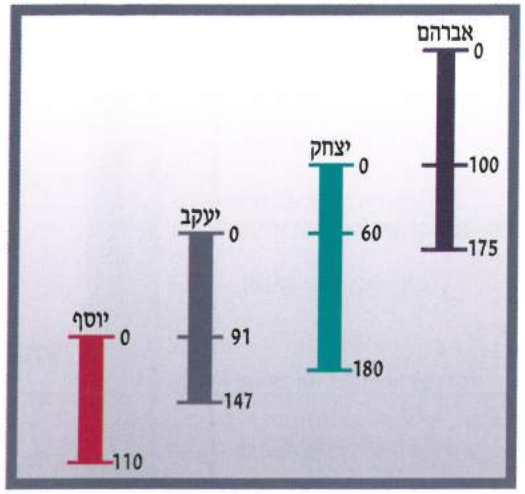
(3) לדעת רש"י (שמות י"ב מ) ברית בין הבתרים הייתה בשנה ה-70 של אברהם.

(4) לדעת רש"י (כ"ג ב), היה זה בשנה ה-137 של אברהם, ולדעת האבן עזרא (כ"ב ד) היה זה בשנה ה-113 של אברהם.

(5) יש והכתוב מקדים את המאוחר (מות תרח לפני הליכת אברהם לכנען, מות אברהם לפני הולדת יעקב ועשו) כדי לסיים את העיסוק בדור היוצא ולהתמקד בצאצאים.

(6) מסתבר, שנישואי אברהם וקטורה לא היו סמוך למיתת אברהם, כי ודאי שלידת ששת בניהם (ובני בניהם בהמשך), כמופיע בכתוב, לא התרחשה בזמן קצר. עיקר הלימוד הוא - שאברהם שילח את בני הפלגשים לפני מותו, 'בעודנו חי', מן הסיבות שציין הכתוב.

חיי יצחק (פרקים כ"א-ל"ה)

כנען

0 — הולדת יצחק ומילתו (כ"א)
* — גמילת יצחק והמשתה (כ"א)
* — גירוש הגר וישמעאל (כ"א)

* — יצחק **בבאר שבע** (כ"א)

35 — מות תרח **בחרן** (י"א לב) (1)
עקדת יצחק **בהר המוריה** (כ"ב) (2)
37 — מות שרה וקבורתה **בקרית ארבע** (כ"ג)
40 — נישואי יצחק לרבקה (כ"ד סז)

60 — הולדת עשו ויעקב (כ"ה כה)
* — 'ויגדלו הנערים' (כ"ה כז)

75 — מות אברהם וקבורתו **בקרית ארבע** על ידי יצחק וישמעאל (כ"ה ז–ט) (1)
* — מכירת הבכורה ליעקב (כ"ה כט–לד) (3)
* — יצחק **בבאר לחי ראי** (כ"ה יא)
* — יצחק ורבקה **בגרר** (כ"ו); * יצחק **בנחל גרר** ו**בבאר שבע** (כ"ו); * הברית עם אבימלך (כ"ו)

100 — נישואי עשו לבנות חת (כ"ו לד)

110 — מות שם בן נח (י"א י–יא) (4)

123 — מות ישמעאל (כ"ה יז) (1)
* — הברכות לעשו וליעקב (כ"ז, כ"ח ג–ד)
* — יציאת יעקב לפדן ארם (כ"ח י) (5) (6)
139 — מות עבר (י"א טז–יז) (7)
* — יציאת עשו **לאדום** (ל"ו ו–ח)

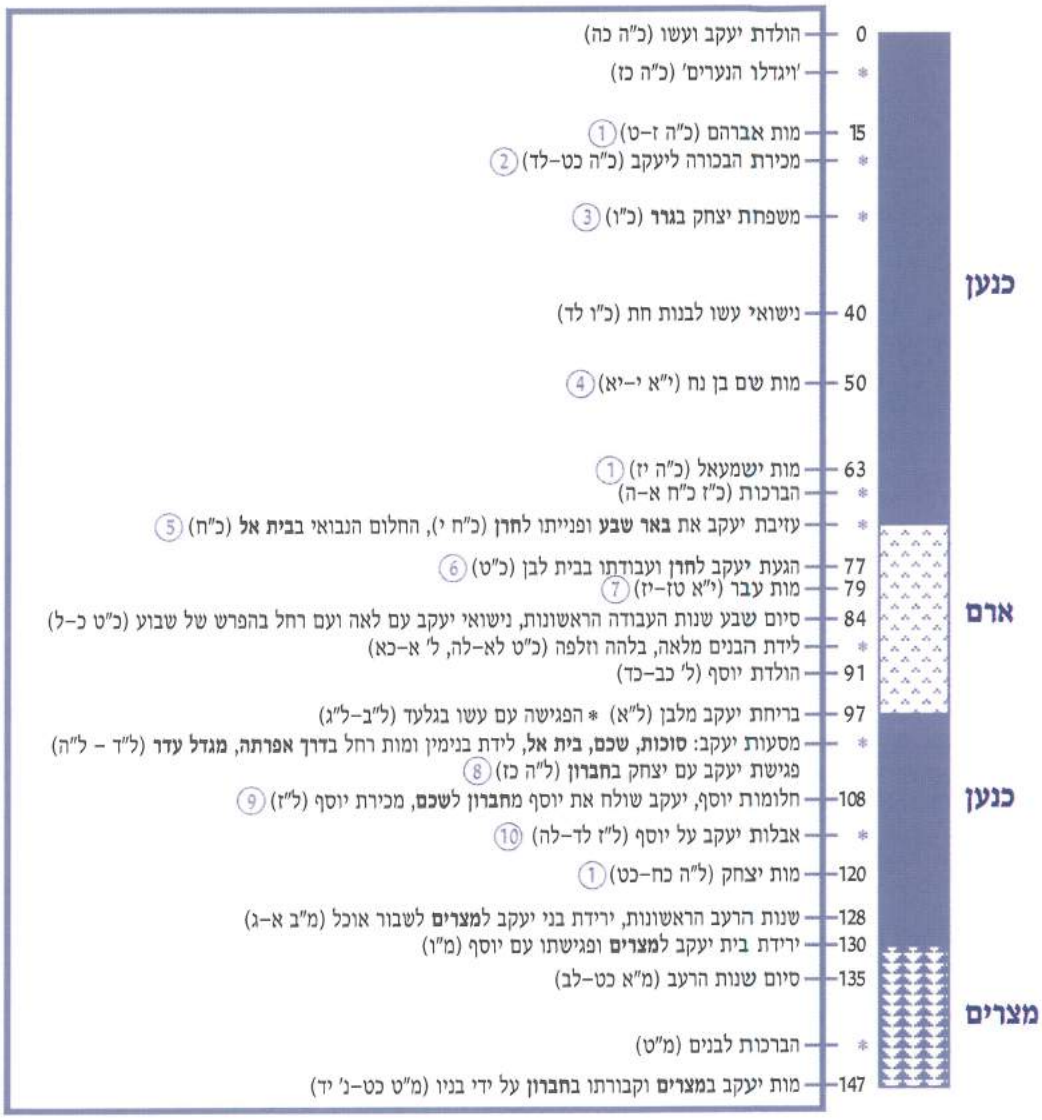
* — חזרת יעקב **לחברון** אל יצחק אביו (ל"ה כז)
168 — מכירת יוסף (ל"ז כג–כח) (8)

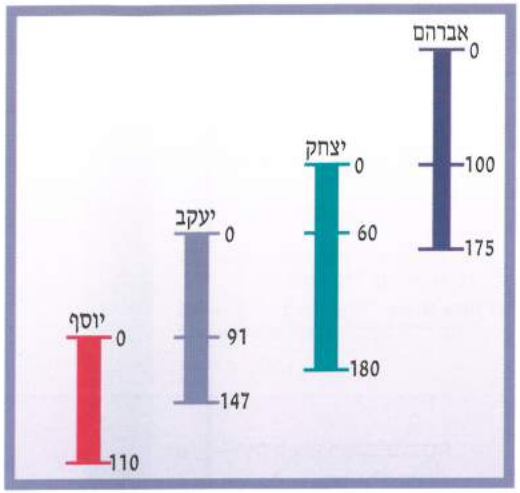
180 — מות יצחק וקבורתו על ידי בניו **בחברון** (ל"ה כח–כט) (1)

הערות

* אירועים שנזכרו בכתוב, אבל איננו יודעים את המועד המדויק להתרחשותם.
(1) יש והכתוב מקדים את המאוחר (מות תרח, מות אברהם, מות ישמעאל, מות יצחק) כדי לסיים את העיסוק בדור היוצא ולהתמקד בצאצאים.
(2) לדעת רש"י (כ"ג כב), היה זה בשנה ה-37 של יצחק, ולדעת האבן עזרא (כ"ב ד) היה זה בשנה ה-13 של יצחק.
(3) לדעת רש"י (כ"ה ל); הדבר היה ביום שמת אברהם.
(4) מות שם בשנה ה-110 של יצחק מבהיר, כי הייתה ליצחק אפשרות לשמוע ממקור ראשון על המבול ועל העולם שקדם לו [לדעת רש"י (כ"ה כב), רבקה פנתה לשֵם].
(5) לדעת רש"י (כ"ח ט), היה יעקב בן 63 ויצחק בן 123.
(6) האירועים **בחיי יעקב** שהתרחשו בחרן ובדרכו חזרה לכנען לא הובאו כאן.
(7) מות עבר בשנה ה-139 של יצחק מבהיר את הליכתו של יעקב ללמוד בבית מדרשו של עבר בדרכו לחרן (על פי המדרש).
(8) כך לדעת רש"י (כ"ח ט).

חיי יעקב (פרקים כ"ה-נ')

הערות

* אירועים שנזכרו בכתוב אבל איננו יודעים את המועד המדויק להתרחשותם.

(1) יש שהכתוב מקדים את המאוחר (מות אברהם, מות ישמעאל, מות יצחק) כדי לסיים את העיסוק בדור היוצא ולהתמקד בצאצאים.

(2) לדעת רש"י (כ"ה ל), הדבר היה ביום שמת אברהם.

(3) לדעת הרמב"ן (כ"ו ז), העובדה שיעקב ועשו אינם נזכרים בפרשה אינה מלמדת על עיתויה המוקדם.

(4) מות שם בשנה ה-50 של יעקב מבהיר, כי הייתה ליעקב אפשרות לשמוע ממקור ראשון על המבול ועל העולם שקדם לו, וכי המונח "בית מדרשו של שם ועבר", שנזכר ביחס ליעקב, הוא ממשי ואפשרי.

(5) לדעת רש"י (כ"ח ט), בשנה ה-63 של יעקב.

(6) חישוב זמנם של אירועים רבים בעמוד זה מבוסס על נתונים ממספר פסוקים:
א. כשנפגשו יעקב ויוסף במצרים, היה יעקב בן 130 שנה (מ"ז ט) ויוסף בן 39 (מ"א מו, מ"ה ו). מכאן, שיעקב היה בן 91 כשנולד יוסף.
ב. יוסף נולד לאחר 14 שנים ששהה יעקב בבית לבן (ל' כה-כו, ל"א מא), ומכאן, שיעקב הגיע לחרן בהיותו בן 77 (ראה גם רש"י כ"ח ט).

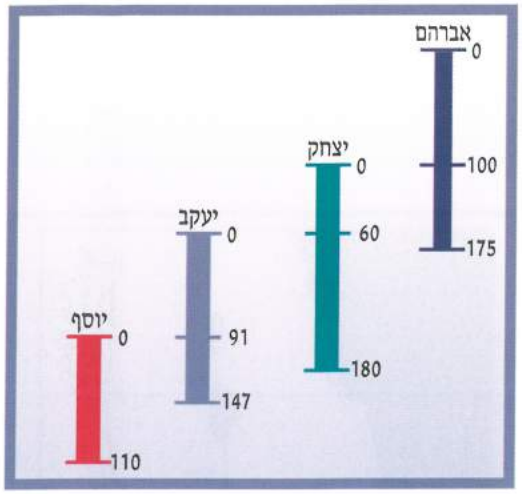
(7) "מכאן שנטמן בבית עבר י"ד שנה ואחר כך הלך לחרן" (רש"י כ"ח ט) - קביעה זו הופכת ממשית לאחר קביעת זמן מותו של עבר.

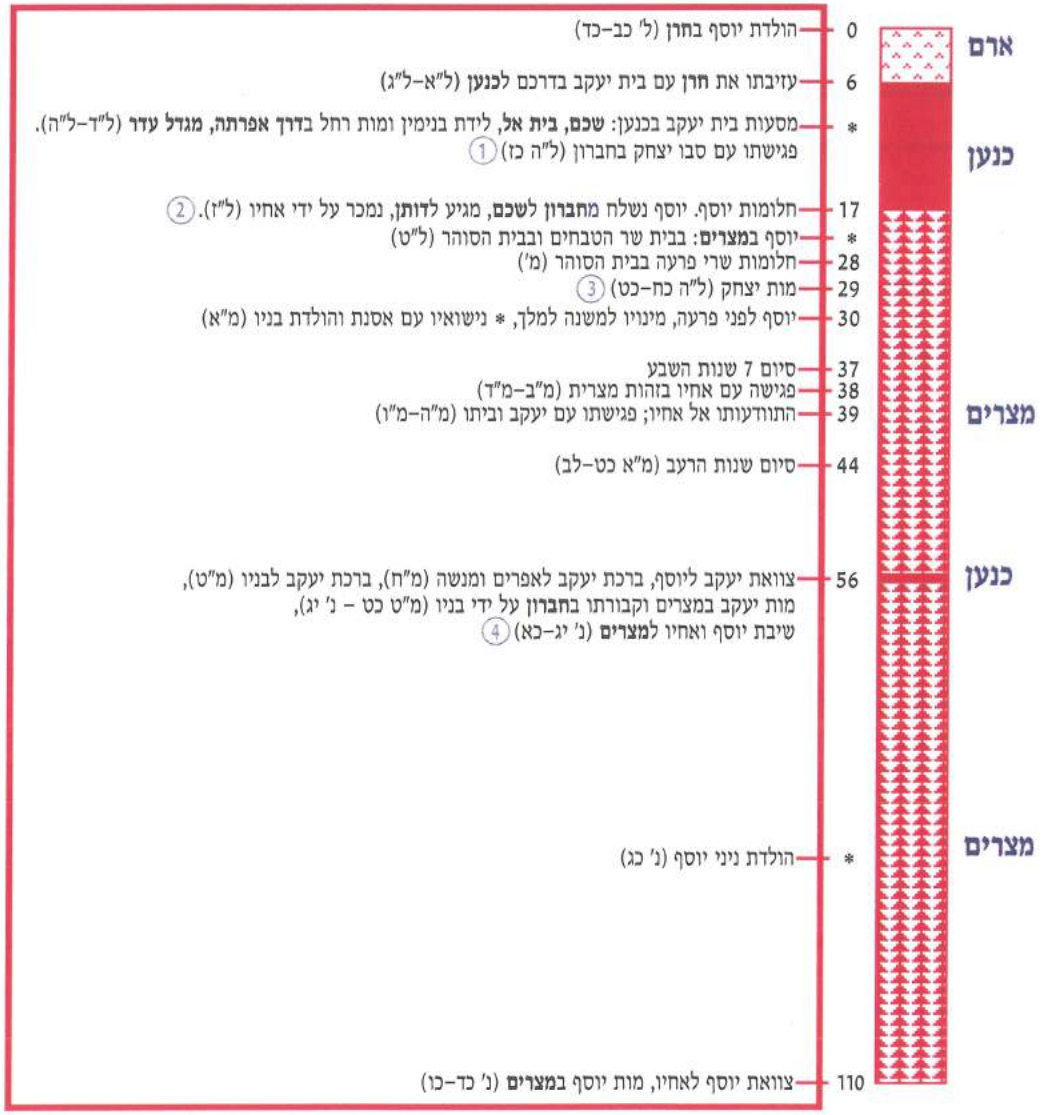
(8) לדעת רש"י (ל"ג יז), שהה יעקב בסוכות י"ח חודש; לדעת אבן עזרא (ל"ג כ), שהה יעקב בשכם מספר שנים.

(9) לדעת הרשב"ם (ל"ז ב) ופרשנים אחרים, האירועים בפרק ל"ז התרחשו בשנה ה-17 של יוסף.

(10) האירועים שקרו ליוסף במצרים, כאשר היה מנותק מיעקב, לא הובאו בתרשים.

חיי יוסף (פרקים ל׳-נ׳)

הערות

* אירועים שנזכרו בכתוב אבל איננו יודעים את המועד המדויק להתרחשותם.

(1) לדעת רש״י (ל״ג יז), שהה יעקב בסוכות י״ח חודש; לדעת אבן עזרא (ל״ג כ), שהה יעקב בשכם מספר שנים.

(2) א. לדעת הרשב״ם (ל״ז ב) ופרשנים אחרים, האירועים בפרק ל״ז התרחשו בשנה ה-17 לחיי יוסף.
ב. האירועים שהתרחשו בבית יעקב כאשר היה יוסף במצרים - הובאו בתרשים חיי יעקב.

(3) הכתוב הקדים את המאוחר (מות יצחק) כדי לסיים את העיסוק בדור היוצא ולהתמקד בצאצאים. מות יצחק בשנה ה-29 של יוסף מבהירה, שיצחק היה למעלה מעשר שנים לצד יעקב באבלו על יוסף (ראה רש״י ואבן עזרא ל״ז לה).

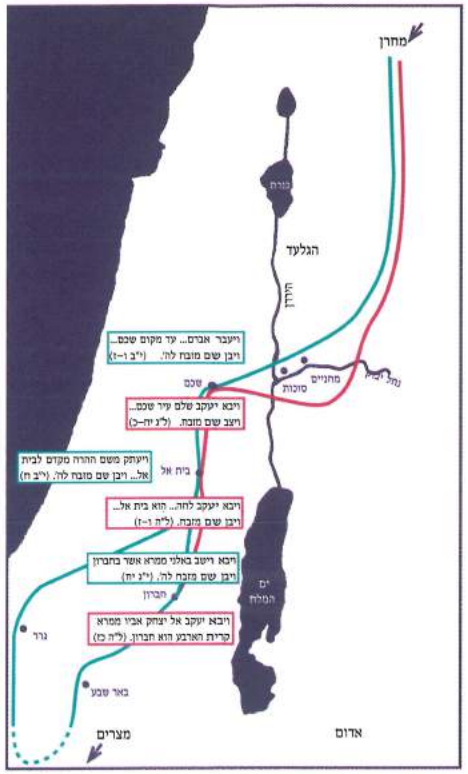
(4) מאירוע זה, שהיה בשנה ה-56 של יוסף, ועד מותו בן 110 ממעט הכתוב לספר.

בין אברהם ליעקב

"תתן אמת ליעקב חסד לאברהם אשר נשבעת לאבֹתינו מימי קדם" (מיכה ז' כ)

האירועים המרכזיים בחיי אברהם אירעו שוב בחיי נכדו יעקב. התורה משווה בין השניים על ידי אזכור ביטויים דומים אצל שניהם. ייתכן, שהשוואה זו באה ללמדנו, שיש לראות ביעקב מעין התחלה מחודשת, לאחר הפילוג הטראגי בין שני האחים מבטן – יעקב ועשו. היה מקום לצפות, שלאחר ההבטחה לאברהם: "כי ביצחק יקרא לך זרע" (כ"א יב)– ימשיכו שני בני יצחק ורבקה את דרכו של אברהם. אולם יעקב נאלץ לברוח ולשוב לארץ מולדת אברהם ולחזור, כביכול, על תהליך בחירת האבות. בחזרתו של יעקב לארץ כנען הוא מחדש את הליכתו של אברהם באותה דרך, תוך מגמה להקים דור שימשיך את הדרך.

הדרך לכנען והקמת מזבחות

המסלול של אברהם ויעקב מחרן לארץ ישראל היה כמעט זהה לחלוטין (להוציא ירידת אברהם למצרים עקב הרעב). לאורך מסלול זה הקימו אברהם ויעקב מזבחות וקראו בשם ה'.

אברהם הקים שלושה מזבחות: במקום שכם (אלון מורה), מקדם לבית אל ובחברון. יעקב הלך בדרך שבה הלך סבו אברהם, והקים גם הוא מזבחות בשכם (חלקת השדה) ובבית–אל. בחברון הצטרף יעקב לאביו יצחק (ולכן, כנראה, לא הקים שם מזבח נוסף).

פרֵדה מהמולדת

ההתגלות הראשונה אל אברהם ואל יעקב קשורה לעזיבתם את ארצם ואת משפחתם. אברהם הלך לארץ כנען ('לך לך'), ויעקב ברח לחרן ('ברח לך').
בדברי ה' אליהם ברגעי פרֵדה אלו מופיע ביטוי, ששוב לא יופיע במקרא (בצורה זו):

"ונברכו בך כל משפחֹת האדמה". (י"ב ג)

"ונברכו בך כל משפחֹת האדמה ובזרעך". (כ"ח יד)

פרֵדה מאח

אברהם ויעקב נקלעו לריב עם בן משפחה, ונפרדו על רקע רכוש רב – אברהם מלוט (שהכתוב מכנהו 'אחיו' – י"ד טז) ויעקב מעשו אחיו:

"ולא נשא אֹתם הארץ לשבת יחדו, כי היה רכושם רב ולא יכלו לשבת יחדו". (י"ג ו)

"כי היה רכושם רב משבת יחדו ולא יכלה ארץ מגוריהם לשאת אֹתם". (ל"ו ז)

אישה – אחות

בירידתו של אברהם למצרים ולגרר הוא נאלץ לטעון שאשתו היא אחותו אשתו המיועדת של יעקב הוחלפה על ידי לבן באחותה.

בעקבות ההחלפה ניצב אברהם מול מלכי הגויים שהיתל בהם, וכמוהו ניצב יעקב מול לבן שהוליכו שולל:

"ויאמר: מה זאת עשית לי, למה לא הגדת לי כי אשתך הִוא". (י"ב יח)

"ויאמר אל לבן: מה זאת עשית לי... ולמה רִמיתני". (כ"ט כה)

בשני המקרים התגלה ה' לגוי לשם הצלת האב:

"ויבא אלהים אל אבימלך בחלום הלילה, ויאמר לו". (כ' ג)

ויבא אלהים אל לבן הארמי בחלם הלילה, ויאמר לו". (ל"א כד)

אברהם ויעקב בוויכוחם עם הגוי הדגישו את היראה בהקשר משפחתי:

"כי אמרתי, רק אין יראת אלהים במקום הזה, והרגוני על דבר אשתי". (כ' יא)

"כי יראתי, כי אמרתי, פן תגזל את בנותיך מעִמי". (ל"א לא)

הגוי שעמד מולם קיבל תוכחה גלויה:

"והוכַח אברהם את אבימלך". (כ"א כה)

"ראה אלהים ויוכח אמש". (ל"א מב)

לבסוף כרתו שניהם ברית ושבועה:

"ויכרתו שניהם ברית". (כ"א כז)

"לכה נכרתה ברית". (ל"א מד)

שינוי השם

ה' שינה את שמותיהם של אברהם ויעקב:

"ולא יקרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם". (י"ז ה)

"לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך". (ל"ה י)

שינוי השם לוַוה בפגיעה גופנית שמשמעותה לדורות:

"ואתה את בריתי תשמֹר אתה וזרעך אחריך לדֹרֹתם... ונמלתם את בשר ערלתכם". (י"ז ט–יא)

"והוא צֹלַע על ירכו. על כן לא יאכלו בני ישראל את גיד הנשה". (ל"ב לא–לב)

בעקבות שינוי השם קיבלו שניהם הבטחה בלשון דומה על אודות הזרע וברכה למלכות:

"ויאמר אליו אני אל שדי... והפרֵתי אתך... ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו". (י"ז א, ו)

"ויאמר... אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו". (ל"ה יא)

ואף סיום הפרשה זהה:

"ויעל אלהים מעל אברהם". (י"ז כב)

"ויעל מעליו אלהים". (ל"ה יג)

ניתוק מהבן האהוב

אברהם עקד את בנו אהובו, את יצחק, ויעקב מיאן להתנחם על פרֵדתו מבנו אהובו, יוסף. מעבר לדמיון התוכני ישנן השוואות לשוניות בין הפרשיות:

"ויאמר אליו אברהם, ויאמר: הנני". (כ"ב א)

"ויאמר ישראל אל יוסף... ויאמר לו: הנני". (ל"ז יג)

"וירא את המקום מרחק". (כ"ב ד)

"ויראו אתו מרחק". (ל"ז יח)

"אל תשלח ידך אל הנער". (כ"ב יב)

"ויד אל תשלחו בו". (ל"ז כב)

"וישא אברהם את עיניו וירא והנה איל". (כ"ב יג)

"וישאו עיניהם וירְאו והנה אֹרְחת ישמעאלים". (ל"ז כה)

במקום יצחק הוקרב איל.

במקום יוסף נשחט שעיר עזים.

מתוך ההשוואה עולה גם ההבדל ביניהם: אברהם כדמות הירואית נענה לציווי ה', ועבר את הניסיונות מתוך מודעות ובחירה. לעומתו, יעקב, כדמות טראגית, חווה אותם ניסיונות, אך מתוך מציאות שנכפתה עליו, ולעתים אף בחוסר מודעות. אברהם, 'נשיא אלהים' בקרב גויי הארץ, הנחיל לבניו את מסירות הנפש האקטיבית. יעקב, שנאבק והתפתל עם האיש הפלאי ועם אנשי שכם, הנחיל לזרעו את הכוח לעמוד לנוכח צרות המתרגשות לבוא.

ברכות הזרע והארץ לאבות

ברכות הזרע והארץ לאברהם

הבטחות

בחרן (י"ב א–ג)

"ויאמר ה' אל אברם לך לך מארצך וממולדתך ומבית אביך אל **הארץ אשר אראך**. ואעשך לגוי גדול ואברכך ואגדלה שמך והיה ברכה. ואברכה מברכיך ומקללך אָאֹר ונברכו בך כל משפחת האדמה".

בשכם (י"ב ז)

"וירא ה' אל אברם, ויאמר: לזרעך אתן את **הארץ הזאת**".

לאחר היפרדות לוט (י"ג יד–יז)

"וה' אמר אל אברם אחרי הִפָּרד לוט מֵעִמו: שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צָפֹנה ונגבה וקדמה וימה. כי את **כל הארץ** אשר אתה רֹאה לך אתננה ולזרעך עד עולם.

ושמתי את זרעך כעפר הארץ, אשר אם יוכל איש למנות את עפר הארץ, גם זרעך יִמָּנה.

קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה".

בריתות

ברית בין הבתרים (ט"ו א–כא)

"הבט נא השמימה וספֹר הכוכבים, אם תוכל לִסְפר אֹתם, ויאמר לו: כה יהיה זרעך. (ה)

ויאמר אליו: אני ה'... לתת לך את הארץ הזאת לרשתה. (ז)

ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית לאמר: לזרעך נתתי את הארץ הזאת מנהר מצרים עד הנהר הגדל נהר פרת. את הקיני ואת הקנזי ואת הקדמֹני. ואת החתי ואת הפרזי ואת הרפאים. ואת האמרי ואת הכנעני ואת הגרגשי ואת היבוסי". (יח–כא)

ברית מילה (י"ז א–כב)

"ויאמר אליו: אני אל שדי התהלך לפני והיה תמים. (א)

ואתנה בריתי ביני ובינך וארבה אותך במאֹד מאֹד. (ב) אני הנה בריתי אִתך והיית לאב המון גוים. ולא יִקָּרא עוד את שִמך אברם והיה שמך אברהם כי אב המון גוים נתתיך. והפְרֵתי אֹתך במאד מאד ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו. והקמֹתי את בריתי ביני ובינך ובין זרעך אחריך לדֹרֹתם לברית עולם להיות לך לאלהים ולזרעך אחריך. ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגֻריך את כל ארץ כנען לאחֻזת עולם והייתי להם לאלֹהים". (ד–ח)

שבועה

לאחר עקדת יצחק (כ"ב טז–יח)

"ויאמר: בי נשבעתי נְאֻם ה', כי יען אשר עשית את הדבר הזה, ולא חשכת את בנך את יחידך.

כי ברך אברכך והרבֶּה אַרבּה את זרעך ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים

וירש זרעך את שער אֹיביו. והתברכו בזרעך כל גויי הארץ עקב אשר שמעת בקֹלי".

אברהם קיבל מאת ה' שלוש הבטחות על הזרע ועל הארץ, נכרתו עִמו על כך שתי בריתות, והוא התבשר בשבועה אחת ('הבטחה' היא בשורה על אודות העתיד לקרות, ללא הגדרה מיוחדת של ברית או שבועה).
ניתן לתאר את הדברים כהתפתחות בהתחייבותו של ה' לאברהם אודות הזרע והארץ שיינתנו לו ולזרעו, ובכך להבין את החזרות הרבות:

א. הבטחות

את שתי ההבטחות הראשונות (זו שבחרן וזו שבשכם) יש לראות כרצף אחד. תחילה אמר ה' לאברהם שילך 'אל הארץ אשר אראך', וכשהגיע אברהם לארץ זו (בשכם), אמר לו ה', שזו היא הארץ על אודותיה הצטווה: "לזרעך אתן את הארץ הזאת".

לאחר הבטחה זו, שבה היה כלול גם לוט שהלך עִמו מחרן לארץ כנען, באה הבטחה נוספת, והפעם: "אחרי הִפָּרד לוט מֵעִמו", ובה הדגיש ה' לאברהם שההבטחה תתקיים בו ובזרעו, ולא בלוט שפרש לסדום.

יתרה מזאת, כאן הדגיש ה' לאברהם, שכל הארץ שלו היא, כולל אותו חלק שנטל לוט: "צפנה ונגבה **וקדמה** וימה. כי את כל הארץ אשר אתה רֹאה לך אתננה ולזרעך עד עולם". קודם לכן, בשכם, התבשר אברהם: "**לזרעך** אתן את הארץ הזאת", וכעת לאחר שלוט נפרד ממנו וברור שלא יירש אותו, הדגיש ה': "**לך** אתננה **ולזרעך** עד עולם"; רק כעת זוכה אברהם למימוש "הארץ אשר **אראך**": "שא נא עיניך **וראה**... כי את כל הארץ אשר אתה **רֹאה** לך אתננה".

כעת, לאחר עזיבת לוט – בנו המאומץ של אברהם – הדגיש ה' את ריבוי הזרע שעתיד אברהם לזכות בו ('כעפר הארץ'), זרעו שלו שעתיד לירש את כל הארץ.

ב. בריתות

הבטחות ה' לאברהם, שעליהן עמדנו, לא קבעו מועד מסוים שבו תינתן הארץ לאברהם ולזרעו. מימושן תלוי ברצון ה', כאשר יימצא זרע אברהם ראוי להבטחות אלו. לכן השלב הבא בתוקף ההבטחה הוא כריתת ברית בין אברהם וה'. בברית כל צד מתחייב לשמור על דבר מסוים, ואם צד אחד עומד בדיבורו, אזי גם הצד השני מחויב לעמוד בדברי הברית.

ממילא, כשכורתים ה' ואברהם ברית ביניהם, כורתים הם ברית והתחייבות דו־צדדית. אמנם בברית בין הבתרים אברהם אינו נכנס למחויבות ספציפית, אך זאת בשל מועד מימושה של ברית זו: "ארבע מאות שנה... ודור רביעי ישובו הנה".

בברית בין הבתרים ניצב אברהם כנציג העם שעתיד לקום, ומימוש הברית ייעשה רק לאחר מותו ("ואתה תבוא אל אבֹתיך בשלום תִּקָּבר בשיבה טובה"), לכן אברהם פאסיבי בברית זו, ואדרבה, נופלת עליו תרדמה. בניגוד לכך, בברית הנוספת, בברית מילה, אברהם אקטיבי: הוא כרת את ערלתו ובכך כרת ברית עם אלוהיו. ברית זו נכרתה עם אברהם כאדם פרטי ("ואתנה בריתי **ביני וביניך**"), עם משפחתו ואף עם כל זרעו אחריו, אך לא כנציג האומה בהקשר לאומי, אלא בעמידה המשפחתית המשותפת מול ה', באשר כולם זרע אברהם.

ברית מילה היא היחידה שבה מוזכר שם **אל שדי** (ולא שם הוי"ה כבברית בין הבתרים ובשאר ההבטחות), והיא נכרתה על "ארץ מגוריך – ארץ כנען" בלבד (שהירדן הוא גבולה – י' יט). בניגוד לכך, ברית בין הבתרים נכרתה על כל 'הארץ הזאת', הכוללת גם את עבר הירדן המזרחי, ושארץ כנען היא רק חלק ממנה. בשל הדגש המשפחתי שבברית מילה היא נכרתה על גבולות מצומצמים יותר, על ארץ שהיא כעת ארץ מגורי אברהם, ואילו ברית בין הבתרים, בעלת האופי הלאומי וההיסטורי, נכרתה על גבולותיה הרחבים של 'הארץ המובטחת'.

ג. שבועה

לאחר שתי בריתות אלו, שעיקרן התחייבות דו־צדדית בין ה' ואברהם, זכה אברהם גם לשבועה אחת לאחר עקדת יצחק.

לשם הבנת מיקומה ומשמעותה, יש להבין את הציווי להעלות את יצחק לעולה על רקע הבריתות הקודמות.

בברית מילה נאמר לאברהם: "ואת בריתי אקים את יצחק אשר תלד לך שרה". על רקע דברים אלו נראה, לכאורה, כי ה' הפר את בריתו בשעה שאמר לאברהם להעלות את יצחק בנו לעולה. ממילא, לאברהם הייתה טענה טובה כלפי קונו – הברית שכרתו שניהם, ובה נאמר על יצחק בפירוש שהוא ממשיכו של אברהם. למרות זאת, אברהם הלך וקיים את דבר ה', כלומר, נשאר נאמן לברית שביניהם, למרות הפרתה לכאורה, על ידי ה'. כתגובה על כך זכה אברהם לעמדה זהה מצד ה', לשבועה שמשמעותה התחייבות חד־צדדית מאת ה' על ריבוי זרעו של אברהם. שבועה על גבי הברית! גם אם זרעו של אברהם לא יקיים את תוכן הברית, נשבע ה' שיתברכו בו כל גויי הארץ, וששיירש זרעו את שער אויביו (לכן עיקר השבועה נסבה על ריבוי הזרע והצלחתו ולא על ירושת הארץ, שהרי בזה נשאר אברהם נאמן לה' כשהסכים להקריב את זרעו).

ברכות הזרע והארץ ליצחק

יצחק קיבל שתי הבטחות מאת ה':

הבטחות

ברדתו לגרר
(כ"ו ב–ה)

"וירא אליו ה', ויאמר: אל תרד מצרימה, שכֹן בארץ אשר אֹמַר אליך. גור בארץ הזאת ואהיה עמך ואברכך, כי לך ולזרעך אתן את כל הארצֹת האל,

1. והקֵמֹתי את השבֻעה אשר נשבעתי **לאברהם אביך**:
2. והרביתי את זרעך ככוכבי השמים
3. ונתתי לזרעך את כל הארצֹת האֵל
4. והתברכו בזרעך כל גויי הארץ.
5. **עקב אשר שמע אברהם בקֹלי**

וישמר משמרתי מצוֹתי חֻקוֹתי ותורֹתָי".

בעלייתו מגרר לבאר שבע
(כ"ו כד)

"וירא אליו ה' בלילה ההוא, ויאמר:
אנֹכי **אלהי אברהם אביך**
אל תירא כי אתך אנכי
וברכתיך והרביתי את זרעך
בעבור אברהם עבדי".

ההבטחה הראשונה, אינה אלא אזכור נוסף של השבועה שנשבע ה' ל'אברהם אביך' בעקדת יצחק (יצחק, שותפו של אברהם למעשה העקדה, ראוי לשמוע שבועה זו מפי ה'). השוואה בין לשון הכתוב בשני המקומות תדגיש זאת:

השבועה לאברהם (בעקדת יצחק)
(כ"ב טז–יח)

1. "ויאמר: בי נשבעתי נאֻם ה'...
2. כי ברך אברכך והרבֶּה ארבֶּה את זרעך ככוכבי השמים...
3. וירֵש זרעך את שער אֹיביו.
4. והתברכו בזרעך כל גויי הארץ
5. עקב אשר שמעת בקֹלִי".

גם ההבטחה השנייה שזכה לה יצחק, נאמרה בזכותו של אביו אברהם כפי שמסומן בשורות המודגשות.

יצחק, אם כן, לא קיבל הבטחות חדשות מאת ה' על אודות הזרע והארץ, אלא המשיך ושמע את ההבטחות שניתנו כבר לאברהם. הדבר קשור למעמדו ולתפקידו המיוחד של יצחק בין האבות – המשכת דרכו של אברהם וקיבועה.

ברכות הזרע והארץ ליעקב

גם יעקב קיבל שתי הבטחות מאת ה', שממשיכות את שתי הבריתות שכרת ה' עם אברהם, ושעמדנו עליהם לעיל – המשפחתית והלאומית:

הבטחות

ביציאתו לחרן, בעת נדירת נדר לה'
(כ"ח יג–טו)

"והנה ה' נִצב עליו, ויאמר: אני ה' אלהי אברהם אביך ואלהי יצחק, הארץ אשר אתה שֹכב עליה לך אתננה ולזרעך. והיה זרעך כעפר הארץ ופרצת ימה וקדמה וצפֹנה ונגבה, ונברכו בך כל משפחֹת האדמה ובזרעך. והנה אנכי עִמך ושמרתיך בכל אשר תלך והשִבֹתיך אל האדמה הזאת, כי לא אעזֹבך עד אשר אם עשיתי את אשר דִבַּרתי לך".

לאחר ששב לארץ, בעת קיום הנדר
(ל"ה ט–יג)

"ויאמר לו אלהים: שמך יעקב, לא יִקָּרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך, ויקרא את שמו ישראל. ויאמר לו אלהים אני אל שדי פְּרֵה ורבֵּה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציך יצאו. ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ. ויעל מעליו אלהים במקום אשר דִּבֶּר אתו".

ביציאתו לחרן שמע יעקב את ההבטחה הקשורה למישור הלאומי־היסטורי, הבטחה זו חוזרת על לשון ההבטחות הראשונות שניתנו לאברהם כמודגם בטבלה הבאה:

יציאת יעקב לחרן	ההבטחות הראשונות לאברהם (י"ב ג; י"ג יד–יז)
"הארץ אשר אתה שֹכֵב עליה לך אתננה ולזרעך.	"כי את כל הארץ אשר אתה רֹאֶה לך אתננה ולזרעך עד עולם.
והיה זרעך כעפר הארץ	ושמתי את זרעך כעפר הארץ".
ופרצת ימה וקדמה וצפנה ונגבה,	"שא נא עיניך וראה מן המקום אשר אתה שם צפֹנה ונגבה וקדמה וימה".
ונברכו בך כל משפחת האדמה ובזרעך".	"ונברכו בך כל משפחת האדמה".

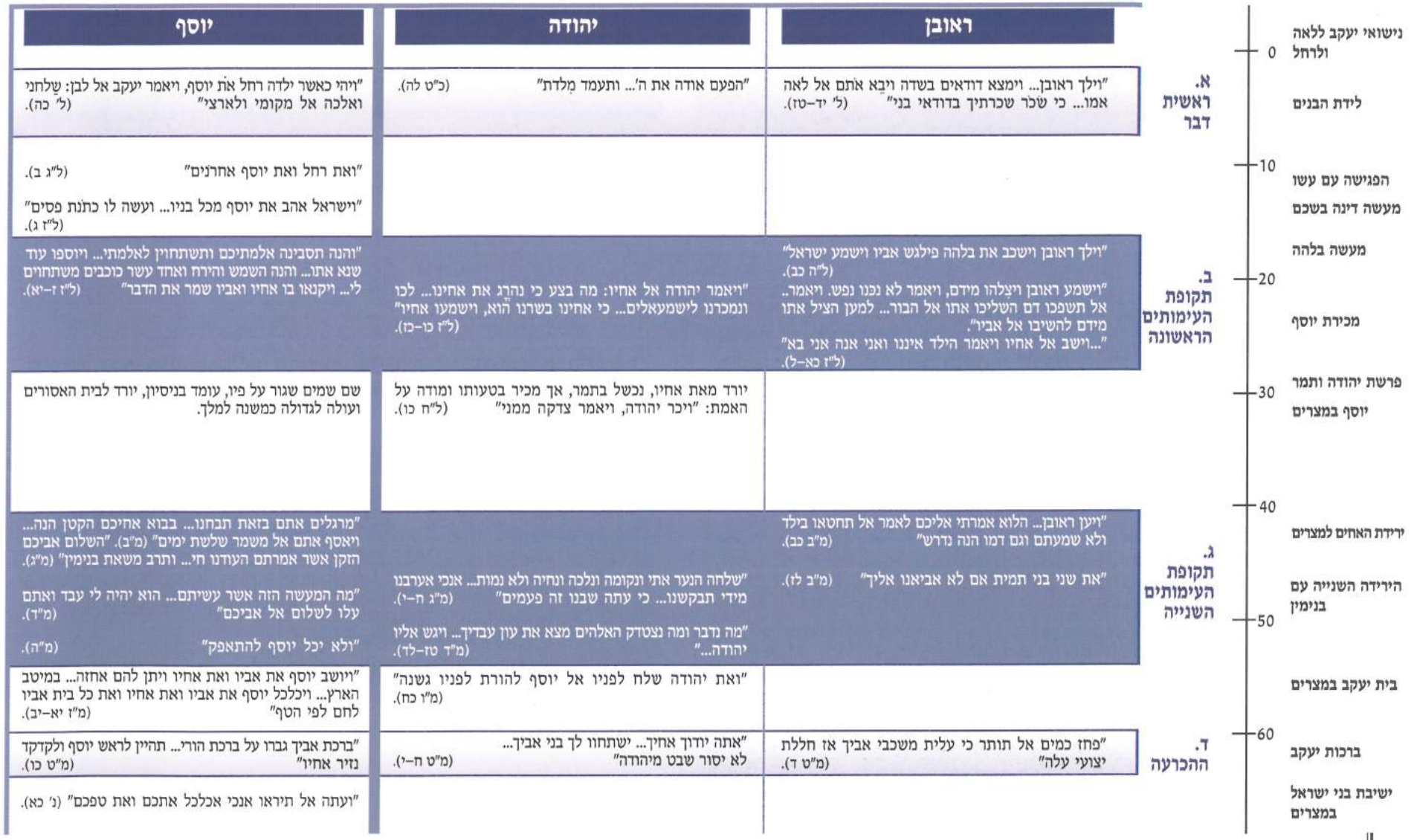
ההבטחה שקיבל יעקב בבית אל בעת שילום נידרו, המשיכה את ההבטחה האישית שנאמרה לאברהם בברית המילה.

הבטחה זו ליעקב, שנאמרה מאת ה', קיימה בפועל את תפילתו של יצחק, עת עזב יעקב לחרן, וזוהי ההבטחה שמזכיר יעקב ליוסף לפני מותו. השוואת לשון הברכה תדגיש זאת:

לאברהם בברית המילה (י"ז ה–כב)	ליעקב בבית אל (ל"ה ט–יג)	ברכת יצחק ליעקב (כ"ח א–ד)	דברי יעקב ליוסף (מ"ח ג–ד)
"ולא יִקָּרא עוד את שמך אברם והיה שמך אברהם".	"לא יקרא שמך עוד יעקב כי אם ישראל יהיה שמך".		
"אני אל שדי". "והפרתי אתך במאד מאד ונתתיך לגוים ומלכים ממך יצאו".	"אני אל שדי פְּרֵה ורבֵּה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלָצֶיך יצאו".	"ואל שדי יברך אתך ויפרך וירבך והיית לקהל עמים".	"אל שדי נראה אלי בלוז". "הנני מפרך והרבּיתך ונתתיך לקהל עמים".
"ונתתי לך ולזרעך אחריך את ארץ מגריך את כל ארץ כנען לאחזת עולם".	"ואת הארץ אשר נתתי לאברהם וליצחק לך אתננה ולזרעך אחריך אתן את הארץ".	ויתן לך את ברכת אברהם לך ולזרעך אתך לרשתך את ארץ מגריך".	"בארץ כנען ויברך אתי". ונתתי את הארץ הזאת לזרעך אחריך אחזת עולם".
"ויעל אלהים מעל אברהם".	"ויעל מעליו אלהים".		

המאבק על ההנהגה בבית יעקב

"ראובן בכור ישראל כי הוא הבכור... כי יהודה גבר באחיו ולנגיד ממנו והבכרה ליוסף" (דהי"א ה' א-ב)

בניגוד למאבקים בבית אברהם ובבית יצחק סביב השאלה מי הוא הבן הנבחר, זכו כל בני יעקב להיכלל במסגרת שבטי ישראל, וההתמודדות ביניהם נוגעת רק לשאלה 'מי בראש'. המועמדים הטבעיים להנהגה היו בכורי האמהות: **ראובן** ו**יוסף**. בשלב מאוחר יותר הצטרף גם **יהודה** למאבק, תחילה מול ראובן ואחר כך מול יוסף. בשלושה אחים אלה מתמקדים כמעט כל הסיפורים על בני יעקב בספר בראשית.

הטבלה מראה, שהמאבק על ההנהגה בין שלושת האחים, התרכז בשתי תקופות קצרות בחייהם: הראשונה - בגיל הנערות וההתבגרות (סביב גיל 20), והשנייה - בבגרותם (סביב גיל 40). פרט לשתי תקופות אלה, יש לתת את הדעת לשתי תקופות נוספות:

1. תקופת הילדות – סיפור לידת בני יעקב משמש מבוא, וכולל פרטים המרמזים על אופיים ואישיותם של האחים המתמודדים, פרטים העתידים להתברר בהמשך הסיפור.
2. סוף הסיפור – דברי יעקב לבניו לפני מותו מסכמים, לכאורה, את המאבק ב'רוח נבואית', ולמרות שאינם חד־משמעיים, הם משמשים כסיכום המאבק בספר בראשית.

התקופות העיקריות של ההתמודדות סומנו ברקע בולט. רקע בהיר יותר מסמן את המבוא ואת הסיכום. בין התקופות שהזכרנו, מסופרים פרטים נוספים, השופכים אור על מעמדם ואישיותם של האחים, המתמודדים על ההנהגה.

א. ראשית דבר

לידת הבנים – רמזים מוקדמים למאבק הצפוי

ראובן מתבלט בסיפור הדודאים שהביא לאמו כמי שהזדרז לשפר את מעמדה (ראה ספורנו), וממילא גם את מעמדו. אבל כמו בהמשך, התברר שהחישוב שלו היה קצר טווח.

יהודה הוא ש'חולל' בלידתו את השינוי לטובה במעמד אמו. כבר בקריאת שמו היא בישרה על שינוי זה: "הפעם אודה את ה'" (לעומת שמם של הבנים הראשונים שהעיד על מצוקתה של 'האישה השנואה'). לשינוי זה הייתה גם השפעה מעשית מיידית, אמנם אירונית במקצת: קודם לכן, בגלל מצוקתה –"ויפתח את רחמה" (כ"ט לא), ואילו בעקבות לידת יהודה: "ותעמד מלדת" (כ"ט לה).

יוסף זכה ליחס מיוחד מאביו מרגע לידתו (ל' כה), בהיותו הבכור לאשתו האהובה, העקרה. יחס זה ניכר גם במפגש עם עשו (ל"ג ב).

ב. תקופת העימותים הראשונה

גיל הנערות וההתבגרות – התפרצות המאבק

בתקופה רגישה זו של עיצוב האישיות והדפוסים המשפחתיים, הפכה שאלת ההנהגה לבעיה בוערת. האחים שראו עצמם מתאימים להנהגה, ביטאו זאת באופן בוטה, כל אחד בדרכו:

ראובן נחפז כמים להכריז על עצמו כיורש העתידי במעשה בלהה[1] (ל"ה כב), וגם כאן לא שקל את מעשיו לטווח ארוך. [ייתכן, שגם שמעון ולוי ניסו במעשה שכם להצטרף לתמונת המאבק באותה תקופה, אך גם הם הרחיקו את עצמם במעשיהם.]

יוסף הכריז על עצמו כמנהיג המשפחה באמצעות סיפורי חלומותיו, סיפורים שהשניאו אותו על אחיו וגבו ממנו מחיר יקר. ראובן ויוסף לא פעלו כראוי, ואפשר שתגובתו הפסיבית של יעקב כלפיהם, מבטאת ביקורת דומה למרות השוני שביניהם: **לראובן** – "וישמע ישראל" (ל"ה כב), **וליוסף** – "ואביו שמר את הדבר" (ל"ז יא).

לאחר שנפתח 'המאבק המוצהר' בין בכור לאה לבכור רחל, חשפה מכירת יוסף חזית חדשה של התמודדות על המנהיגות, הפעם בין שני בני לאה, ראובן ויהודה. מעבר להערכה המוסרית של עצותיהם לגבי גורלו של יוסף, שאותן ניתן לדון גם לכף זכות (עיין רמב"ן על אתר), יש להדגיש לענייננו את התכונות המנהיגותיות שלהם, המתבררות מתוך הכתובים:

ראובן – מיהר לקחת אחריות כבכור, אך ללא הצלחה. לאחר שנכשל בניסיונו הראשון להציל את יוסף[2], הוא דיבר אל האחים בגוף שני (תשפכו, השליכו, תשלחו), ובכך הוציא את עצמו מן הכלל. הוא הסתיר את כוונותיו מאחיו, מה שגרם אולי בהמשך לכישלון תוכניתו. יציאתו מכלל האחים הייתה גם מעשית, שהרי לא היה עימם בשעת מכירת יוסף. כישלונו מתבטא גם בדבריו אחרי עשרים שנה: "הלוא אמרתי אליכם... ולא שמעתם" (מ"ב כב).

יהודה – המתין לזמן ולתנאים המתאימים, הוא דיבר אל האחים בגוף ראשון (נהרֹג, כסינו, נמכרנו), והציע למכור את יוסף, בלי להתכחש לדילמה המוסרית בה הם נתונים. הוא היחיד בכל הסיפור שהזכיר "כי אחינו בשרנו הוא" (ל"ז כז). [כנות זו באה לידי ביטוי גם בפרשת יהודה ותמר.] ואמנם עצתו התקבלה והתבצעה מיד: "וישמעו אחיו" (שם).

ג. תקופת העימותים השנייה

המאבק בשלב הבגרות – מתינות ותיקון

יוסף, השליט במצרים, זכה להתגשמות חלומותיו, אך הבין שאין זו אלא שליחות מאת האלוהים. התנכרותו ודרישותיו מאחיו (ראה הפסוקים בטבלה) העמידו את האחים במבחנים, הן על יחסם לחטאם בעבר והן על אחריותם כלפי יעקב ובנימין בהווה. **ראובן** ניסה שוב לפעול כבכור ולגלות אחריות, אך נכשל בשני המבחנים. הוא לא הצטרף להכרת האחים בחטא מכירת יוסף (מ"ב כא–כב), והצעתו החפוזה לקבל אחריות על בנימין לא נראתה אמינה או שלא נשמעה כלל באוזני יעקב (מ"ב לז–לח)[3].

יהודה הצליח שוב במקום שבו נכשל ראובן. הוא המתין שהזמן והתנאים יבשילו על מנת לשכנע את יעקב, ודבריו מבטאים קבלת אחריות אמיתית, שאכן הוכיחה את עצמה בעומדו מול השליט המצרי. הוא חזר ורמז על חטא העבר: "האלהים מצא את עון עבדיך" (מ"ד טז), ושיתף את עצמו גם ב'חטא בנימין', תוך שהוא מוכן לשאת בעונשו.

יעקב הכיר בכושר מנהיגותו, ושלח אותו לפני המשפחה להכין את ההיקלטות במצרים (מ"ו כח).

ד. ההכרעה

ברכות יעקב – סיכום המאבק ותוצאותיו

הברכות דחו באופן סופי את ראובן מן ההנהגה, אבל הן השאירו את יהודה ויוסף כשני כוחות חשובים, שלכל אחד מהם חלק בהנהגת העם. **ליהודה** הובטחה המלוכה, **ליוסף** – הבכורה. יוסף קיבל כבכור – "שכם אחד על אחיך", ובניו ייחשבו כשני שבטים, ויקבלו נחלה כפולה בארץ.

המאבק בין יהודה ליוסף נמשך לאורך ההיסטוריה של עם ישראל תוך מאבקים רבים וחריפים בין מלכויות יהודה וישראל. הכרעתו באחרית הימים מתוארת בנבואת יחזקאל, שהיא הפטרת 'ויגש': **"הנה אני לקח את עץ יוסף אשר ביד אפרים ושבטי ישראל חברו, ונתתי אותם עליו את עץ יהודה, ועשיתם לעץ אחד והיו אחד בידי... ועבדי דוד מלך עליהם ורועה אחד יהיה לכלם..."**. (ל"ז יט–כח)

הרכבת ה'רוכב' (עץ יהודה) על ה'כנה' (עץ אפרים) נועדה ליצור זן חדש, שבו הנוף המפואר והפירות המשובחים יצמחו מגזע איתן ויינקו משורשים יציבים. דימוי זה מבטא את השילוב המיוחל של בני לאה ובני רחל בהנהגת עם ישראל בעתיד.

[1] בתנ"ך זוהי הכרזה מובהקת על ירושת כיסא האב השליט. כך יעץ אחיתופל לאבשלום (שמ"ב ט"ז כא-כב) וכך ניכר מבקשת אדוניהו את אבישג השונמית ומתגובת שלמה (מל"א ב' יג-כב).

[2] כך נראה לפרש את פס' כא: "וישמע ראובן ויצלהו מידם, ויאמר לא נכנו נפש". זהו הפסוק היחיד שבו מדבר ראובן בגוף ראשון. החזרה על הפועל "ויאמר" בראש פס' כב מלמדת, שהאמירה הראשונה נדחתה, וראובן ניסה להשפיע על אחיו ועל המצב בדרך אחרת.

[3] שוב ייתכן, שהבעיה אינה בעצם ההצעה אלא בעיתוי המוקדם, שאין בו המתינות והחכמה הנדרשת ממנהיג.

שליחות (פרקים ל"ז-נ')

סיפור תולדות יוסף, מהיותו בן 17 בארץ כנען ועד מותו בן 110 במצרים, הוא אחת הדוגמאות המאלפות במקרא לדרך הפעולה של ההשגחה האלוקית. בפרקים אלה נפרשת בפנינו סדרת אירועים מורכבת, המובאת בפירוט גדול למדי. אירועים אלה קשורים בתוכנית אלוקית מקיפה, שנאמרה לאברהם אבינו בברית בין הבתרים.

מעקב אחר השורש ש'ל'ח' (שילוח אדם או חפץ) החוזר ונשנה בפרקים אלה, מסייע לנו להבחין, כיצד מתגשמת תוכנית זו במציאות האנושית. (הפסוקים בצד ימין של המסגרת עוסקים בעשייה האנושית, ובצד שמאל בתוכנית האלוקית.)

משפחת יעקב ירדה למצרים בעקבות מערכת יחסים מורכבת בתוכה. אנשים שונים שלחו ונשלחו מתוך מגמות שונות, וחשבו שבכך הם קובעים את המציאות, אבל כל הפעילות האנושית התרקמה סביב התוכנית האלוקית. רק יוסף חש, שגלגוליו אינם אנושיים־ארציים בלבד, ויד ה' היא שהוליכה את האירועים. הוא ניסח זאת בדבריו לאחיו: "ועתה לא אתם שלחתם אתי הנה כי האלהים", אך גם הוא הבין רק חלק מן המשמעות, וחשב שהאירועים נועדו להצלת משפחת יעקב, ולא ראה אותם כשלב בהגשמת ברית בין הבתרים.

חז"ל ניסחו זאת במדרש רבה:

"שבטים היו עסוקים במכירתו של יוסף,
ויוסף היה עסוק בשקו ובתעניתו,
ראובן היה עסוק בשקו ובתעניתו,
ויעקב היה עסוק בשקו ובתעניתו,
ויהודה היה עסוק ליקח לו אישה.
והקדוש ברוך הוא היה עוסק –
בורא אורו של משיח... קודם שלא נולד משעבד הראשון נולד גואל האחרון".

(בראשית רבה פ"ה ב')

"ויאמר לאברם: ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם".
(ט"ו יג)

יוסף בן 17

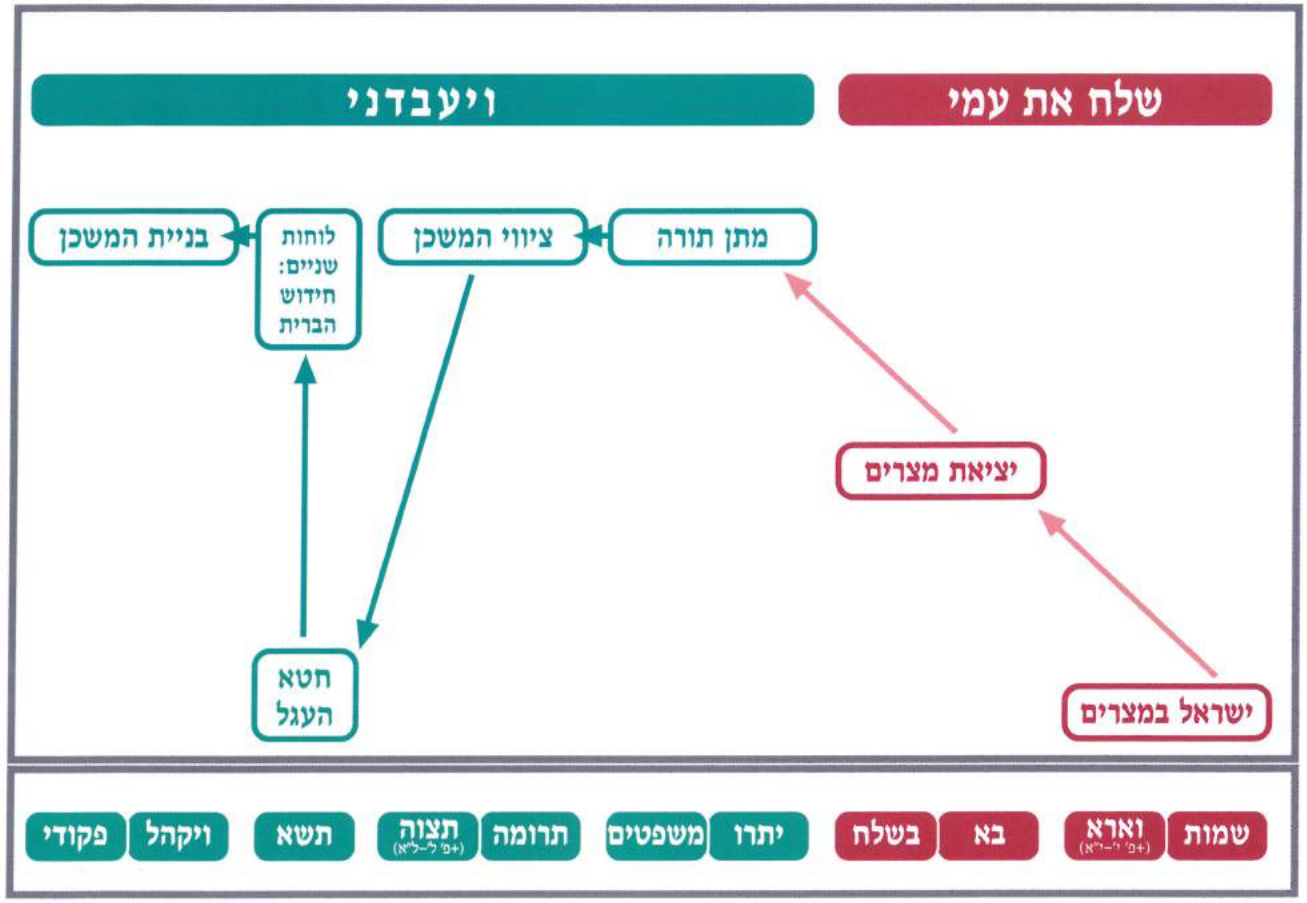
א. "לכה ואשלחך אליהם... וישלחהו מעמק חברון". (ל"ז יג–יד)
ב. "וישלחו את כתֹנת הפסים". (ל"ז לב)
ג. "אנכי אשלח גדי עזים... אם תתן ערבון עד שלחך". (ל"ח יז)
ד. "וישלח יהודה את גדי העזים". (ל"ח כ)
ה. "היא מוצאת, והיא שלחה אל חמיה". (ל"ח כה)
ו. "וישלח פרעה ויקרא את יוסף, וירִיצֻהו מן הבור". (מ"א יד)
ז. "ואת בנימין אחי יוסף לא שלח יעקב את אחיו". (מ"ב ד)
ח. "שלחו מכם אחד ויקח את אחיכם, ואתם האסרו". (מ"ב טז)
ט. "אם ישך משלח את אחינו אתנו, נרדה... ואם אינך משלח לא נרד". (מ"ג ד–ה)
י. "ויאמר יהודה אל ישראל אביו, שלחה הנער אִתי". (מ"ג ח)
יא. "ואל שדי יתן לכם רחמים לפני האיש, ושִלח לכם את אחיכם". (מ"ג יד)
יב. "הבקר אור, והאנשים שֻלחו המה וחמֹריהם". (מ"ד ג)
יג. "ויאמר יוסף אל אחיו...
אל תעצבו ואל יחר בעיניכם כי מכרתם אתי הֵנה, כי למחיה שלחני אלהים לפניכם. וישלחני אלהים לפניכם לשום לכם שארית בארץ ולהחיות לכם לפליטה גְדֹלה.
ועתה לא אתם שלחתם אתי הֵנה כי האלהים" (מ"ה ד–ח)
יד. "ולאביו שלח כזאת ... וישַלח את אחיו". (מ"ה כג–כד)
טו. "וירא את העגלות אשר שלח יוסף". (מ"ה כז)
טז. "אשר שלח פרעה לשאת אתו". (מ"ו ה)
יז. "ואת יהודה שלח לפניו אל יוסף להורֹת לפניו". (מ"ו כח)

יוסף בן 39

"ועבדום ועִנו אתם... וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכֻש גדול".
(ט"ו יג–יד)

שמות

ספר שמות - מבנה כללי

שש פעמים חוזר הכתוב על הדרישה שהועמדה בפני פרעה: "שלח [את] עמי ויעבדני" (ז' טז, כו; ח' טז; ט' א, יג; י' ג), ופעם אחת: "שלח את בני ויעבדני" (ד' כג). דרישה זו משמשת כותרת לכל ספר שמות: חלקו הראשון (פרשות שמות–בשלח) עוסק ב"שלח את עמי", במשא ומתן על יציאת העם המשועבד עד יציאתו בפועל.

חלקו השני (פרשות יתרו–פקודי) עוסק ב"ויעבדני", במטרת היציאה ממצרים, הן בעבודת ה' בקיום מצוות (יתרו–משפטים) והן בעבודת ה' במשכן (תרומה–תצווה, ויקהל–פקודי). גם השבר של חטא העגל ותיקונו (עיקרה של פרשת כי תשא) הוא בתחום של דרכי עבודת ה'.

"גובהן" של הפרשות מבטא את ההתרוממות מן השפל של עבדות מצרים, עד לחירות של עבודת ה' במתן תורה ומשפטיה, הנמשכת בהשראת השכינה במשכן. הנפילה בחטא העגל מורידה את העם לשפל שלפני היציאה ממצרים. המחילה והתיקון משיבים אותו להקמת המשכן, המכוסה בענן, מעין מעמד הר סיני מתמשך, ההולך עם העם בכל מסעותיו.

במצרים (בעיקר השנה האחרונה)

השעבוד (עשרות שנים)		השליחות הראשונה ותוצאותיה	השליחות השנייה – המכות	היציאה ממצרים			
א	השעבוד והגזרות						
ב	הולדת משה וגידולו בבית פרעה						
ג–ד	משה במדין – הקדמת משה	משה על שולחן השלטון ותפקיד משה – בחירה בין שליחות לקריירה					
ה	סנה בוער, שליחות ראשונה ותגובת העם	חזרת משה עם אהרן למצרים – הפגישה הראשונה עם העם					
	דברי משה אל ה': "למה זה הרעות לעם הזה"						
ו	חידוש השליחות – "אני ה' "						
ז	ייחוסם של משה ואהרן						
	פתח התנ"ך: "ויאמר אלוקים אל משה ויאמר אליו אני ה' "						
ח'–ט'–י'	**עשר המכות**						
י"א	צווי על שאלת הכלים						
י"ב	החזרה על מכת בכורות						
	צווי לישראל על פסח ופסח מצרים דורות						
	מכת בכורות						
	יציאה ממצרים ומצות						
	חוקת הפסח						
י"ג	צווי על מצות ובכור						
	צווי לעשות זכר ליציאה על יד אות על היד						
	"וה' הכה כל בכור" – סיכום						

בדרך (45 ימים)

ים סוף	מרה ואילים	מדבר סין	רפידים
ט"ו	פרשת קריעת ים סוף – שירת הים		
	שירת הים		
	המחנה במדבר		
	המים במרה ואילים – לא מים ולא לחם		
ט"ז	לחם מן השמים, שבת, מן והשלו		
	שבת המן והשלו		
י"ז		הלכות על מקום המחנה – חוסר מים בדפידים	הלכות על מלחמה בעמלק

הברית בסיני

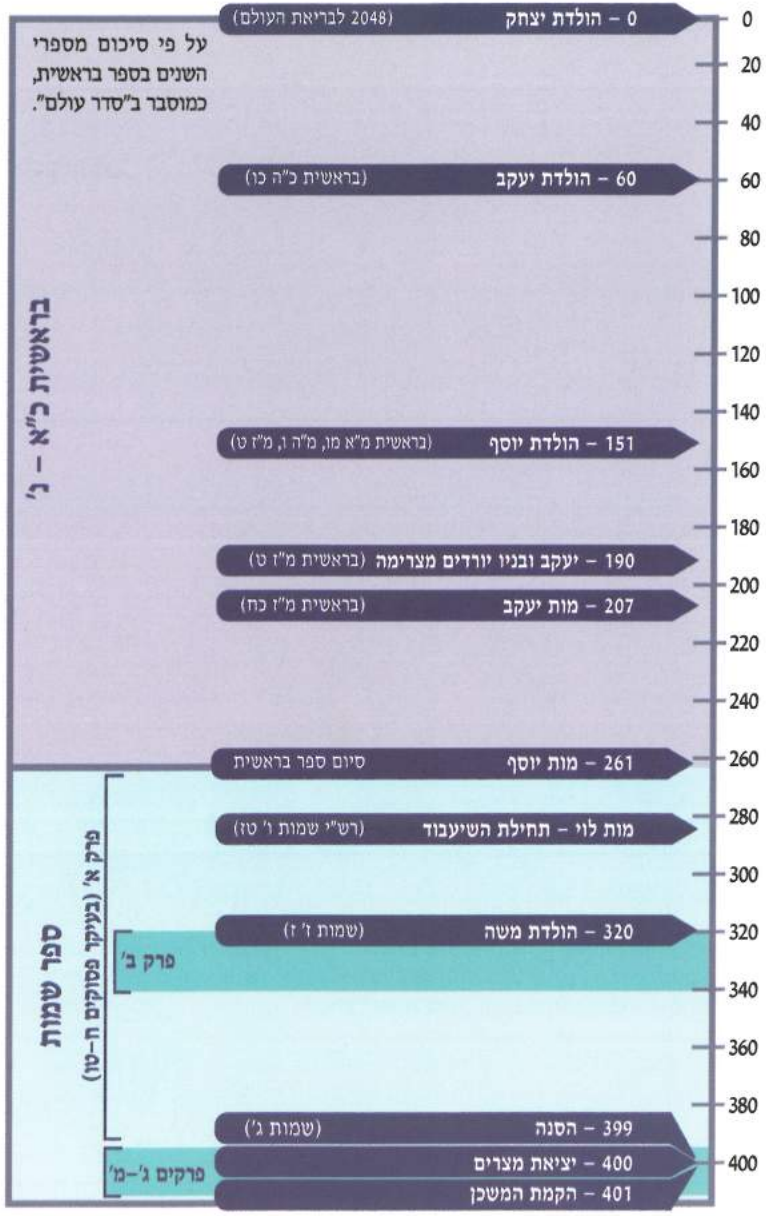
יתרו		
י"ח	בואו של יתרו אל משה עם צפורה ושני בניה	
	עצת יתרו	
י"ט	**משפטים**	**שבועות**
	הכנות למעמד הר סיני	
	ירידת ה' על הר סיני	
כ	עשרת הדיברות	
	נזקי הדיברות	
כ"א–כ"ג	משפטים	שבועות
כ"ד	עליית משה לה' סיני לארבעים יום ראשונים	
	דם ברית עשרת הדיברות ספר הברית – קריאת ספר הברית לעם	
	ארון, שני לוחות ומשכן לארון מושבות שבועת	

בהר סיני (10 חודשים)

ציווי על המשכן			חטא העגל ותוצאותיו		עשיית המשכן והקמתו				
המשכן	מצוות הכוהנים	מצוות הקשורות למשכן	החטא ותוצאותיו המידיות	תוצאות נוספות	חידוש הברית ולוחות שניים	היערכות	המבנה	הכלים	החצר	בגדי הכהונה	הקמת המשכן והשראת השכינה
ל"ה	ל"ה	ל"ה	ל"ב	ל"ג	ל"ד	ל"ה	ל"ו	ל"ז	ל"ח	ל"ט	מ'
החומה למלאכת המשכן יהושע ובני אהרן ילקטו את העומר, יתעדפו, יעמידום ויתעתדו משה לקח את האוהל ונטה לו מחוץ למחנה יהושע נשאר באוהל מועד משה ואהרן ובניו ולוים יהושע נשאר באוהל מועד ויבנו את המשכן	יהושע נשאר באוהל מועד משה ואהרן ובניו ולוים יהושע נשאר באוהל מועד משה ואהרן ובניו ולוים יהושע נשאר באוהל מועד משה ואהרן ובניו ולוים יהושע נשאר באוהל מועד משה ואהרן ובניו ולוים יהושע נשאר באוהל מועד משה ואהרן ובניו ולוים יהושע נשאר באוהל מועד משה ואהרן ובניו ולוים	נשבעו מאיפוא באנו אליכם יהושע נשאר באוהל מועד משה ואהרן ובניו ולוים

מסגרת הזמן של ספר שמות ומשמעותה

"גר יהיה זרעך בארץ לא להם... ארבע מאות שנה". (בראשית ט"ו יג)

1. ביסוד השרטוט מונח ההסבר של חז"ל, ש–400 השנים נמנות מהולדת יצחק. רש"י (שמות ו' יח–כ) מוכיח, שאי אפשר לפרש את 400 השנים כמתייחסות לשהייה או לשעבוד במצרים, אלא הן נמנות מימי האבות.

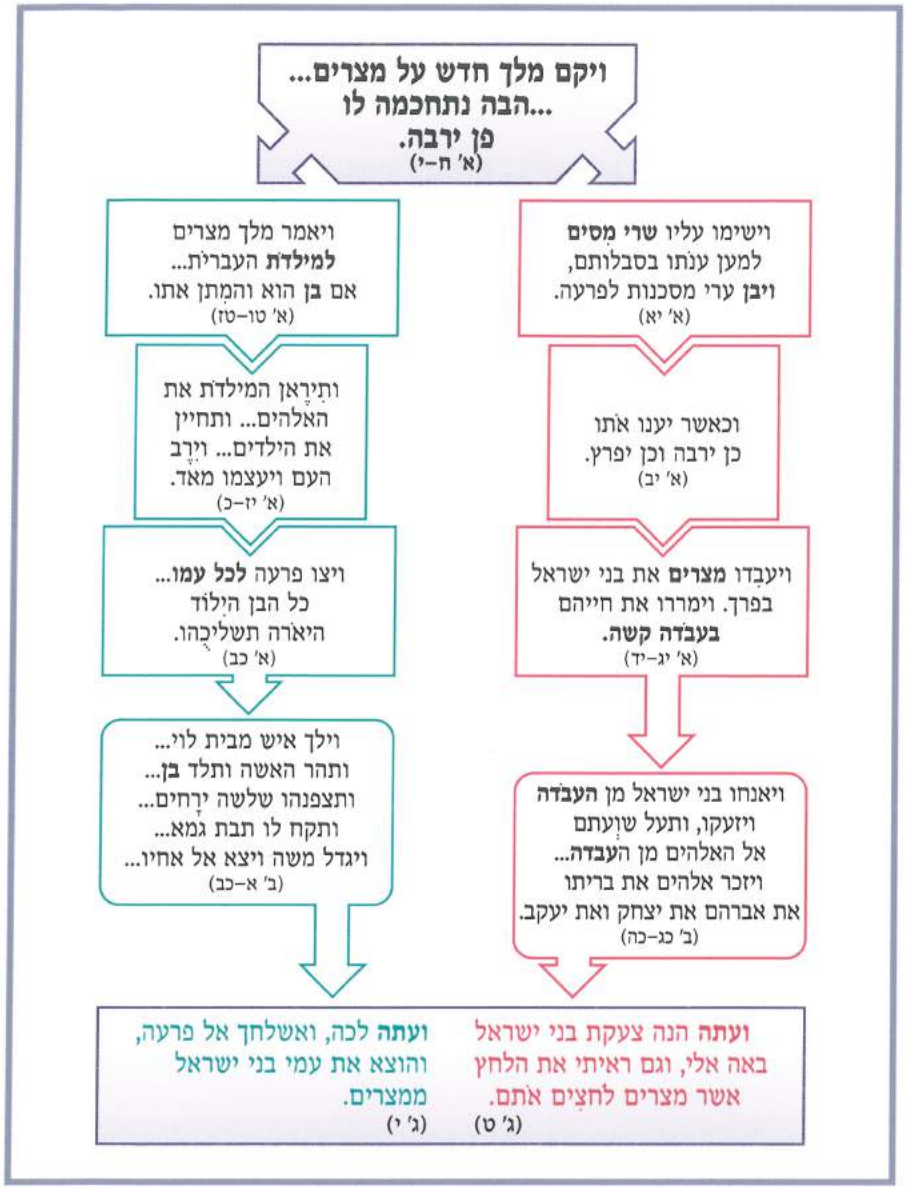
   מאידך, יש להבחין ולדייק, שבפסוק בבראשית לא נזכרת ארץ מצרים בשמה. הפסוק מדגיש, שזרע אברהם יהיה "גר... בארץ לא להם", כלומר, יגור בארץ שאינה שייכת לו ויסבול עבדות ועינוי, וכל זה יימשך 400 שנה. פירוש חז"ל הולם את הפסוק בקריאה מדויקת.

2. הערות לפרטי החשבונות:
   א. ההפרש בין יוסף ליעקב (91 שנים) נקבע על פי גילם בעת ירידת המשפחה למצרים. יעקב היה אז בן 130 (בראשית מ"ז ט) ויוסף בן 39, שהרי ידוע, כי היה בן 30 בעומדו לפני פרעה, ואחר כך חלפו שבע שנות השובע ועוד שנתיים של רעב (המקורות – בשרטוט). יש לצרף לחשבון את הידיעה: "כי נכון הדבר מעם האלהים וממהר האלהים לעשׂתו" (מ"א לב), ועל כן רשאים אנו להניח, שלא היו רווחי זמן תוך כדי התהליך.
   ב. השרטוט מניח, שמעמד הסנה היה קרוב מאוד לשנה שבה יצאו אבותינו ממצרים. משה היה בן 80 בעומדו לפני פרעה (שמות ז' ז) לקראת יציאת מצרים, ובתום 40 שנות המדבר היה בן 120 (דברים ל"א ב). הרושם העולה מן הכתובים הוא, שלא חלף זמן רב בין מעמד הסנה לבין התייצבות משה לפני פרעה, ולכל היותר מדובר על כמה שבועות או חודשים.
   ג. השרטוט מניח, שמשה גדל בבית פרעה כ–20 שנה לפני שברח. [הרמב"ן (ב' כג) אומר, שהיה בן 12 או 13, ועל כל פנים לא יותר מבן 20.]
   ד. רש"י מביא (שמות ו' טז), שלוי האריך ימים יותר מאחיו, ועם מותו החל השעבוד. מכיוון שכל 11 בני יעקב נולדו בשבע שנים, הרי שלוי גדול מיוסף בארבע שנים לכל היותר. על פי זה קבענו את זמן מות לוי, שחי בסך הכל 137 שנים (שמות ו' טז), וכך קיבלנו את משך השיעבוד: כ–115 שנים.

3. מסקנות העולות מן השרטוט:
   א. פרק א' הוא הפרק היחיד המתאר את השעבוד במצרים, והוא מגשר בין סוף ספר בראשית לשנה האחרונה במצרים, תקופה של כ–140 שנה.
   ב. פרק ב' מתאר את שהתרחש תוך כדי השעבוד, מבלי שמישהו מבני ישראל ידע על הולדתו של המושיע. יותר מכך: משה רבנו ברח ממצרים ונעלם לתקופה של עשרות שנים, ולבד מבני משפחתו (שלא ידעו על גורלו) בוודאי נשכח זכרו מבני ישראל.
   ג. אף ששנות השעבוד אינן תופסות מקום נרחב בפרקים ובפסוקים, הרי שמדובר בתקופה ארוכה של שעבוד, של ניתוק ממסורת, חיים בצל משטר משעבד, העדר נבואה והעדר מנהיגות רוחנית. כל זה כמעט שלא תואר בכתוב!
   ד. על רקע הסעיפים הקודמים, ברורה יותר תגובתו המסתייגת של משה, כאשר הוטלה עליו השליחות, וברורה יותר תגובת העם, כאשר משה הגיע למצרים עם בשורת הגאולה (אמונה בתחילה, אך הסתייגות והתנגדות בהמשך).
   ה. יש להדגיש: התורה מתארת את מערכת הקשרים בין ה' לעמו, ולא את האירועים של העם בהיסטוריה. על כן ייתכן, שעשרות שנים יתוארו במספר קטן של פסוקים, וכל שאר הספר (פרקים ג'–מ') יוקדש לשנתיים בלבד; המכות, יציאת מצרים, מתן תורה ועד להקמת המשכן.

* במקרא - 'בן שמונים' פירושו: בשנתו השמונים, ולא כפי שמקובל אצלנו: שמלאו לו שמונים. לדוגמא: 'כבש בן שנה' פירושו: בתוך השנה הראשונה, וכשמלאה לו שנה - נפסל.

שלבי השעבוד וניצני הגאולה (פרקים א׳-ג׳)

פרק א׳: חששו של פרעה מפני הריבוי של בני ישראל (פס׳ ז-י) מוביל אל השעבוד הארוך במצרים, המתואר בתחילת ספר שמות בתמציתיות רבה (א׳ ח-כב).

התיאור מציג שני מהלכים עיקריים:

א. עינוי ועבודת פרך (יא-יד) ב. הריגת הבנים (טו-כב)

פרעה התחיל כל מהלך באופן סמוי, "דרך חכמה, שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו בהם" (רמב"ן לפס׳ י):

א. שרי מסים (יא) ב. המיילדות (טו)

אבל ההתחכמות של פרעה לא הצליחה, כפי שמפורש בפסוק יב ובפסוק כ. הכישלון של המהלך הראשון נבע מהשגחה אלוקית נִסית, בעוד שכישלון המהלך השני נבע ממעשה המיילדות שיראו את האלוהים, ובכך סייעו "מלתתא" לסכל עצת פרעה.

לאחר הכישלון החמיר פרעה את גזרותיו, והן הפכו (בכל מהלך) גלויות ופומביות:

א. ויעבדו מצרים את בני ישראל בפרך. ב. ויצו פרעה לכל עמו.

פרק ב׳: תגובת העם לכל אחד משני המהלכים מתוארת בנפרד:

א. כנגד העינוי – זעקת העם אל האלוהים מן העבודה (תגובה ציבורית, פאסיביות ללא פעולה; תגובת ההשגחה האלוקית תתברר רק בעוד עשרות שנים)

ב. כנגד הריגת הבנים – נישואין, הירִיון ולידה ומאמץ להציל את הבן מן הגזרה (תגובה אישית פעילה, מאבק בגזרה; עזרת ההשגחה האלוקית מורגשת מיד.)

פרק ג׳: חיבור שתי התגובות לשני מהלכי השעבוד, הביא לבסוף (לאחר 80 שנה!) את בשורת הגאולה, כאשר היחיד שנולד מתוך המאמץ והמאבק בגזרה, נבחר לגאול את העם שנאנק תחת הלחץ המצרי.

מעמד הסנה - הטלת השליחות על משה (פרקים ג׳-ד׳)

שאלותיו וטענותיו של משה במעמד הסנה, שבו התבשר לראשונה על שליחותו להוציא את בני ישראל ממצרים, מעידות עד כמה באה לו שליחות זו בהפתעה. אכן, זו ההתגלות הנבואית הראשונה למשה וגם כובד המשימה מצדיק במידה רבה את חששותיו הגדולים מן המשימה. ואף על פי כן, תגובת ה׳ מעידה במפורש (ד׳ יד), שמשה הפריז בהתנגדותו הממושכת והתקיפה לדרישה האלוקית.

הייעוד הכללי: "ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל ממצרים" (ג׳ י)

	טענות משה		תשובות הקב"ה	
א. שאלה על עצם השליחות והתאמתו לה	"מי אנכי כי אלך אל פרעה, וכי אוציא את בני ישראל ממצרים". (יא)	פרק ג׳	"כי אהיה עמך, וזה לך האות כי אנכי שלחתיך". (יב)	הבטחת גיבוי ותוספת עידוד
ב. שאלת הבהרה מתבקשת	"הנה אנכי בא אל בני ישראל... ואמרו לי מה שמו, מה אֹמר אלהם". (יג)		"כה תאמר לבני ישראל: אהיה שלחני אליכם". (יד)	תשובה מפורטת לשאלה

התוכנית המפורטת: "לך ואספת את זקני ישראל..." (ד׳ טו-כב)

ג. חשש מתגובת ישראל (בניגוד להבטחת ה׳)	"והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקלי, כי יאמרו, לא נראה אליך ה׳". (א)	פרק ד׳	מתן האותות (ב-ט)	מענה לחששות תוך נזיפה מרומזת (רש"י ד׳ ג, ו)
ד. ניסיון להתחמק	"לא איש דברים אנכי... כי כבד פה וכבד לשון אנכי". (י)		"מי שם פה לאדם... ועתה לך, ואנכי אהיה עם פיך". (יא-יב)	סתירת טענות משה ודרישה חוזרת בתקיפות
ה. סירוב בלתי מנומק	"שלח נא ביד תשלח". (יג)		"ויחר אף ה׳ במשה..." (וצירוף אהרן לשליחות) (יד-טז)	חרון אף, נזיפה ועניש * (רש"י לפס׳ יד)

התרשים מצביע על ההתפתחות שחלה בחמשת שלבי ה"דו-שיח" בין משה לה׳.

בשני השלבים הראשונים (א-ב) משה מבקש תשובות והבהרות הנוגעות לעצם השליחות, וזוכה בהתאם לתשובות, הבהרות ועידוד מה׳.

בשלושת השלבים האחרונים (ג-ה) טענות משה יוצרות רושם שנכונותו לקבל על עצמו את השליחות פוחתת והולכת (וכך גם התרשים הולך ומצטמק).
גם תגובות ה׳ לטענות משה הולכות ומחריפות מטענה לטענה, עד לשיא של חרון אף ה׳ במשה. נראה שמשה יוצא לבסוף לשליחות מעמדה נחותה וחלשה יותר מזו שהיה בה בתחילת מעמד הסנה. ייתכן שההסבר לכך הוא סוד ההשגחה בגאולתן של ישראל, השייכת כולה לה׳ "ולא על ידי שליח".

* נחלקו הפרשנים ברושם שעשה חרון אף זה על משה ועל שליחותו (ראה רש"י ורשב"ם לפס׳ יד). ממהלך הפסוקים (יד-טז) נראה, ש"הרושם" הוא בעצם המינוי של אהרן כנביא המדבר במקום משה אל העם (טז) ואל פרעה (ז׳ ב).
שינוי זה נוגע ישירות לשתי הטענות האחרונות של משה, והוא פגע, לפי המשך הפרשה, בעמידתו של משה מול העם ומול פרעה.

יש עוד מקום לברר, עד כמה פגע שינוי זה בשליחות כולה, אך עובדה היא, שהזקנים נשמטו ולא באו אל פרעה, שפרעה הכביד את העבודה על ישראל (בניגוד לתוכנית, שרק יסרב לתת להם ללכת, ג׳ יט) ששוטרי בני ישראל איבדו את האֱמון במשה ובאהרן (ה׳ כא), ושעם ישראל נעשה ביקורתי וספקן יותר כלפי משה בפעמים הבאות (ו׳ ט).

מבנה פרשת שמות (פרקים א'-ה')

פרק א' – השעבוד

פרק ב' – לידת משה והתבגרותו

התערבות ההשגחה מתחילה באופן סמוי מעין כול.
רק הקורא יודע, שלידת משה היא סיפור לידת מושיען של ישראל.
(דומה לכך הוא סיפור מגילת רות שרקעו בספר שופטים וסופו יתברר בספר שמואל.)

פרק ג' – מעמד הסנה

התערבות ההשגחה מתגלית לראשונה במפורש בתוכנית מדוקדקת של גאולה מן השעבוד,
אבל גילוי זה נודע בינתיים **למשה בלבד**.

פרק ד' – משה ובני ישראל

ההודעה האלוקית נמסרת **לזקני בני ישראל ולעם**:
"ויאמן העם, וישמעו כי פקד ה' את בני ישראל... ויקדו וישתחוו"; (לא)
בשורת הגאולה הולכת ומתפשטת.

פרק ה' – מול פרעה

ההודעה האלוקית נמסרת **לפרעה**.
לכאורה, מגיע הסיפור אל השלב הסופי,
ועוד מעט תדחקנה קרני הגאולה כליל את חשכת השעבוד.

תגובת פרעה טורפת את הקלפים של כל המהלכים הקודמים.
הוא כופר בכול: במשלח, בשליח ובשליחות, ומכביד את העבודה על בני ישראל.
כתוצאה מכך, נפגעת אמונת העם בתהליך כולו.
שוטרי בני ישראל פונים אל פרעה בלשון "עבדיך" ו"עמך" (טו–יח), ומצד שני הם טוענים כנגד ההתערבות של משה ואהרן (כא).
גם משה עצמו חוזר בטענות קשות כלפי ה' (כב–כג), ויש להתחיל שוב מחדש. בכך פותח הפרק הבא.

עשר המכות (פרקים ז'-י"ב)

ר' יהודה היה נותן בהם סימנים: דצ"ך עד"ש באח"ב

פסוקי הפתיחה למכות מלמדים, כי עשר המכות נחלקות לשלוש קבוצות של מכות (לכל קבוצה תכלית מוגדרת), ומכת בכורות – האחרונה – כוללת את כולן. לפני כל שלישיית מכות אמר ה' מהי מטרת מכות אלו.

"בזאת תדע כי אני ה' ". (ז' יז)

דם (ז' טו–כב)
"לך אל פרעה בבקר,
הנה יצא המַּיְמה,
ונצבת לקראתו
על שפת היאֹר".

"ובאש היאֹר...
ויבאש היאֹר".

מאפיינים:
בשתי המכות הוכה היאור, וחוזר השורש ב'א'ש'.

צפרדע (ז' כו – ח' יא)
"בא אל פרעה,
ואמרת אליו:
כה אמר ה',
שלח את עמי ויעבדֻני.
ואם מאן אתה לשלח..."

"ותבאש הארץ".

פעולת אהרן הביאה מכות אלה, ומולו התייצבו החרטומים.

כינים (ח' יב–טו)
אין התראה

"למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ". (ח' יח)

ערוב (ח' טז–כו)
"השכם בבֹּקר,
והתיצב לפני פרעה,
הנה יוצא המַּיְמה".

"והפליתי ביום ההוא את ארץ גֹּשן, אשר עמי עֹמד עליה... ושמתי פְּדֻת בין עמי ובין עמך".

דבר (ט' א–ז)
"בא אל פרעה,
ודברת אליו:
כה אמר ה'...
שלח את עמי ויעבדֻני.
כי אם מאן אתה לשלֵח..."

"והפלה ה' בין מקנה ישראל ובין מקנה מצרים, ולא ימות מכל לבני ישראל דָּבר".

מאפיינים:
שתי המכות מתמקדות בבעלי חיים, ומודגשת בהן האפליה בין ישראל למצרים (במועד ספיציפי).

אין פעולה מיוחדת של משה או אהרן להבאת המכה.

שחין (ט' ח–יב)
אין התראה
(משה ואהרן פועלים להבאת המכה)

"בעבור תדע כי אין כמני בכל הארץ". (ט' יד)

ברד (ט' יג–לה)
"השכם בַּבֹּקר
והתיצב לפני פרעה".

"ברד כבד מאד, אשר לא היה כמֹהוּ במצרים, למן היום הִוָּסְדה ועד עתה".

מאפיינים:
שתי המכות פגעו בצמחיית מצרים, ומודגש המאורע ההיסטורי החריג שבמכות אלו.

ארבה (י' א–כ)
"בא אל פרעה...
ויאמרו אליו:
כה אמר ה'...
שלח עמי ויעבדֻני.
כי אם מאן אתה לשלֵח..."

"אשר לא ראו אבֹתיך ואבות אבֹתיך, מיום היותם על האדמה עד היום הזה".

פעולת משה הביאה מכות אלו.

חושך (י' כא–כט)
אין התראה

בכורות "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים". (י"ב יב)

"למען תדעון, אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל". (י"א ז)

"והיתה צעקה גדלה בכל ארץ מצרים, אשר כמהו לא נהיתה וכמהו לא תסֵף". (י"א ו)

כפי שעולה מן הטבלה, לשתי המכות הראשונות בכל קבוצה – המכות שלפניהן הייתה התראה – מאפיינים מיוחדים, שבאמצעותם אמור היה פרעה להתחנך לתכנים מסויימים (כי אני ה' / אני ה' בקרב הארץ / אין כמוני בכל הארץ).

א. הקבוצה הראשונה

קבוצה זו באה ללמד את פרעה "כי אני ה' ". מטרה זו ניצבת בראשית המכות בעקבות דברי פרעה, עת שמע לראשונה על בקשת העם ללכת לעבוד את ה': "מי ה' אשר אשמע בקלו לשלח את ישראל, לא ידעתי את ה', וגם את ישראל לא אשלח" (ה' ב).

המטרה הושגה הן על ידי הכאת מקור העוצמה הכלכלית של מצרים וגאוותם – היאור, והן על ידי הניצחון בתחרות עם החרטומים – שליחי פרעה בעלי הכוח המאגי. בשני התחומים מתלווה תחושה של לעג כלפי מרכיבי העוצמה המצרית.

בדם ובצפרדע מופיע השורש ב'א'ש'. לא די שמקור העוצמה המצרית הוכה והפך לדם, אלא הוא עצמו גרם לסירחון, הן על ידי עצמו, והן על ידי הצפרדעים שיצאו ממנו.

בקבוצה זו מוצגים החרטומים, שליחי פרעה, כמתחרים עם אהרן, שליח ה' (תחרות זו החלה כבר במופת התנין), עד שלבסוף, במכת הכינים, לא הצליחו לעשות את אשר הצליח אהרן, והודו בפה מלא: "אצבע אלהים הִוא" (ח' טו).

ב. הקבוצה השנייה

קבוצה זו באה ללמד את פרעה "כי אני ה' בקרב הארץ", כלומר משגיח ופועל במציאות.

מטרה זו הושגה על ידי שני דגשים המצויים בשתי המכות הראשונות בקבוצה זו:

1. האפליה בין מצרים לבני ישראל – רעיון זה, הודגש כבר בהתראה שאמר משה לפרעה, וחזר שוב בביצוע.
2. מועד ספציפי – קביעת מועד מסוים לבוא המכה בשתי ההתראות:

   בערוב – "למחר יהיה האת הזה" (ח' יט).

   בדבר – "וישם ה' מועד לאמר, מחר יעשה ה' הדָּבר הזה בארץ" (ט' ה).

באמצעות האפליה הנעשית בזמן מוגדר, מוכיח ה' שהוא פועל בעולם, ומשגיח על המצויים בו.

ג. הקבוצה השלישית

קבוצה זו באה ללמד את פרעה "כי אין כמוני בכל הארץ".

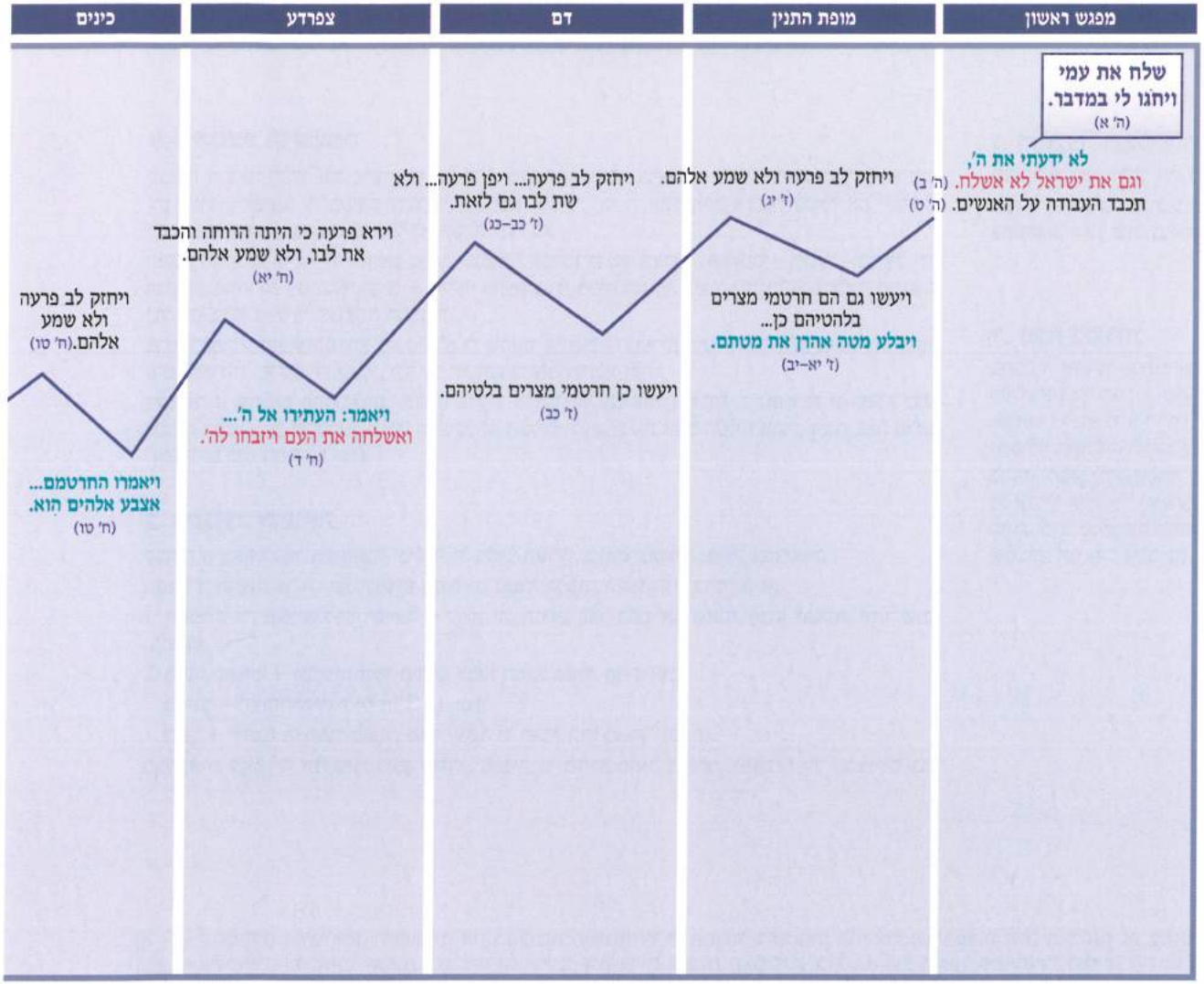
מטרה זו הושגה באמצעות מכות חריגות בעוצמתן (מאורע היסטורי חריג). גם דגש זה הופיע כבר בהתראה, וחזר שוב בביצוע.

ד. מכת בכורות

במכה זו מדגיש הכתוב את כל המאפיינים שפגשנו בקבוצות הקודמות, ומבחינה זו המכה העשירית כללה את כל המכות שקדמו לה. כך התבטא משה כשניצב מול פרעה והתרה בו על מכת בכורות שעתידה לבוא (י"א ד–ח): "והיתה צעקה גדֹלה בכל ארץ מצרים, אשר כמֹהו לא נהיתה וכמֹהו לא תֹסף (מאורע היסטורי חריג כבקבוצת המכות השלישית). ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשֹנו, למאיש ועד בהמה, למען תדעון, אשר יפלה ה' בין מצרים ובין ישראל (אפליה – כבקבוצת המכות השנייה). וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר, צא אתה וכל העם אשר ברגליך" (כניעת עבדי פרעה כנגד מאבק החרטומים כבקבוצת המכות הראשונה). בהמשך, בציווי לישראל אף מופיע: "ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים, אני ה' " (י"ב יב).

* התמקדנו במאפיינים המייחדים את הקבוצות השונות על פי המכות שיש עימן התראה. שבע מכות אלה מופיעות גם במזמור ע"ח בתהלים.
* שלישיית המכות הראשונה (דם, צפרדע וכינים) ושלישיית המכות האחרונה (ברד, ארבה וחושך) מתייחדות בנטיית היד או המטה הנזכרת בהן.
* ישנם מאפיינים נוספים המייחדים את שתי המכות הראשונות שבכל קבוצה: בשתי המכות הראשונות ההתמקדות היא ביאור ובמימי מצרים, ומביא המכה הוא אהרן. בשתי המכות האמצעיות ההתמקדות היא בבעלי חיים - הן כמטרידים והן כניזוקים - ומביא המכה הוא ה', ללא פעולה אנושית מיוחדת. בשתי המכות שבקבוצה האחרונה ההתמקדות היא בצומח (שהרי במכת הברד יכלו העבדים ובעלי החיים להינצל), ומשה הוא שהביא את המכות הללו.

הכנעת פרעה וחינוכו בפרשת המכות (פרקים ה'-י"ב)

הסירוב של פרעה לדרישה "שלח את עמי ויעבדני", ידוע ואף מובטח מראש. תחילה במעמד הסנה (ג' יט): "ואני ידעתי, כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלך ולא ביד חזקה", ושוב במצרים לאחר העימות הראשון עם פרעה (ז' ג–ד): "ואני אקשה את לב פרעה... ולא ישמע אלֵכם פרעה".

ובכל זאת, **הנוסחה החוזרת:** "ויחזק/ויכבד לב פרעה" או "ויחזק ה' את לב פרעה", אין לפרשה כחזרה לנקודת ההתחלה. ניכרים גוונים שונים בהתנגדות של פרעה לדרישת משה, וניתן להבחין, כיצד הלכה ונחלשה התנגדותו למשה, שליח ה'. גם דברי החרטומים ועבדי פרעה מבטאים כניעה הולכת וגוברת ככל שנמשכות המכות.

התרשים מבטא התפתחות זו:

הציר האופקי הוא ציר הזמן, המסמן את המפגשים בין משה ואהרן לפרעה, מהשליחות הראשונה עד מכת בכורות. הציר האנכי מבטא את עוצמת ההתנגדות או הכניעה של פרעה לדרישת משה בשם ה'.

בתחילה סירב פרעה לדרישת משה תוך שני דגשים:

א. "לא ידעתי את ה' ",

ב. "וגם את ישראל לא אשלח".

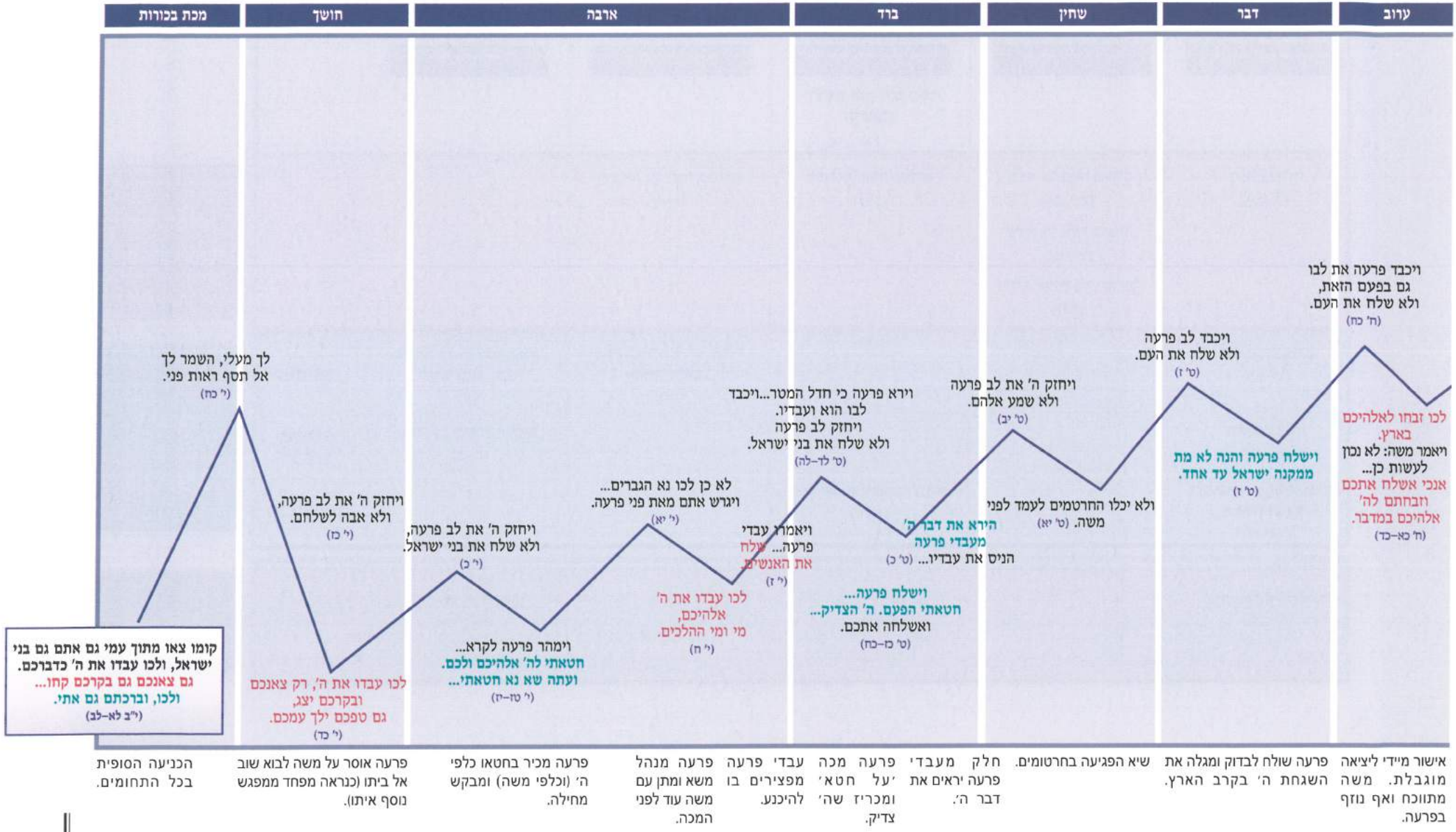
גם היחלשות ההתנגדות למשה התבטאה באותם שני נושאים:

1. הכרה גוברת והולכת מצד פרעה ועבדיו בכוחו ובעליונותו של ה'.

2. ויתורים הולכים וגדלים במתן האישור ליציאה ממצרים.

כגון:

- **התעצמות הכניעה לדרישה של משה:**
  הבטחה לשלח: "ואשלחה את העם". (**מכת צפרדע**, ח' ד),
  מתן אישור: "לכו זבחו... בארץ". (**מכת ערוב**, ח' כא),
  בירור מעשי: "מי ומי ההולכים". (**מכת ארבה**, י' ח).
- **וויתור הולך וגדל בנוגע לאלה הכלולים באישור היציאה:**
  תחילה: "לכו נא הגברים". (**מכת ארבה**, י' יא),
  אחר כך: "גם טפכם ילך עמכם". (**מכת חושך**, י' כד),
  ולבסוף: "גם צאנכם גם בקרכם קחו". (**מכת בכורות**, י"ב לב).
- עיון בפרטי התגובות של פרעה, החרטומים והעבדים מלמד על שינוי הדרגתי שחל בכל שכבות העם המצרי, עד "ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם" (י"ב לג).

ערוב
דבר
שחין
ברד
ארבה
חושך
מכת בכורות
ויכבד פרעה את לבו
גם בפעם הזאת,
ולא שלח את העם.
(ח' כח)
לכו זבחו לאלהיכם
בארץ.
ויאמר משה: לא נכון
לעשות כן...
אנכי אשלח אתכם
וזבחתם לה'
אלהיכם במדבר.
(ח' כא–כד)
ויכבד לב פרעה
ולא שלח את העם.
(ט' ז)
וישלח פרעה והנה לא מת
ממקנה ישראל עד אחד.
(ט' ז)
ויחזק ה' את לב פרעה
ולא שמע אלהם.
(ט' יב)
ולא יכלו החרטמים לעמד לפני
משה. (ט' יא)
הניס את עבדיו... (ט' כ)
הירא את דבר ה'
מעבדי פרעה
וישלח פרעה...
חטאתי הפעם. ה' הצדיק...
ואשלחה אתכם.
(ט' כז–כח)
ויאמרו עבדי
פרעה... שלח
את האנשים.
(י' ז)
לכו עבדו את ה'
אלהיכם,
מי ומי ההלכים.
(י' ח)
וירא פרעה כי חדל המטר...ויכבד
לבו הוא ועבדיו.
ויחזק לב פרעה
ולא שלח את בני ישראל.
(ט' לד–לה)
לא כן לכו נא הגברים...
ויגרש אתם מאת פני פרעה.
(י' יא)
ויחזק ה' את לב פרעה,
ולא שלח את בני ישראל.
(י' כ)
וימהר פרעה לקרא...
חטאתי לה' אלהיכם ולכם.
ועתה שא נא חטאתי...
(י' טז–יז)
ויחזק ה' את לב פרעה,
ולא אבה לשלחם.
(י' כז)
לכו עבדו את ה', רק צאנכם
ובקרכם יצג,
גם טפכם ילך עמכם.
(י' כד)
לך מעלי, השמר לך
אל תסף ראות פני.
(י' כח)
קומו צאו מתוך עמי גם אתם גם בני
ישראל, ולכו עבדו את ה' כדברכם.
גם צאנכם גם בקרכם קחו...
ולכו, וברכתם גם אתי.
(י"ב לא–לב)
אישור מיידי ליציאה
מוגבלת. משה
מתווכח ואף נוזף
בפרעה.
פרעה שולח לבדוק ומגלה את
השגחת ה' בקרב הארץ.
שיא הפגיעה בחרטומים.
חלק מעבדי
פרעה יראים את
דבר ה'.
פרעה מכה
על חטא'
ומכריז שה'
צדיק.
עבדי פרעה
מפצירים בו
להיכנע.
פרעה מנהל
משא ומתן עם
משה עוד לפני
המכה.
פרעה מכיר בחטאו כלפי
ה' (וכלפי משה) ומבקש
מחילה.
פרעה אוסר על משה לבוא שוב
אל ביתו (כנראה מפחד ממפגש
נוסף איתו).
הכניעה הסופית
בכל התחומים.

מכת בכורות ויציאת מצרים - בין פסח לחג המצות

		פרק י"א		פרק י"ב		
		ה' למשה	משה לפרעה	ה' למשה ולאהרן "החדש הזה לכם ראש חדשים". (ב)	משה לישראל	תיאור האירועים
מכת בכורות ועשיית הפסח			התראה על מכת בכורות (ד–ז)	ציווי על פסח מצרים (ג–יג)	ציווי על פסח מצרים (כא–כג) ציווי על פסח לדורות (כד–כז) "וילכו ויעשו בני ישראל". (כח)	מכת בכורות (כט–ל)
היציאה ממצרים וחג המצות	הגירוש	הודעה על הגירוש הצפוי לאחר הנגע הבא (א)	הודעה על הגירוש הצפוי לאחר המכה (ח)			הגירוש ממצרים (לא–לד)
	שאלת הכלים	ציווי על שאלת הכלים (ב–ג)				שאלת הכלים (לה–לו)
	חג המצות			ציווי על חג המצות לדורות (יד–כ)		הנסיעה מרעמסס לסוכות ואפיית המצות (לז–לט)
דברי סיכום		דברי סיכום לקראת ההכרעה (ט–י)				דברי סיכום לשהייה במצרים (מ–מב)

בפרקים המתארים את תשע המכות (דם–חושך) ישנה תבנית קבועה, שעל פיה מופיעות המכות בזו אחר זו, לעתים עם התראה לפרעה ולעתים בלעדיה, ולאחר סילוק המכה מתוארת תגובת פרעה וחוזר חלילה. בני ישראל נזכרים מדי פעם, רק כדי להדגיש שהם לא נפגעו מן המכות.

לעומת זאת, במכת בכורות נדרשים ישראל לראשונה לעשות מעשים כדי לא להיפגע מן המכות, והם מקבלים הנחיות ומצוות לשעה ולדורות (י"ב א–כח), שעיקרן עשיית הפסח וחג המצות ושאלת הכלים.

הטבלה מסדרת את הציווים השונים שנאמרו למשה ולישראל ואת מהלך האירועים לפי זמנם ועניינם באופן שמבהיר את סדר הדברים, את הצורך בציווים השונים ואת משמעותם לשעה ולדורות.

1. הטבלה מפרידה בין ה'פסח', הקשור באופן הדוק למכת בכורות, ל'חג המצות' הקשור ליציאה ממצרים.

הפסח במצרים היה תנאי הכרחי להצלה ממכת בכורות, שהרי בעקבות עשייתו פסח ה' על בתי בני ישראל, ומנע מן המשחית לבוא אל בתיהם ולנגוף (י"ב יב–יג). קורבן הפסח לדורות נועד לשמש זכר להצלה זו, וכאשר עתידים הבנים לשאול על עשיית הפסח, יש לספר להם את סיפור ההצלה ממכת בכורות (י"ב כו–כז). על פי זה נראה, שגם אם מכת בכורות לא הייתה המכה האחרונה, גם לולא גורשו ישראל לאחריה, היה צורך בעשיית הפסח, כדי שהמכה לא תפגע בבני ישראל. (מסתבר, שבמקרה כזה לא היו מצטווים ישראל לאכול את הפסח בחיפזון, ולא היו מצטווים לאוכלו כשמותניהם חגורים ונעליהם ברגליהם, אך לעשות את הפסח ולתת את דמו על המשקופים והמזוזות – היו צריכים).

חג המצות נועד מעיקרו להיות זכר ליציאה ממצרים, ואין הוא תנאי ליציאה. כבר בפסוק הראשון הדן בו נאמר:

"והיה היום הזה לכם לזכרון... לדרתיכם חקת עולם תחגהו" (י"ב יד); ובהמשך: "ושמרתם את המצות, כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם מארץ מצרים" (י"ב יז). גם בהמשך (י"ג ג–י), כאשר מצווה משה את ישראל על חג המצות, הוא פותח: "זכור את היום הזה אשר יצאתם ממצרים... ולא יאכל חמץ".

בפועל כרוכות מצוות הפסח לדורות עם מצוות חג המצות, שהרי יצאו אבותינו ממצרים בעקבות מכת בכורות. 'פסח' מתחיל ביום י"ד בניסן בין הערבים (עיין ויקרא כ"ג ה, במדבר כ"ח טז), וליל ט"ו בניסן הוא הלילה שבו אוכלים את הפסח, אך הוא גם הלילה הראשון (והחשוב) של חג המצות. (נחלקו תנאים, מתי מסתיים ה'פסח': בחצות ליל ט"ו או בבוקר יום ט"ו; ראה פסחים קכ).

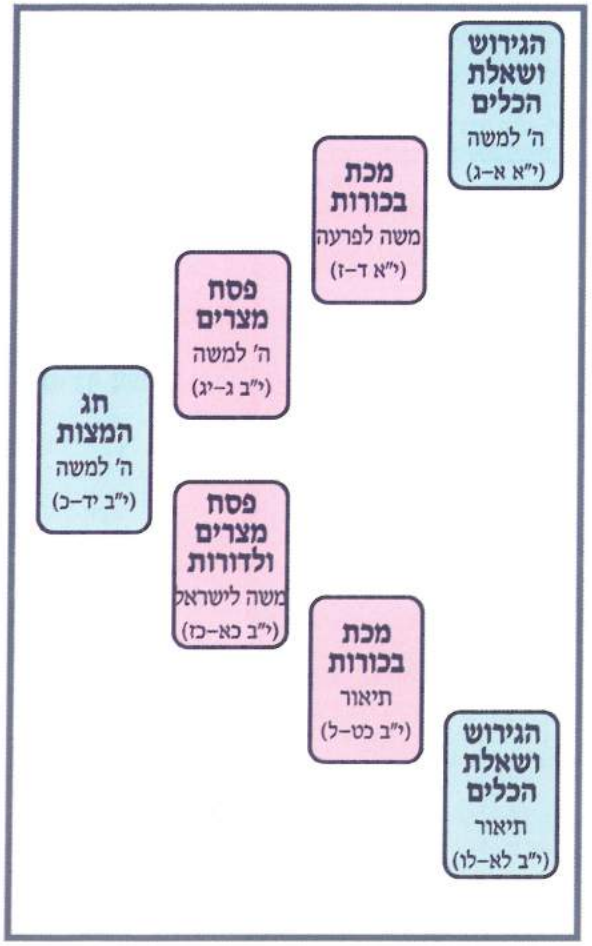
יחד עם זאת, ההפרדה בין שני המועדים הללו מתקיימת גם לדורות, שכן בי"ד באייר בין הערביים מתקיים פסח שני ולא חג מצות שני. גם לאלו שצריכים לעשות פסח שני, בליל ט"ו באייר לא היה איסור מלאכה ולא איסור חמץ, שני איסורים הקשורים לחג המצות ולא לפסח.

2. הטבלה מראה, שאת הציווי לעשות את הפסח מסר משה לישראל (י"ב כא–כז), אך לא נזכר בפסוקים שהוא מסר להם את מצוות חג המצות. יש לשים לב, שכאשר קיבל משה מה' את מצוות בכור (י"ג א–ב), הוא מסר לישראל קודם את מצוות חג המצות (י"ג ג–י), ורק אחר כך את מצוות בכור (יא–טז). עובדה זו מחזקת את הדעה, שמצוות חג המצות (איסור חמץ, בפרט) לא נהגו במצרים, שהרי לפני היציאה אין מקום לצוות על עשיית זכר לה. לפי זה, המצה הנאכלת לדורות, היא זכר למצה שנאלצו אבותינו לאכול לאחר שגורשו ממצרים. גישה זו משתקפת בדברי ההגדה: "מצה זו שאנו אוכלים – על שום מה? על שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ"; משמע, שאם לא היו נגאלים בחיפזון היו מחמיצים את הבצק, ואופים לחם במצרים.

דעה אחרת בעניין זה מצויה בדברי הרמב"ן (י"ב לט). לדבריו, נהגו מצוות חג המצות כבר במצרים, וגם אם לא היו אבותינו מגורשים בחיפזון, הם היו אופים מצות במצרים, כי ליל ט"ו בניסן היה אסור בחמץ כבר באותה שנה. לפי דבריו, המצה נבחרה מראש להיאכל בחג הגאולה, ללא קשר לאירועים שהתרחשו בזמן היציאה.

3. מקום מיוחד שמור בפרקים אלה לעניין שאלת הכלים. הדבר הראשון שאמר ה' למשה, לאחר שגילה לו שהיציאה ממצרים קרובה, היה: "דבר נא באזני העם וישאלו איש מאת רעהו... כלי כסף וכלי זהב". ה' אף סייע לישראל לקיים את הציווי: "וה' נתן את חן העם בעיני מצרים וישאלום". כבר במעמד הסנה, כאשר סיפר ה' למשה את שעתיד לקרות, הוא מדגיש: "והיה כי תלכון, לא תלכו ריקם" (ג' כא–כב). הפרשנים ששמו לב לדבר, ניסו לבאר את החשיבות של עניין זה, ועיין בספרה של נחמה ליבוביץ, 'עיונים חדשים בספר שמות', שם מובאות דעות שונות בנושא.

עניין שאלת הכלים, הנזכר בדברי ה' למשה לאחר מכת החושך, ונזכר שוב בסוף סיפור הגירוש ממצרים, יוצר מסגרת לסיפור כולו, כמוצג בתרשים הבא, וישנו דמיון רב בין הלשונות בקטעים המקבילים.

ישראל ומצרים בים סוף (פרקים י"ד-ט"ו)

"לגֹזֵר ים סוף לגזרים... והעביר ישראל בתוכו... ונִער פרעה וחילו בים סוף - כי לעולם חסדו". (תהלים קל"ו)

ציווי ה'

מטרה ראשונה

תחילת קיום התכנית

הליכת בני ישראל מרדף מצרים

הצלחת התכנית

יראת ישראל

מטרה שנייה

א. המרדף

א וידבר ה' אל משה לאמר:
ב דבר אל בני ישראל וישָבו ויחנו לפני פי החירֹת בין מגדל ובין הים, לפני בעל צפֹן נכחו תחנו על הים:
ג ואמר פרעה לבני ישראל נבֻכים הם בארץ, סגר עליהם המדבר:

ד וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם, ואכבדה **בפרעה ובכל חילו** וידעו **מצרים** כי אני ה', ויעשו כן:

ה ויֻגד למלך מצרים כי ברח העם, ויהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, ויאמרו מה זאת עשינו, כי שִלחנו את ישראל מעבדנו:
ו ויאסר את רכבו ואת עַמו לקח עִמו:
ז ויקח שש מאות רכב בחור וכל רכב מצרים ושלִשים על כֻּלו:

ח ויחזק ה' את לב פרעה מלך מצרים וירדף אחרי בני ישראל, ובני ישראל יצאים ביד רמה:

ט וירדפו **מצרים** אחריהם וישיגו אותם חֹנים על הים **כל סוס רכב פרעה ופרשיו** וחילו, על פי החירֹת לפני בעל צפֹן:

י ופרעה הקריב וישאו בני ישראל את עיניהם והנה **מצרים** נסע אחריהם ויִראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה':
יא ויאמרו אל משה, המבלי אין קברים ב**מצרים** לקחתנו למות במדבר, מה זאת עשית לנו להוציאנו מ**מצרים**:
יב הלא זה הדבר אשר דברנו אליך ב**מצרים** לאמר, חדל ממנו ונעבדה את **מצרים**, כי טוב לנו עָבד את **מצרים** מִמתנו במדבר:
יג ויאמר משה אל העם אל תיראו, התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום, כי אשר ראיתם את **מצרים** היום לא תסיפו לראֹתם עוד עד עולם:
יד ה' ילָחם לכם ואתם תחרישון:

ב. קריעת הים

טו ויאמר ה' אל משה,
מה תצעק אלי, דבר אל בני ישראל ויסעו:
טז ואתה הרם את מטך ונטה את ידך על הים ובקעהו, ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה:

יז ואני הנני מחזק את לב **מצרים** ויבאו אחריהם, ואכבדה **בפרעה ובכל חילו ברכבו ובפרשיו**:
יח וידעו **מצרים** כי אני ה', בהכבדי בפרעה ברכבו ובפרשיו:

יט ויסע מלאך האלהים ההֹלך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם, ויסע עמוד הענן מפניהם ויעמד מאַחֲריהם:
כ ויבא בין מחנה מצרים ובין מחנה ישראל ויהי הענן והחשך ויאר את הלילה, ולא קרב זה אל זה כל הלילה:
כא ויט משה את ידו על הים, ויולך ה' את הים ברוח קדים עזה כל הלילה וישם את הים לחרבה ויִבָּקעו המים:

כב ויבאו בני ישראל בתוך הים ביבשה, והמים להם חֹמָה מימינם ומשמאלם:

כג וירדפו **מצרים** ויבאו אחריהם **כל סוס פרעה רכבו ופרשיו** אל תוך הים:

כד ויהי באשמֹרת הבֹקר, וישקף ה' אל מחנה מצרים בעמוד אש וענן, ויהם את מחנה מצרים:

כה ויסר את **אֹפַן מרכבתיו** וינהגהו בכבדת, ויאמר **מצרים** אנוסה מפני ישראל כי ה' נלחם להם ב**מצרים**:

ג. סגירת הים

כו ויאמר ה' אל משה,
נטה את ידך על הים, וישבו המים על **מצרים** על **רכבו ועל פרשיו**:

כז ויט משה את ידו על הים, וישב הים לפנות בֹּקר לאיתנו ו**מצרים** נסים לקראתו, וינער ה' את **מצרים** בתוך הים:
כח וישבו המים ויכסו את **הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה** הבאים אחריהם בים, לא נשאר בהם עד אחד:

כט ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים, והמים להם חֹמָה מימינם ומשמאלם:

ל ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד **מצרים**, וירא ישראל את **מצרים** מת על שפת הים:
לא וירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה' ב**מצרים**, ויִראו העם את ה', ויאמינו בה' ובמשה עבדו:

ד. שירת הים

א. שלושה שלבים

סיפור קריעת ים סוף נחלק לשלוש פרשיות, שכל אחת מהן מתארת שלב חדש במהלך הסיפור. העמדת השלבים זה בצד זה, כמוצג בתרשים, מאפשרת להתבונן בהתפתחות שחלה ביניהם, ולהבין את המטרות הכלולות במאורע ייחודי זה.

כל אחת מהפרשיות פותחת בציווי של ה', המוליך אל שלב נפרד בתוכנית האלוקית. לאחר כל ציווי מתארים הפסוקים את קיום התוכנית, אם על ידי פרעה, ואם על ידי משה ובני ישראל. במהלך תיאור זה מופיע בכל שלב פסוק המתאר בחגיגיות את הליכת בני ישראל (פס' ח, כב, כט). פסוק דומה חותם את שירת הים (ט"ו יט), והוא מהווה מעין חוט מקשר בין כל חלקי הסיפור.

ניכר במיוחד הדמיון בין תיאור המטרה בשלב א' (ד) לתיאורה בשלב ב' (יז–יח), וכן הדמיון בתיאור המרדף המצרי בכל שלב (ט, כג).

נראה, שהחזרה על התוכנית האלוקית בשלב השני נבעה מצעקת בני ישראל, שעצרה את המהלך בשלב א'. יראת ישראל מן המצרים שרדפו אותם, חייבה להציב מטרה נוספת במהלך קריעת ים סוף (יג). ייתכן, שהפסקה זו יצרה את הצורך לחזור על התוכנית הראשונית בתחילת השלב השני (קריעת הים).

שלב ג' (כו–לא), שנוסף לאחר שכבר הושגה המטרה הראשונה, קצר יותר מקודמיו, והוא נועד, כנראה, לקיים את המטרה השנייה.

ב. שתי מטרות: ידיעת ה' (מצרים) ויראתו (ישראל).

התרשים מציג את שתי המטרות שהובילו את מהלך הפרשה: המטרה הראשונה, שהוגדרה מראש בדברי ה' (רקע כחול), הייתה להביא את העם **המצרי** לידיעת ה' על ידי היכבדות ה' **בסוס פרעה ברכבו ובפרשיו** (ד, יח). מטרה זו שונה מן המטרה של עשר המכות, שהייתה להביא את **פרעה** להכרה בה', באמצעות העם המצרי, שהוכה שוב ושוב: "כה אמר ה': בזאת **תדע** כי אני ה' " (ז' יז). עתה, בקריעת ים סוף, התחלפו התפקידים: העם המצרי הוא שצריך להכיר בה', והוא יגיע לכך כתוצאה מן המכה שיכה ה' בפרעה ובכל חילו. דבר זה מסביר את ההדגשות החוזרות ונשנות של מרכיבי העוצמה המצרית: סוס, רכב, פרשים, חיל פרעה (ראה פס' ד, ט, יז, יח, כג), ואת ההפרדה בין 'מצרים' (העם – מודגש באדום) לבין 'פרעה וחילו ורכבו ופרשיו' (מודגש בירוק).

תהליך זה הושלם לאחר קריעת ים סוף, כאשר המצרים ראו את סוס פרעה, רכבו ופרשיו, מושאי הערצתם, מוכים על ידי ה': "ויסר את **אֹפַן מרכבתיו** וינהגהו בכבדות, ויאמר **מצרים**: אנוסה מפני ישראל, כי ה' נלחם להם במצרים" (כה)*.

המטרה השנייה (על רקע ירוק) הייתה לחזק אצל בני ישראל את יראת ה' ואת האמונה בו ובמשה, במקום יראת מצרים שהייתה בלבם. מטרה זו לא הופיעה בדברי ה' בתוכנית המקורית, אלא רק בדברי משה אל בני ישראל (אולי בגלל שהיה מקום לצפות שנְסי מצרים יביאו את בני ישראל לאמונה ולבטחון בה' גם בלי המכה על ים סוף).

כאשר מתארת התורה את הפחד שתקף את ישראל בראותם את המצרים רודפים אחריהם, לא נזכרים לא פרעה, לא רכבו, לא פרשיו ולא חילו; בפסוקים אלה מודגש שישראל יראים מ'מצרים', משעבדיהם, גם ללא עוצמתם הצבאית (חמש פעמים מזכירים בני ישראל את מצרים בתלונתם אל משה).

כנגד יראה זו הבטיח משה: "כי אשר ראיתם את מצרים היום, לא תוסיפו לראֹתם עוד עד עולם" (יג). כדי לסלק את היראה מן המצרים ולהגביר את היראה מפני ה' ואת האמונה בו, בא השלב השלישי בסיפור, שבו הטביע ה' את המצרים בים: "ויושע ה'... את ישראל מיד **מצרים**, וירא ישראל את **מצרים** מת על שפת הים" (ל), ובעקבות כך: "ויירא ישראל את היד הגדלה אשר עשה ה' **במצרים**... ויאמינו בה' ובמשה עבדו" (לא). [משחק המילים ראייה–יראה המודגש בפסוקים, מבליט את הזיקה שבין תלונת ישראל לבין קיום המטרה השנייה: "**וייראו** מאוד" (י), "לא תֹסיפו **לראֹתם**" (יג), "**וירא** ישראל... **ויראו** העם את ה' " (לא)].

ג. שירת הים

ביטוי מובהק לאמונת ישראל בה' לאחר קריעת הים קיים בשירת הים. בשירה זו ישראל אינם יראים עוד ממצרים (המילה 'מצרים' אינה מופיעה בשירת הים). באותה עת הם יכלו לראות את המכה שניחתה על העוצמה הצבאית של מצרים: "אשירה לה' כי גאה גאה, סוס ורֹכבו רמה בים" (ט"ו א), "מרְכְּבֹת פרעה וחילו ירה בים, ומבחר שלִשיו טֻבְּעו בים סוף" (ד), "כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים" (יט).

עתה הם מסוגלים לראות את עצמם לא רק כעבדים הבורחים מאדוניהם, אלא כעם בן חורין ההולך אל ארצו: "נחית בחסדך עם זוּ גאלת, נהלת בעזך אל נוה קדשך" (יג), ארץ שבה הוא עומד להגשים ייעודו הנצחי "מקדש ה' כוננו ידיך, ה' ימלך לעולם ועד" (יז–יח).

* גם בתקופות מאוחרות יותר ראו הנביאים בתלות ובהישענות על הסוס והרכב המצריים, גורם מאיים על האמונה בה'.
ישעיהו ניבא: "הוי היֹרְדים מצרים לעזרה, על סוסים יִשָּׁענו, ויבטחו על רֶכב כי רב ועל פרשים כי עצמו מאד, ולא שעו על קדוש ישראל ואת ה' לא דרשו" (ישעיהו ל"א א). על רקע זה ניתן גם להבין את מצוות ה' בפרשת המלך: "לא ירבה לו סוסים, ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס" (דברים י"ז טז).
ראשיתו של עימות זה - בפרשתנו.

מים סוף להר סיני - תלונות וניסיונות (פרקים ט"ו-י"ז)

מרה (פרק ט"ו)

הרקע והעילה לתלונה (כב–כג)

המקום והזמן: וילכו שלשת ימים במדבר, ולא מצאו מים.

המצב: ויבאו מרתה, ולא יכלו לשתת מים ממרה כי מרים הם.

תלונת העם (כד)

המסגרת: וילנו העם על משה,

התוכן: לאמר: מה נשתה.

תגובת משה (כה)

ויצעק אל ה',

תגובת ה' (כה–כו)

מענה לבקשה: ויורהו ה' עץ, וישלך אל המים, וימתקו המים,

ניסיון: שם שם לו חק ומשפט ושם **נסהו.**

והתנסות רוחנית: ויאמר: אם שמוע תשמע... כי אני ה' רפאך.

מדבר סין (פרק ט"ז)

הרקע והעילה לתלונה (א)

המקום והזמן: ויסעו מאילם, ויבאו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין... בחמשה עשר יום לחדש השני.

המצב: —

תלונת העם (ב–ג)

המסגרת: וילונו כל עדת בני ישראל על משה ועל אהרן במדבר.

התוכן: מי יתן מותנו ביד ה' בארץ מצרים, בשבתנו על סיר הבשר באכלנו לחם לשבע, כי הוצאתם אתנו... להמית את כל הקהל הזה ברעב.

תגובת ה' (ד)

מענה לבקשה: ויאמר ה' אל משה: הנני ממטיר לכם לחם... ויצא העם ולקטו דבר יום ביומו.

תגובת משה (ו–ט)

ויאמר משה ואהרן אל כל בני ישראל: ערב וידעתם כי ה' הוציא... ובקר וראיתם... ונחנו מה כי תלינו עלינו.
קרבו לפני ה' כי שמע את תלנתיכם.

תגובת ה' (י–יב)

מענה לבקשה: ויפנו אל המדבר, והנה כבוד ה' נראה בענן. וידבר ה' אל משה... דבר אלהם לאמר: בין הערבים תאכלו בשר ובבקר תשבעו לחם, וידעתם כי אני ה' אלהיכם.

ניסיון (ד–ה)

למען **אנסנו**, הילך בתורתי אם לא.

והתנסות רוחנית (יג–לה): **פרשת המן והשבת.**

רפידים (פרק י"ז)

הרקע והעילה לתלונה (א)

המקום: ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין למסעיהם על פי ה', ויחנו ברפידים,

המצב: ואין מים לשתת העם.

תלונת העם (ב)

המסגרת: וירב העם עם משה,

התוכן: ויאמרו: תנו לנו מים ונשתה.

תגובת משה (ב)

ויאמר להם משה:
מה תריבון עמדי, מה תנסון את ה'.

הרקע והעילה לתלונה (ג)

המצב: ויצמא שם העם למים.

תלונת העם (ג)

המסגרת: וילן העם על משה,

התוכן: ויאמר: למה זה העליתנו ממצרים, להמית אתי ואת בני ואת מקני בצמא.

תגובת משה (ד)

ויצעק משה אל ה' לאמר: מה אעשה לעם הזה, עוד מעט וסקלני.

תגובת ה' (ה–ז)

מענה לבקשה: ויאמר ה' אל משה: עבר לפני העם, וקח אתך מזקני ישראל, ומטך... והכית בצור, ויצאו ממנו מים ושתה העם.

ניסיון (ז–טז)

ויקרא שם המקום **מסה** ומריבה, על ריב בני ישראל ועל **נסתם** את ה' לאמר: היש ה' בקרבנו.

והתנסות רוחנית: **מלחמת עמלק** – ויקרא שמו ה' **נסי.**

פרשת בשלח היא פרשת המעבר מבית העבדים במצרים אל עבודת ה' וקבלת התורה בהר סיני. מעבר זה חייב תהליך חינוכי, שבו נוסו ישראל בניסיונות רבים, שהיו גם התנסויות רוחניות; החל מהעמידה מול מצרים בים סוף ועד למלחמה מול עמלק ברפידים. הטבלה בעמוד הסמוך מציגה את ההתפתחות בכל שלב ושלב, וההערות בעמוד זה מצביעות על הדגשים העיקריים העולים מן ההשוואה.

ההסלמה בתלונות

	במרה	במדבר סין	ברפידים
הרקע ותלונת העם	פרשת התלונות נפתחת בתלונה קצרה, עניינית ו'מוצדקת' (לפי הרקע שתואר לפניה) על העדר מים לשתייה.	לא נזכרת שום סיבה מוצדקת לתלונה, ואף על פי כן ניסוחה חריף ביותר. היא כוללת האשמה ישירה כלפי משה ואהרן, על שהוציאו את העם ממצרים **להמית** אותו במדבר.	הרקע דומה ביותר לזה של התלונה הראשונה, אך הפעם התלונה הופכת **לריב מתמשך** בשני שלבים, והיא כוללת מרכיבים משתי התלונות הקודמות: תלונה על העדר מים ותלונה על עצם היציאה ממצרים.
תגובת משה	הצעקה של משה אל ה' מתפרשת כהבנה של בקשת העם וכהסכמה לה.	שתיקה בשלב הראשון (הלם?), ולאחר דברי ה' באה הנזיפה בישראל ודברים על חולשת אמונתם בה'.	כעס והתמרמרות על תלונת העם. בדברי משה אל ה' מתגלה ייאוש ואפילו חשש מתגובת העם. הצעקה של משה אל ה' (שהייתה גם במרה) מקבלת משמעות חדשה וכואבת.
תגובת ה'	היענות מיידית לבקשת העם בתוספת 'חֹק ומשפט', שסופם **ברכה**: "כי אני ה' רֹפאך".	ההיענות לבקשת העם כוללת ציווים רבים, המטילים הגבלות על כמות האוכל שיינתן ועל זמן ההנאה ממנו. ציוויים אלה מעמידים את העם בניסיונות, שלא כולם הצליחו לעמוד בהם.	בצד היענות לבקשה מתגלה גם כעס על עם ישראל. תחילה בנתינת השם 'מסה ומריבה', ואחר כך בבוא עמלק להילחם בישראל (על פי רש"י). החוויה של "והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל", מצביעה על מטרת המהלך החינוכי של חיזוק האמונה בה': "ויהי ידיו אמונה עד בֹּא השמש".

1. תלונות בני ישראל אחרי המעבר בים סוף מתוארות במבנה קבוע, המאפשר להבחין בהתפתחות הדרגתית מתלונה אחת לשנייה. התפתחות זו באה לידי ביטוי בכל אחד מהשלבים של תיאור התלונות, כמפורט במסגרת הסמוכה.

2. התלונות מתמקדות, לכאורה, בבקשת מים ואוכל לעם הצמא והרעב במדבר. אך ברקע ניצבת הבעיה האמיתית – חולשת האמונה בה', הזקוקה ללימוד, לטיפוח ולחיזוק (כמפורש בפרק ט"ז פס' ו–י). משום כך כולל מענה ה' לכל אחת מן התלונות לא רק היענות לתוכן הבקשה, אלא גם התנסות וחוויה רוחנית של קשר עם ה' באמצעות חוקים, התגלות, מצוות, מלחמה וישועה.

לעומת ההתפתחות השלילית בתלונות העם ובתגובות ההולכות ומחריפות כלפיהן, ניכרת גם התפתחות במענה ה', המוסיף והולך במתן מצוות ובכינון חוויות, שנועדו לחזק את האמונה של ישראל בהשגחת ה' עליהם.

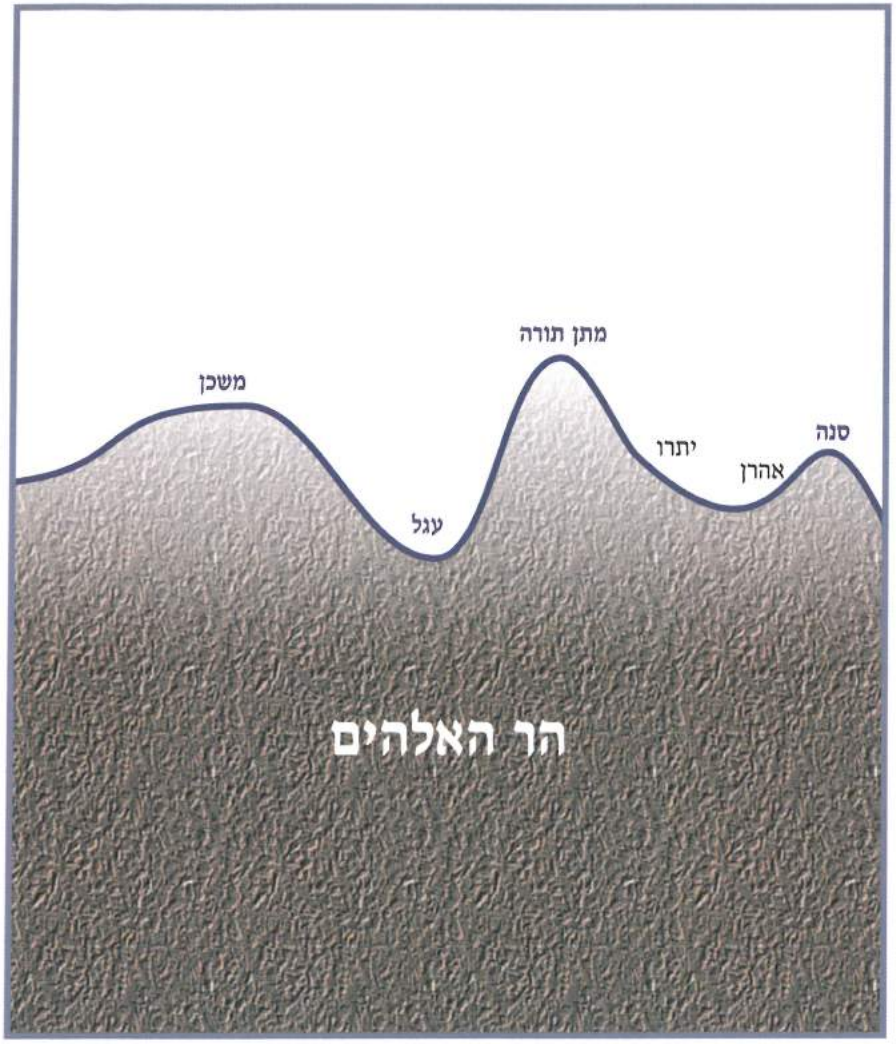
* למרות שהתלונה על ים סוף כוללת את אותם השלבים כמו שאר התלונות (ולעתים גם בניסוחים דומים), לא כללנו אותה בטבלה שלפנינו בגלל מעמדה המיוחד, שעליו יש לדון בנפרד. התלונה על הים גם אינה משתלבת בהדרגתיות של התלונות שאחרי המעבר בים סוף.

** לפרשת המן הארוכה (פרק ט"ז) יש פן ייחודי ושונה, שאינו עומד בהשוואה עם שתי התלונות האחרות. התגלות כבוד ה' במחנה, שיתופו של אהרן, נתינת המן וחוויית השבת ראויים לדיון נפרד. יחד עם זאת, משתלב מבנה התלונה במדבר סין במהלך ההדרגתי המתואר בטבלה, ומבהיר את ההסלמה שחלה בתלונות.

הר האלהים - מוקד גיאוגרפי־רוחני

"ויחן שם ישראל נגד ההר" (י"ט א) - **"כאיש אחד בלב אחד"**. (רש"י)

הר האלהים (חורב/סיני) נמצא במוקד ספר שמות. אירועים מרכזיים בספר התרחשו עליו או למרגלותיו.

מעמד הסנה

תהליך הגאולה **נפתח** בהתגלות אישית למשה בהר. כשהגיע משה עם הצאן **"אל הר האלהים חֹרֵבה"** (ג' א), הובטח לו: "בהוציאך את העם ממצרים **תעבדון את האלהים על ההר הזה**" (ג' יב).

אהרן, יתרו

הפגישות של משה עם בני משפחתו לפני יציאת מצרים ולאחריה נערכו אף הן בהר הזה.

בתחילת שליחותו: "ויאמר ה' אל אהרן, לך לקראת משה המדברה, וילך **ויפגשהו בהר האלהים**" (ד' כז). לאחר יציאת מצרים הגיעו יתרו, צפורה, גרשׁם ואליעזר "אל משה, אל המדבר **אשר הוא חֹנֶה שם, הר האלהים**" (י"ח ה).

להר סיני יש משמעות של מפגש מאחד: בין אדם לחברו ובין ישראל לאביהם שבשמים.

מתן תורה

עם ישראל חנה בחודש השלישי ליציאתו ממצרים **"נגד ההר"** (י"ט ב), ולאחר הכנה מדוקדקת "יֵרד ה' לעיני כל העם **על הר סיני**" (י"ט יא), **"וישכן כבוד ה' על הר סיני** ויכסהו הענן... ומראה כבוד ה' **כאש אֹכֶלת בראש ההר** לעיני בני ישראל" (כ"ד טז–יז).

במרכז הספר, מתוארת התגלות ה' בהר לכל העם, כפי שהובטח למשה בהתגלות הפרטית בפתיחת הספר.

באחת העליות אל ההר הצטווה משה על המשכן: "וראה ועשה בתבניתם **אשר אתה מָרֶאה בהר**" (כ"ה מ), "והקמֹת את המשכן, **כמשפטו אשר הָרֵאֵית בהר**" (כ"ו ל). ולאחר ארבעים יום על ההר: "ויתן אל משה... **בהר סיני** שני לֻחֹת העדֻת" (ל"א יח).

חטא העגל

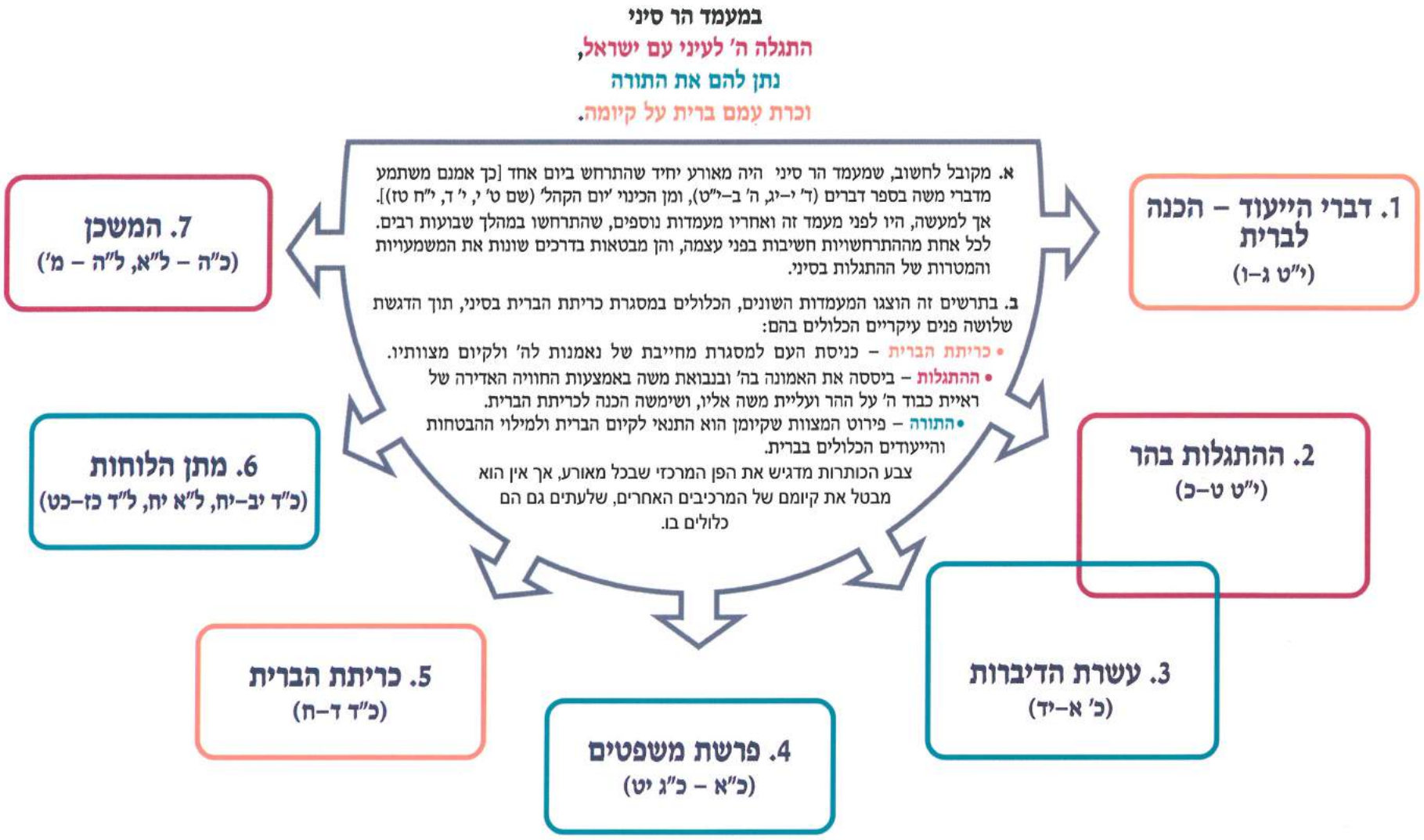
כשראה העם, "כי בֹּשֵׁש משה **לרדת מן ההר**" (ל"ב א) – חטא בעשיית העגל. תגובת משה: "וישלך מידָו את הלֻחֹת, **וישַבר אֹתם תחת ההר**" (ל"ב יט) – מפסגת ההר לתחתיתו.

לאחר התיקון הצטווה משה: "פסל לך שני לֻחֹת אבנים כראשֹנים... **ועלית בבקר אל הר סיני**... ואיש לא יעלה עמך, **וגם איש אל יֵרָא בכל ההר**, גם הצאן והבקר אל ירעו **אל מול ההר ההוא**" (ל"ד א–ג). מתן הלוחות השניים למשה היה ללא נוכחות כלשהי של העם. מן ההר שביטא את הקשר בין העם לה', הורחקו והובדלו ישראל לאחר הכישלון.

המשכן

הציווי לעם על המשכן וגם הקמתו היו לרגלי ההר. **הספר מסתיים** בהקמת המשכן: "ויכס הענן את אֹהל מועד, וכבוד ה' מלא את המשכן" (מ' לד), "כי ענן ה' על המשכן... לעיני כל בית ישראל" (מ' לח). ביטויים אלו מזכירים את מעמד הר סיני: **"וישכן כבוד ה' על הר סיני** ויכסהו הענן... ומראה כבוד ה'... **בראש ההר**, לעיני בני ישראל" (כ"ד טז–יז). הייעוד שפתח את הספר, על עבודת ה' בהר, הפך להשראת שכינה מתמדת במשכן, לכל ישראל, בכל מסעיהם, כהמשך למעמד הר סיני שהיה מעמד חד־פעמי.

ברית סיני - המעמדות בהר (פרקים י"ט-מ')

1. דברי הייעוד – הכנה לברית (י"ט ג–ו)

"ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי, והייתם לי סגלה מכל העמים, כי לי כל הארץ. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש".

בעלייה הראשונה של משה להר סיני, נאמרו לו דברים חגיגיים על מעמדו של עם ישראל ועל ייעודו בעקבות יציאת מצרים. דברים אלו הם הכנה לברית בין ה' לעם.

לפי מסורת חז"ל - ביום ב' בסיוון.

2. התגלות ה' לעיני העם (י"ט ט–כ)

"הנה אנכי בא אליך בעב הענן, בעבור ישמע העם בדברי עמך, וגם בך יאמינו לעולם".
"ויהי ביום השלישי... ויהי קלת וברקים וענן כבד על ההר וקל שפר חזק מאד... והר סיני עשן כלו, מפני אשר ירד עליו ה' באש... ויהי קול השפר הולך וחזק מאד".

בעלייה השנייה של משה להר נמסרה לו כוונת ה' להתגלות לעיני כל העם, במטרה לחזק את אמונת העם בה' ובנבואת משה. על החשיבות העצמית של ההתגלות מצביע התיאור החגיגי והמפורט שלה (טז–יט), החוזר באריכות ובהדגשה גם בספר דברים (ד'–ה'). גם הציווי להתקדש שלושה ימים לפניה והאזהרה החוזרת שלא לעלות בהר ולא לנגוע בו, מעידים על החשיבות המיוחדת של התגלות ה' בסיני.

3. השמעת עשרת הדיברות (כ' א–יד)

"אנכי ה' אלהיך... וכל אשר לרעך".

שיאה של התגלות ה' לעיני העם היה בשמיעת קול אלוהים המדבר מתוך האש. מאורע זה חרג בעוצמתו (כ' טז, דברים ד' לב–לג) מעל ומעבר לחוויית ההתגלות שתוארה לעיל.

לפי מסורת חז"ל - ביום ו' בסיוון.

4. פרשת משפטים (כ"א – כ"ג יט)

"ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם".

המשפטים נתנו ביד העם מסגרת שלמה של מצוות, המתייחסות למגוון תחומי החיים, וניתן לראות בהן השלמה למעמד של מתן תורה. מכאן ואילך נכנס העם באופן מעשי, מוחשי ויומיומי למסגרת הברית ולעול המצוות.

לדעת רש"י (ל"א יח), נאמרה פרשה זו למשה בארבעים הימים הראשונים שהיה בהר.
לדעת רמב"ן (כ"ד א), נאמרה הפרשה ביום ז' בסיוון, למחרת השמעת עשרת הדיברות, לפני שעלה לארבעים הימים הראשונים.

5. כריתת הברית (כ"ד ד–ח)

"ויקח ספר הברית ויקרא באזני העם, ויאמרו: כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע.
ויקח משה את הדם ויזרק על העם, ויאמר: הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה".

טקס כריתת הברית כלל פרטים רבים ומרובי משמעות: בניית מזבח ושתים עשרה מצבות, הקרבת קורבנות וזריקת הדם. בשיאו קרא משה את ספר הברית באוזני העם.

לדעת רש"י (כ"ד א), נכרתה ברית זו בשלושת ימי ההגבלה, ו'ספר הברית' הוא מבראשית ועד מתן תורה. לדעת רמב"ן (שם), הברית נכרתה מיד לאחר מסירת המשפטים למשה ביום ז' בסיוון, ו'ספר הברית' שהוקרא בטקס, הוא החוקים, המצוות והמשפטים שבפרשה.

6. מתן הלוחות (כ"ד יב–יח, ל"א יח, ל"ד כז–כט)

"עלה אלי ההרה והיה שם, ואתנה לך את לחת האבן והתורה והמצוה".
"ויתן אל משה ככלתו לדבר אתו בהר סיני שני לחת העדת, לחת אבן כתבים באצבע אלהים".

מתן הלוחות הכתובים באצבע אלוהים היה ביטוי נוסף, מוחשי וייחודי למתן התורה לישראל. אלמלא חטאו ישראל בעגל, היה מעמד קבלת הלוחות מתואר וודאי בהרחבה ובחגיגיות רבה. מקצת מן הרושם החגיגי ניכר גם במעמד קבלת הלוחות השניים (ל"ד כז–לב).

נתינת הלוחות הייתה בסוף ארבעים הימים הראשונים (ד' בסיוון עד י"ז בתמוז), בהם גם נאמרה, לדעת רש"י, פרשת משפטים, ולדעת רמב"ן, נאמר בהם הציווי על המשכן.

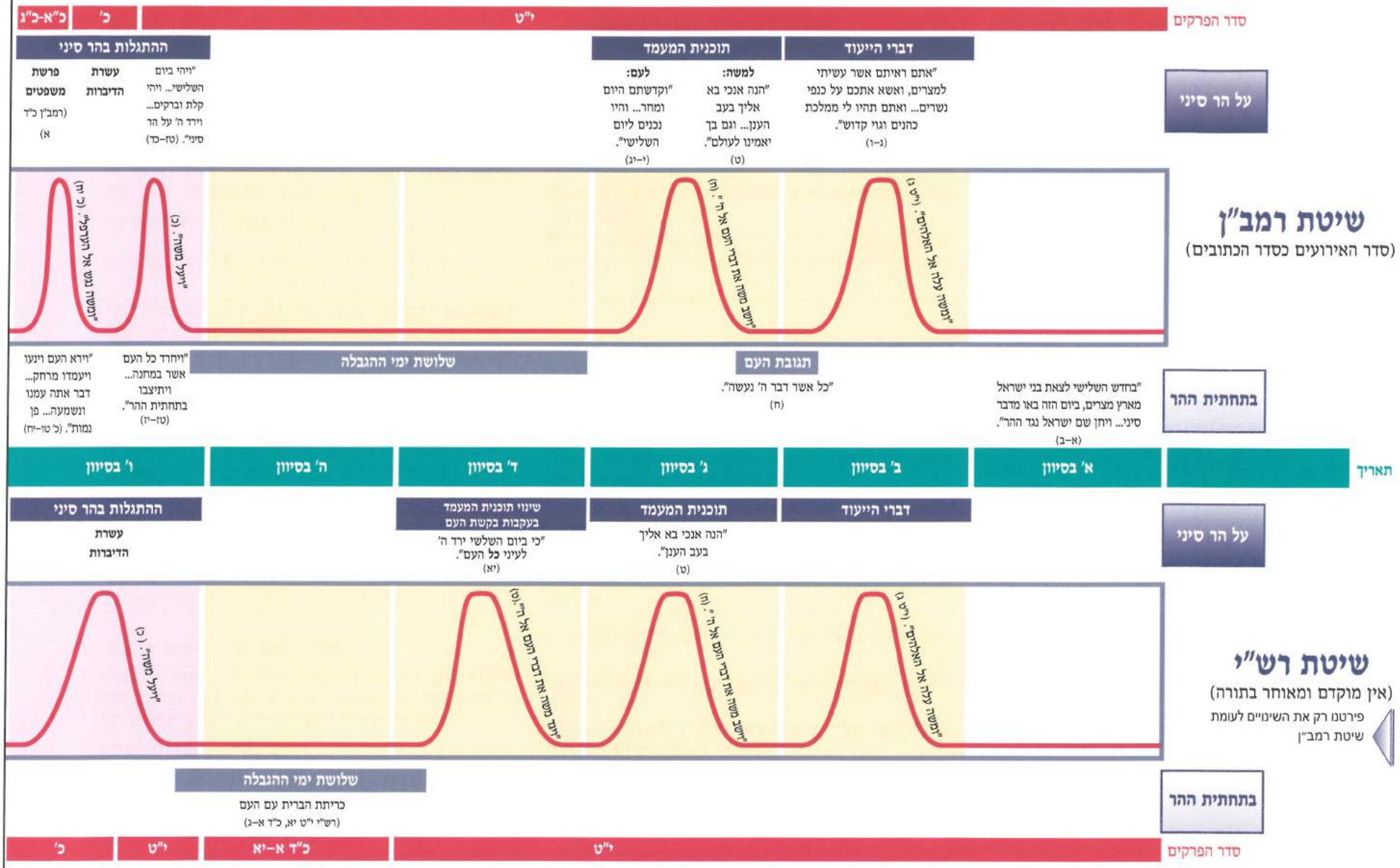
7. המשכן (כ"ה – ל"א, ל"ה – מ')

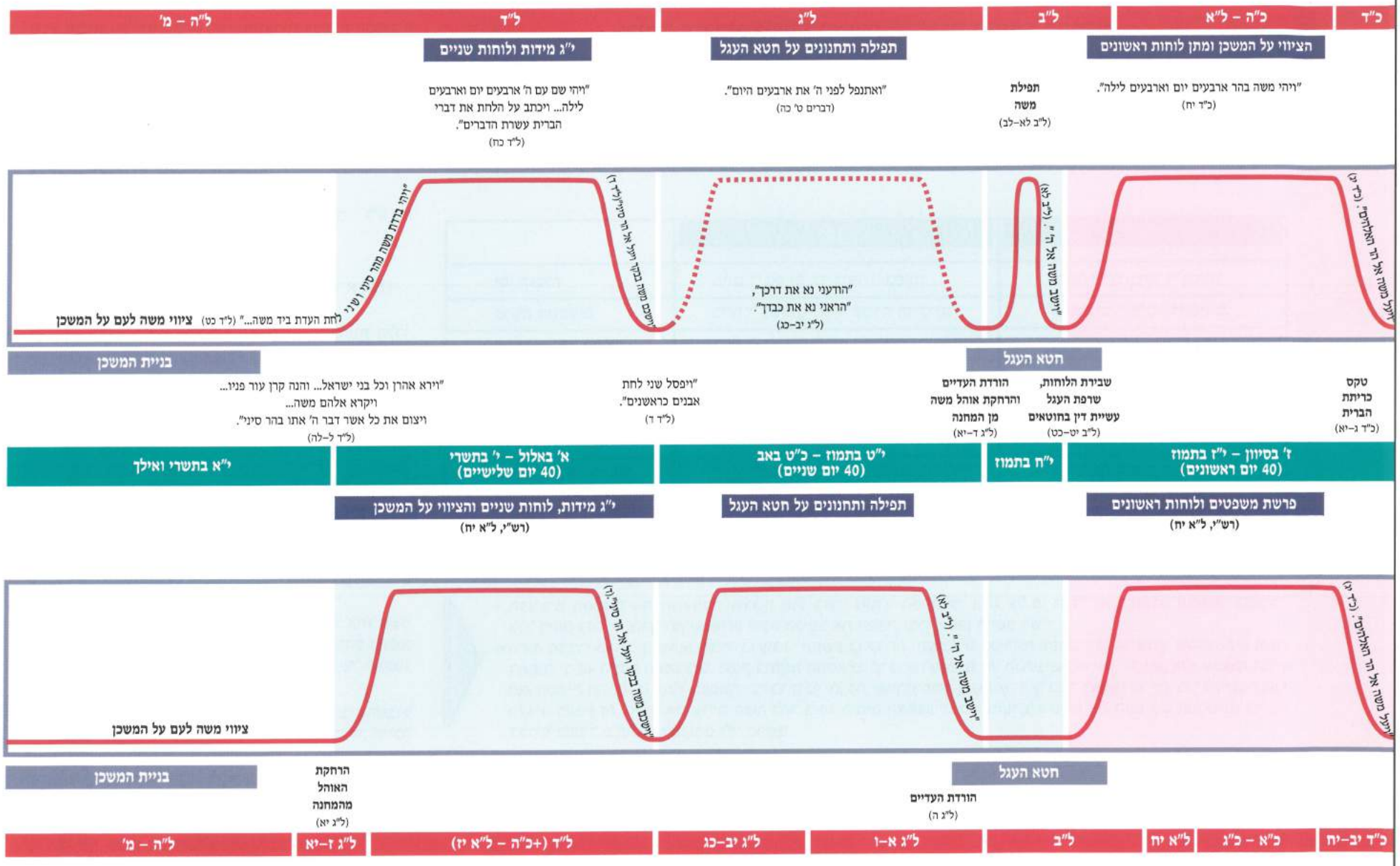
"ועשו לי מקדש, ושכנתי בתוכם".
"ויכס הענן את אהל מועד, וכבוד ה' מלא את המשכן... כי ענן ה' על המשכן יומם, ואש תהיה לילה בו לעיני כל בית ישראל בכל מסעיהם".
הזיקה בין המשכן למעמד הר סיני מתבטאת בעובדה שהציווי עליו נאמר יחד עם קבלת הלוחות. הדמיון ניכר גם בהגבלות על הקרבה למשכן (ראה: הקדמת רמב"ן לבמדבר), בלוחות העדות שבמרכזו ובדיבור ה' עם משה מבין שני הכרובים.
במיוחד בולטת הזהות בין תיאור ירידת כבוד ה' על המשכן ושכינתו שם (מ' לד–לח), לתיאור ירידתו ושכינתו על הר סיני (י"ט יז–יח, כ"ד טו–יז).

הציווי על המשכן נאמר באותה עלייה שבה קיבל משה את הלוחות הראשונים (רמב"ן לויקרא ח' א). לדעת רש"י, היה זה לאחר חטא העגל, בארבעים הימים האחרונים. הבנייה התבצעה מיום י"א בתשרי (לפי מסורת חז"ל) עד א' בניסן.

הקמת המשכן, המוצגת כאן כשלב הסיום של מעמד הר סיני, הופכת את המעמד הנכבד שתואר בשלבים הקודמים, למעמד המתקיים בקרב מחנה ישראל לכל אורך נדודיהם במדבר, ואף בעת הקמת המשכן והמקדש בארץ ישראל.
(ראה רמב"ן בהקדמתו לחומש, בפירושו לתחילת פרק כ"ה ובהקדמתו לספר במדבר.)

עליות משה להר סיני (פרקים י"ט-מ')

כ"ד
כ"ה – ל"א
ל"ב
ל"ג
ל"ד
ל"ה – מ'
הציווי על המשכן ומתן לוחות ראשונים
"ויהי משה בהר ארבעים יום וארבעים לילה".
(כ"ד יח)
תפילת משה
(ל"ב לא–לב)
תפילה ותחנונים על חטא העגל
"ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום".
(דברים ט' כה)
י"ג מידות ולוחות שניים
"ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה... ויכתב על הלחת את דברי הברית עשרת הדברים".
(ל"ד כח)
"ויהי כרדת משה מהר סיני ושני לחת העדת ביד משה..." (ל"ד כט)
ציווי משה לעם על המשכן
"הודעני נא את דרכך",
"הראני נא את כבדך".
(ל"ג יב–כג)
"ויפסל שני לחת אבנים כראשנים".
(ל"ד ד)
"וירא אהרן וכל בני ישראל... והנה קרן עור פניו... ויקרא אלהם משה... ויצום את כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני".
(ל"ד ל–לה)
בניית המשכן
חטא העגל
טקס כריתת הברית
(כ"ד ג–יא)
שבירת הלוחות, שרפת העגל עשיית דין בחוטאים
(ל"ב יט–כט)
הורדת העדיים והרחקת אוהל משה מן המחנה
(ל"ג ז–יא)
ז' בסיוון – י"ז בתמוז (40 יום ראשונים)
י"ח בתמוז
י"ט בתמוז – כ"ט באב (40 יום שניים)
א' באלול – י' בתשרי (40 יום שלישיים)
י"א בתשרי ואילך
פרשת משפטים ולוחות ראשונים
(רש"י, ל"א יח)
תפילה ותחנונים על חטא העגל
י"ג מידות, לוחות שניים והציווי על המשכן
(רש"י, ל"א יח)
ציווי משה לעם על המשכן
חטא העגל
הורדת העדיים
(ל"ג ה)
בניית המשכן
הרחקת האוהל מהמחנה
(ל"ג יא)
כ"ד יב–יח
כ"א – כ"ג
ל"א יח
ל"ב
ל"ג א–ו
ל"ג יב–כג
ל"ד (+כ"ה – ל"א יז)
ל"ג ז–יא
ל"ה – מ'

עליות משה להר סיני (ביאור לתרשים)

1. שבע עליות של משה להר סיני מתוארות בפשטי הכתובים סביב למעמד מתן תורה.

שתי עליות של הכנה לקראת התגלות ה' על ההר:

- לשמיעת דברים על ייעודו של עם ישראל (י"ט ג–ו)
- לשמיעת התוכנית וההנחיות לקראת המעמד (י"ט ט–יג)

שלוש עליות לשם קבלת התורה:

- לקבלת עשרת הדיברות (י"ט כ–כד)
- לקבלת המצוות והמשפטים (כ' יח – כ"ג לג)
- לקבלת הלוחות [והציווי על המשכן] (כ"ד א–ב, יב – ל"א יח)

שתי עליות לצורך ריצוי על חטא העגל:

- לתפילה ולבקשת רחמים (ל"ב ל–לד)
- לשמיעת דרכי ה' ולקבלת הלוחות השניים (ל"ד א–כח)

2. הצבעים מחלקים את התרשים לפי שלוש הקבוצות הללו. הקו האדום המתפתל, מסמן את העליות והירידות של משה בהר סיני. הכותרות וציטוטי הפסוקים מלווים קו זה כדי לציין, במדויק ככל האפשר, מתי והיכן התרחשו האירועים.

3. מפורסמת המחלוקת בין רש"י לרמב"ן (שניהם בעקבות חז"ל), אם מצוות המשכן קדמה לחטא העגל או שניתנה בעקבותיו. התרשים מראה, שהמחלוקת ביניהם רחבה הרבה יותר, ונוגעת כמעט לכל פרטי העליות והירידות במהלך מעמד הר סיני.

שיטת רמב"ן, שהולמת את סדר הכתובים, סומנה בחלק העליון של התרשים, ועליה נרשמו רוב הפסוקים המתארים את האירועים, הציוויים והתגובות המלוות את המעמד.

שיטת רש"י סומנה בחלק התחתון, ועליה נרשמו רק השינויים לעומת שיטת רמב"ן.

הרישום המקביל של מועדי העליות ותוכנן לפי כל אחד משני הפרשנים, מאפשר לעמוד על חילוקי הדעות שביניהם בהבנת הפסוקים, ואף להעמיק בהבנת מהות המרכיבים של המעמד הנכבד, הניתנים להתפרש מכמה פנים.

4. הצפיפות השונה של האירועים (והעליות להר) בין השבוע הראשון של חודש סיוון לבין החודשים שבאו אחריו, חייבה לחלק את התרשים לפי קני מידה שונים:

מיום א'–ו' בסיוון – בקנה מידה גדול, המאפשר להציג מה שקרה בכל יום ויום.

מיום ז' בסיוון ואילך – בקנה מידה קטן, המתאים ליחידות של 40 יום, שבהן התרחשו אירועי התקופה.

נקודות מרכזיות במעמד הר סיני המתבהרות בעזרת התרשים

הפרטים העולים מן התרשים הם רבים ביותר (ואי אפשר לפורטם). בטבלה מופיעים עיקרי מחלוקת רש"י ורמב"ן לגבי מועדי האירועים, בלי להרחיב את הדיבור על הגורמים למחלוקת או על המשמעויות העקרוניות שלהן.

בהמשך נסתפק בהבהרת שלושה עניינים עיקריים, שידגימו את דרך הלימוד מן התרשים.

	רמב"ן	רש"י
ימי הגבלה	מיום ד' בסיוון עד בוקר ו' בסיוון	מסוף ד' עד בוקר ו' בסיוון
פרשת משפטים	ביום ו' בסיוון, לאחר עשרת הדיברות	בארבעים הימים הראשונים
מעמד כריתת הברית	ביום ז' בסיוון, לאחר הדיברות והמשפטים	ביום ה' בסיוון, בעצם ימי ההגבלה *
לוחות ראשונים	**בארבעים הימים הראשונים**	**בארבעים הימים הראשונים**
הציווי על המשכן	בארבעים הימים הראשונים	בארבעים הימים האחרונים *
שבירת הלוחות	**ביום י"ז בתמוז**	**ביום י"ז בתמוז**
תפילה ובקשת רחמים	ביום י"ח בתמוז, למחרת החטא (ל"ג ז**)	בארבעים הימים האמצעיים
הרחקת האוהל מהמחנה	ביום י"ח בתמוז, לאחר שירד מן ההר עד שהוקם המשכן בניסן (ל"ג ז)	מלאחר יום הכיפורים * עד שהוקם המשכן בניסן (ל"ג יא)
לוחות שניים וי"ג מידות	**בארבעים הימים האחרונים**	**בארבעים הימים האחרונים**

* הכוכבים מסמנים את המקומות שבהם חרג רש"י מסדר הכתובים, ונהג על פי הכלל 'אין מוקדם ומאוחר בתורה'. בכל מקום כזה יש צורך לפרש, מדוע שינה הכתוב את הסדר, ובכך עסקו פרשני רש"י.

** נראה מדברי הרמב"ן, שהוא מצדד בדעת ר' יהושע בן קרחה (המובאים בפירושו מפרקי רבי אליעזר), שלפיה היה משה במחנה ב-40 הימים האמצעיים, ועסק בתקנת החטאים. כך נראה פשוטם של הכתובים בפרשה, לדעתו, אלא שבסוף דבריו הוא מסתייג מהבנה זו בגלל הפסוקים בדברים ט' יח, כה, שמהם משמע, שמשה היה בהר באותם 40 יום. בלי להיכנס לעובי הקורה בעניין זה, סימנו את עליית משה להר ב-40 הימים האמצעיים בקו מקווקו, ורשמנו את הפסוקים מפרשתנו ומספר דברים בנפרד, בהתאם למקומם לפי הפשט.

א. שיתוף העם בהכנות למעמד (פרק י"ט)

העליות הראשונות מתארות מעין משא ומתן בין ה' לישראל בתיווכו של משה, שהביא את תשובות העם ל'הצעות' של ה'. לאחר שהעם קיבל על עצמו את הייעוד, שנמסר למשה בעלייה הראשונה להר (ח), עלה משה בשנית כדי לקבל את תוכנית ההתגלות (ט).

לדעת **רש"י**, גם תוכנית ההתגלות 'נזקקה' לאישור העם, והיא אף שונתה בגלל דרישת העם, שאמר: "רצוננו לראות את מלכנו" (רש"י פס' ט). לפיכך מפרש רש"י, שהייתה עלייה נוספת, שלישית, של משה להר, ובה נצטווה לקדש את העם ולדאוג לטהרתו ולהגבלתו, כדי לאפשר את מילוי דרישתם, שלפיה: "ירד ה' לעיני כל העם".

[הבסיס בפסוקים לפירוש רש"י הוא החזרה על תשובת העם בסוף פס' ט: "ויגד משה את דברי העם אל ה' ", לאחר שזו כבר נאמרה לכאורה, בפס' ח. משום כך הבין רש"י, שמשה ירד ושמע בקשה חדשה מהעם לשנות את תוכנית ההתגלות.

הרמב"ן (בפירושו לסוף פס' ח) מפרש, שמשה השיב לה' בדברים נוספים ששמע מן העם כבר לאחר הירידה הראשונה. לשיטתו, לא היה כל שינוי בתוכנית המעמד, שנמסרה למשה מראש על ידי ה'.]

ב. אורך ימי ההגבלה ותוכנם

לשיטת **רש"י**, העלייה הנוספת בד' בסיוון צמצמה את שלושת ימי ההגבלה, שנמשכו, למעשה, רק מעט יותר מיממה וחצי (סוף ד', כל ה' ותחילת ו' בסיוון, שבו כבר "בהית הבקר... ויהי קלת וברקים").

בנוסף לכך סובר **רש"י** (בפירושו לי"ט יא, כ"ד א), שטקס כריתת הברית המתואר בפרק כ"ד (ד–ח), נעשה בעיצומם של ימי ההגבלה, ביום ה' בסיוון שנותר פנוי.

[מסייעים לשיטתו, הציווי למשה לעלות להר בתחילת פרק כ"ד, כשלפניו לא נאמר שהוא ירד ממנו, וגם הלשון של תשובת העם (כ"ד ג), החוזרת כמעט במדויק על הדברים שנאמרו לפני המעמד (י"ט ח): "כל... אשר דבר ה' נעשה".]

רמב"ן, לעומתו, אינו סובר שהייתה עלייה נוספת של משה ביום ד' בסיוון, והוא סובר, שהברית נכרתה לאחר מסירת פרשת משפטים, כסדר הכתובים.

לפנינו, אם כן, הבדל מהותי בהבנת אופי ההכנות הנדרשות מן העם לקראת המעמד:

לשיטת רש"י, הזמן היה קצר, והוא היה גדוש בפעילות הכנה מאורגנת ותכליתית.

לשיטת רמב"ן, במשך יומיים וחצי היה העם פנוי להתקדשות והיטהרות אישית לקראת המאורע.

ג. תוכן 'ספר הברית' ומהותה של ברית סיני

ב'ברית סיני' המתוארת בפרק כ"ד, קרא משה באוזני העם את 'ספר הברית' (פס' ז).

רמב"ן (א) מפרש, שהברית נכרתה ביום ז' בסיוון, למחרת היום שבו הושמעו עשרת הדיברות ונמסרה למשה פרשת משפטים (בעלייתו להר מיד באותו היום). לשיטתו, 'ספר הברית' הכיל חוקים, משפטים ותורות, שנצטווה עליהם במעמד מתן תורה, והברית באה להשלים בטקס מחייב את קבלת התורה, שניתנה כבר קודם לכן.

לדעת **רש"י**, טקס הברית המתואר בפרק כ"ד, נערך עוד בימי ההגבלה, לפני מתן תורה. לשיטתו, 'ספר הברית' שהוקרא באוזני העם במהלך הטקס, לא כלל מצוות ומשפטים, אלא "מבראשית ועד מתן תורה ומצוות שנצטוו במרה" (פירושו לפס' ז), מכאן שהברית היא הבעת מחויבות לבחירה ההיסטורית של העם מימי האבות, ורק עם קבלתה הפך העם ראוי גם להתגלות ולקבלת התורה במעמד הר סיני.

סדר ומבנה בפרשת משפטים (פרקים כ"א-כ"ג)

וְאֵלֶּה הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תָּשִׂים לִפְנֵיהֶם

1. **כִּי** תִקְנֶה עֶבֶד עִבְרִי שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד וּבַשְּׁבִעִת יֵצֵא לַחָפְשִׁי חִנָּם:
   - אִם בְּגַפּוֹ יָבֹא בְּגַפּוֹ יֵצֵא
   - אִם בַּעַל אִשָּׁה הוּא וְיָצְאָה אִשְׁתּוֹ עִמּוֹ:
   - אִם אֲדֹנָיו יִתֶּן לוֹ אִשָּׁה וְיָלְדָה לוֹ בָנִים אוֹ בָנוֹת הָאִשָּׁה וִילָדֶיהָ תִּהְיֶה לַאדֹנֶיהָ...
   - וְאִם אָמוֹר יֹאמַר הָעֶבֶד אָהַבְתִּי אֶת אֲדֹנִי אֶת אִשְׁתִּי וְאֶת בָּנָי לֹא אֵצֵא חָפְשִׁי: וְהִגִּישׁוֹ אֲדֹנָיו אֶל הָאֱלֹהִים וְהִגִּישׁוֹ אֶל הַדֶּלֶת אוֹ אֶל הַמְּזוּזָה וְרָצַע אֲדֹנָיו אֶת אָזְנוֹ בַּמַּרְצֵעַ וַעֲבָדוֹ לְעֹלָם:

וְכִי יִמְכֹּר אִישׁ אֶת בִּתּוֹ לְאָמָה לֹא תֵצֵא כְצֵאת הָעֲבָדִים:
- אִם רָעָה בְעֵינֵי אֲדֹנֶיהָ אֲשֶׁר (לא) לוֹ יְעָדָהּ וְהִפְדָּה...
- וְאִם לִבְנוֹ יִיעָדֶנָּה כְּמִשְׁפַּט הַבָּנוֹת יַעֲשֶׂה לָהּ:
- אִם אַחֶרֶת יִקַּח לוֹ שְׁאֵרָהּ כְּסוּתָהּ וְעִנָּתָהּ לֹא יִגְרָע:
- וְאִם שְׁלֹשׁ אֵלֶּה לֹא יַעֲשֶׂה לָהּ וְיָצְאָה חִנָּם אֵין כָּסֶף:

2. **מַכֵּה** אִישׁ וָמֵת מוֹת יוּמָת:
   וַאֲשֶׁר לֹא צָדָה וְהָאֱלֹהִים אִנָּה לְיָדוֹ וְשַׂמְתִּי לְךָ מָקוֹם אֲשֶׁר יָנוּס שָׁמָּה:
   וְכִי יָזִד אִישׁ עַל רֵעֵהוּ לְהָרְגוֹ בְּעָרְמָה מֵעִם מִזְבְּחִי תִּקָּחֶנּוּ לָמוּת:
   וּמַכֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת:
   וְגֹנֵב אִישׁ וּמְכָרוֹ וְנִמְצָא בְיָדוֹ מוֹת יוּמָת:
   וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאִמּוֹ מוֹת יוּמָת:

3. **וְכִי** יְרִיבֻן אֲנָשִׁים וְהִכָּה אִישׁ אֶת רֵעֵהוּ בְּאֶבֶן אוֹ בְאֶגְרֹף וְלֹא יָמוּת וְנָפַל לְמִשְׁכָּב:
   - אִם יָקוּם וְהִתְהַלֵּךְ בַּחוּץ עַל מִשְׁעַנְתּוֹ וְנָקָה הַמַּכֶּה, רַק שִׁבְתּוֹ יִתֵּן וְרַפֹּא יְרַפֵּא:

וְכִי יַכֶּה אִישׁ אֶת עַבְדּוֹ אוֹ אֶת אֲמָתוֹ בַּשֵּׁבֶט וּמֵת תַּחַת יָדוֹ נָקֹם יִנָּקֵם:
- אַךְ אִם יוֹם אוֹ יוֹמַיִם יַעֲמֹד לֹא יֻקַּם כִּי כַסְפּוֹ הוּא:

וְכִי יִנָּצוּ אֲנָשִׁים וְנָגְפוּ אִשָּׁה הָרָה וְיָצְאוּ יְלָדֶיהָ וְלֹא יִהְיֶה אָסוֹן עָנוֹשׁ יֵעָנֵשׁ... וְנָתַן בְּפִלִּלִים:
- וְאִם אָסוֹן יִהְיֶה וְנָתַתָּה נֶפֶשׁ תַּחַת נָפֶשׁ: עַיִן תַּחַת עַיִן שֵׁן תַּחַת שֵׁן יָד תַּחַת יָד...

וְכִי יַכֶּה אִישׁ אֶת עֵין עַבְדּוֹ אוֹ אֶת עֵין אֲמָתוֹ וְשִׁחֲתָהּ לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ תַּחַת עֵינוֹ:
- וְאִם שֵׁן עַבְדּוֹ אוֹ שֵׁן אֲמָתוֹ יַפִּיל לַחָפְשִׁי יְשַׁלְּחֶנּוּ תַּחַת שִׁנּוֹ:

4. **וְכִי** יִגַּח שׁוֹר אֶת אִישׁ אוֹ אֶת אִשָּׁה וָמֵת סָקוֹל יִסָּקֵל הַשּׁוֹר וְלֹא יֵאָכֵל אֶת בְּשָׂרוֹ וּבַעַל הַשּׁוֹר נָקִי:
   - וְאִם שׁוֹר נַגָּח הוּא מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם וְהוּעַד בִּבְעָלָיו וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ... הַשּׁוֹר יִסָּקֵל...
   - אִם כֹּפֶר יוּשַׁת עָלָיו וְנָתַן פִּדְיֹן נַפְשׁוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר יוּשַׁת עָלָיו:
   - אוֹ בֵן יִגָּח אוֹ בַת יִגָּח כַּמִּשְׁפָּט הַזֶּה יֵעָשֶׂה לוֹ:
   - אִם עֶבֶד יִגַּח הַשּׁוֹר אוֹ אָמָה כֶּסֶף שְׁלֹשִׁים שְׁקָלִים יִתֵּן לַאדֹנָיו וְהַשּׁוֹר יִסָּקֵל:

5. **וְכִי** יִפְתַּח אִישׁ בּוֹר אוֹ כִּי יִכְרֶה אִישׁ בֹּר וְלֹא יְכַסֶּנּוּ וְנָפַל שָׁמָּה שּׁוֹר אוֹ חֲמוֹר: בַּעַל הַבּוֹר יְשַׁלֵּם...
   וְכִי יִגֹּף שׁוֹר אִישׁ אֶת שׁוֹר רֵעֵהוּ וָמֵת וּמָכְרוּ אֶת הַשּׁוֹר הַחַי וְחָצוּ אֶת כַּסְפּוֹ וְגַם אֶת הַמֵּת יֶחֱצוּן.
   - אוֹ נוֹדַע כִּי שׁוֹר נַגָּח הוּא מִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם וְלֹא יִשְׁמְרֶנּוּ בְּעָלָיו שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם... וְהַמֵּת יִהְיֶה לוֹ:

כִּי יִגְנֹב אִישׁ שׁוֹר אוֹ שֶׂה וּטְבָחוֹ אוֹ מְכָרוֹ חֲמִשָּׁה בָקָר יְשַׁלֵּם תַּחַת הַשּׁוֹר וְאַרְבַּע צֹאן תַּחַת הַשֶּׂה:
- אִם בְּמַחְתֶּרֶת יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְהֻכָּה וָמֵת – אֵין לוֹ דָּמִים:
- אִם זָרְחָה הַשֶּׁמֶשׁ עָלָיו – דָּמִים לוֹ,
  שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם אִם אֵין לוֹ וְנִמְכַּר בִּגְנֵבָתוֹ:
- אִם הִמָּצֵא תִמָּצֵא בְיָדוֹ הַגְּנֵבָה מִשּׁוֹר עַד חֲמוֹר עַד שֶׂה חַיִּים שְׁנַיִם יְשַׁלֵּם:

כִּי יַבְעֶר אִישׁ שָׂדֶה אוֹ כֶרֶם וְשִׁלַּח אֶת בְּעִירָה וּבִעֵר בִּשְׂדֵה אַחֵר מֵיטַב שָׂדֵהוּ... יְשַׁלֵּם:

כִּי תֵצֵא אֵשׁ וּמָצְאָה קֹצִים וְנֶאֱכַל גָּדִישׁ אוֹ הַקָּמָה אוֹ הַשָּׂדֶה שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם הַמַּבְעִר אֶת הַבָּעֵרָה:

6. **כִּי** יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ כֶּסֶף אוֹ כֵלִים לִשְׁמֹר וְגֻנַּב מִבֵּית הָאִישׁ
   - אִם יִמָּצֵא הַגַּנָּב יְשַׁלֵּם שְׁנָיִם:
   - אִם לֹא יִמָּצֵא הַגַּנָּב וְנִקְרַב בַּעַל הַבַּיִת אֶל הָאֱלֹהִים אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בִּמְלֶאכֶת רֵעֵהוּ:
     עַל כָּל דְּבַר פֶּשַׁע... אֲשֶׁר יֹאמַר כִּי הוּא זֶה עַד הָאֱלֹהִים יָבֹא דְּבַר שְׁנֵיהֶם אֲשֶׁר יַרְשִׁיעֻן אֱלֹהִים יְשַׁלֵּם שְׁנַיִם לְרֵעֵהוּ:

כִּי יִתֵּן אִישׁ אֶל רֵעֵהוּ חֲמוֹר אוֹ שׁוֹר אוֹ שֶׂה וְכָל בְּהֵמָה לִשְׁמֹר וּמֵת אוֹ נִשְׁבַּר אוֹ נִשְׁבָּה אֵין רֹאֶה:
שְׁבֻעַת ה' תִּהְיֶה בֵּין שְׁנֵיהֶם אִם לֹא שָׁלַח יָדוֹ בִּמְלֶאכֶת רֵעֵהוּ וְלָקַח בְּעָלָיו וְלֹא יְשַׁלֵּם:
- וְאִם גָּנֹב יִגָּנֵב מֵעִמּוֹ יְשַׁלֵּם לִבְעָלָיו:
- אִם טָרֹף יִטָּרֵף יְבִאֵהוּ עֵד הַטְּרֵפָה לֹא יְשַׁלֵּם:

וְכִי יִשְׁאַל אִישׁ מֵעִם רֵעֵהוּ וְנִשְׁבַּר אוֹ מֵת בְּעָלָיו אֵין עִמּוֹ שַׁלֵּם יְשַׁלֵּם:
- אִם בְּעָלָיו עִמּוֹ לֹא יְשַׁלֵּם
- אִם שָׂכִיר הוּא בָּא בִּשְׂכָרוֹ:

7. **וְכִי** יְפַתֶּה אִישׁ בְּתוּלָה אֲשֶׁר לֹא אֹרָשָׂה וְשָׁכַב עִמָּהּ מָהֹר יִמְהָרֶנָּה לוֹ לְאִשָּׁה:
   - אִם מָאֵן יְמָאֵן אָבִיהָ לְתִתָּהּ לוֹ כֶּסֶף יִשְׁקֹל כְּמֹהַר הַבְּתוּלֹת:

המצוות בפרשת משפטים (פרקים כ"א–כ"ג) נחלקות לשלושה חלקים:

1. המצוות המנוסחות באמצעות מקרה ודין – 'המשפט המותנה' (אם יהיה כך וכך – הדין יהיה כך וכך). מצוות אלה מופיעות מתחילת הפרשה ועד דין מפתה (כ"א א – כ"ב טז), והן כתובות בעמוד הסמוך, באופן המבליט את מבנה הפסוקים, ונתייחס אליהן בהמשך.
2. המצוות המנוסחות כפנייה ישירה אל האדם – 'המשפט המוחלט' (לדוגמה: "שלש רגלים תחג לי בשנה"). מצוות אלה מופיעות מדין מכשפה ועד איסור בשר וחלב (כ"ב יז – כ"ג יט). [גם בחלק זה מנוסחות כמה מצוות בצורה של מקרה ודין: כ"ב כד–כה (וראה רש"י כד), כ"ג ד–ה.]
3. המצווה לעקור את העבודה הזרה מארץ ישראל (כ"ג כד–כה) המשולבת בהוראות ובהבטחות שנאמרו למשה ולישראל לקראת ההליכה מהר סיני והכניסה לארץ ישראל (כ"ג כ–לג).

בדף הסמוך חילקנו את המצוות לשבע פיסקאות על פי תוכנן ועל פי המבנה. על מקומה של הפיסקה הראשונה נדון בהמשך, אך החל מן הפיסקה השנייה ניתן להבחין בסדר ההולך מן החמור אל הקל. התורה פותחת במקרים בהם הדין הוא **'מות יומת'** (על סדר המקרים בפיסקה זו – ראה להלן).

הפיסקה השלישית דנה במקרים בהם אדם פגע באדם אחר וגרם לו חבלה (על סדר המקרים בפסקה זו – ראה להלן).

הפיסקה הרביעית דנה בשור שהרג אדם: התוצאה אמנם חמורה מן המתואר בפיסקה הקודמת, אך האשמה והאחריות של הבעלים חמורה פחות.

הפיסקה החמישית דנה במקרים בהם ניזוק רכוש על ידי דבר שברשותי או על ידי: במקרים הראשונים (בור, שור, גנב) נגרם הנזק לבעלי חיים, ובהמשך (שן, רגל, אש) נגרם הנזק לצומח.

הפיסקה השישית דנה בשומרים ובחיוביהם, כאשר תחילת הסיפור איננה שלילית (הפקדה, השאלה, השכרה), והתקלה אירעה תוך כדי הביצוע.

הפיסקה השביעית אינה קשורה בקודמותיה, והיא דנה ביחסים פגומים בין גבר לאשה.

נבאר בקצרה את מקומם וסדרם של שלוש הפיסקאות הראשונות.

1. הפיסקה הראשונה עוסקת בדיני עבד ואמה. אין זה מקרה, שמיד לאחר המעמד המרשים בהר סיני ולאחר ההדגשות שקיבלו ישראל על איסור עבודה זרה (בסוף פרשת יתרו, כ' יט–כג) פותחת התורה את פירוט המשפטים בדיני עבד ואמה, החלשים שבחברה. חברה צודקת וערכית, חברה האמורה להיות 'ממלכת כוהנים וגוי קדוש', חייבת לדעת לנהוג באופן מוסרי וצודק באלה שאין להם, באלה שנאלצו להפוך לזמן מוגבל לעבדים, כדי לצאת מן המצוקה אליה נקלעו. התורה מודעת לפערים שבחברה, ותובעת יחס נאות גם לחלשים. גם בפתיחת עשרת הדיברות הוזכרה העובדה שישראל היו עבדים במצרים, עובדה שמחייבת לנהוג בחלשים באופן ראוי וצודק (ראה: כ"ב כ, כ"ג ט).

2. הפיסקה השנייה מביאה את הדברים החמורים, שהעושה אותם 'מות יומת'. המקרים הללו – 'שניים שהם ארבעה':

מכה איש ומת — מכה אביו ואמו
גונב איש ומכרו — מקלל אביו ואמו.

השניים הראשונים עוסקים בפגיעה פיזית בזולת, פגיעה הראויה לעונש מוות. אך בעוד שלגבי כל אדם יינתן עונש מיתה רק על הריגה, הרי שלגבי אב ואם, הראויים ליחס מיוחד מצד האדם, גם הכאה שאין עמה הריגה, גוררת בעקבותיה עונש מוות. שני המקרים האחרונים עוסקים בפגיעה בחירותו של האדם ובכבודו. עצם הסמיכות והשוואת הדינים בין הפגיעה הפיזית לפגיעה הנפשית מלמדת אותנו את חשיבות החופש והחירות של כל אדם, את השלילה בשלטון אדם על אדם ואת החומרה שיש לנהוג כלפי מי שמזלזל בזכות הזולת לחירות ולכבוד. גם כאן ישנה חומרה מיוחדת כשמדובר בפגיעה באב ובאם, ואף פגיעה קטנה יותר בכבודם גוררת אחריה עונש מוות.

3. הפיסקה השלישית מביאה ארבעה מקרים שבהם פגע אדם באדם אחר, וגם הם – 'שניים שהם ארבעה':

מכה את חברו ולא הרגו (או שמת לאחר שהתאושש: 'התהלך בחוץ על משענתו').

מכה עבדו והרגו (הבחנה בין מת מיד: 'תחת ידו', למת לאחר זמן: 'אך אם יום או יומים יעמד').

חבלה בוולדות אישה ללא כוונה

חבלה בעבד וגרימת אובדן לאחד מאבריו.

יש לשים לב, שכשם שבפיסקה הקודמת הובאו בצד שני המקרים הראשיים שני מקרים שעוסקים בפגיעה באב ובאם, כך בפיסקה זו מובאים בצד שני המקרים הראשיים שניים שעוסקים בפגיעה בעבד ובאמה. אך בעוד שאב ואם חמורים מאדם רגיל בשל מעמדם המיוחד ובשל החובה לנהוג בהם בזהירות מיוחדת, הרי שעבד ואמה (כנעניים) – דינם קל יותר מדינו של אדם רגיל בשל מעמדם המשפטי, ובשל הצורך לגרום להם לקבל מרות אדונם. אף על פי כן, קובעת התורה 'נקם ינקם' (=מיתה בסיף) אם מת 'תחת ידו' (ראה רשב"ם פס' כ, שמדייק, שאם הכה את עבדו באופן בלתי סביר – חייב אף אם לא מת מיד), ומחייבת את האדון לשחרר את העבד אם נגרמה לו חבלה חמורה.

כל ארבעת המקרים קרובים ל'מכה איש ומת', שעליו כבר נאמר 'מות יומת', אך אינם חמורים כמוהו, ולכן דינם שונה. במקרה הראשון הכה אדם את חברו מכה היכולה להמית (ראה רמב"ן על אתר), אך הלה לא מת מיד, אלא התאושש ומת לאחר זמן.

במקרה השני הכה אדם את עבדו, והלה לא מת מיד אלא לאחר זמן.

במקרה השלישי גרם אדם (ללא כוונה) להפלת וולדות של אישה. למרות חומרת המעשה, עדיין אין הוולדות נחשבים כאדם רגיל, שעל הריגתו חייבים מיתה.

במקרה הרביעי גרם אדם לחבלה בגופו של עבד, חבלה שבעקבותיה חייב הוא לשחרר את העבד לחופשי.

ההבדלה בין חומרת המעשים השונים וההדרגה בעונשים הם הציר עליו ממשיכה הפרשה לפרט את דיני הנזיקין, ודרכם משתקפים העקרונות ההגותיים והמוסריים של התורה, שבאים לידי מיצוי במשפט המוחלט המופיע בהמשך הפרשה.

המשכן וכליו - סדר ומשמעות (פרקים כ"ה-מ')

דגם א':

1. ציווי ה' למשה (כ"ה א – ל"א יז):

ציווי על התרומה	ארון	כפורת	שולחן	מנורה	כיסויי המשכן וקרשיו	פרוכת	מסך	מזבח העולה	חצר המשכן ומסך החצר	ציווי על הדלקת נר התמיד	בגדי הכהונה	קידוש הכהנים והמזבח (עולת התמיד)	מזבח הקטורת	מחצית השקל	כיור	שמן המשחה	קטורת	מינוי בצלאל ואהליאב	שבת
	קודש הקודשים		קודש		מחיצות המשכן			חצר המשכן			כהונה		מאפשרי העבודה					בעלי המלאכה	
המשכן והעבודה בו												השלמות למשכן ולעבודה בו							

דגם ב':

2. ציווי משה לעם (ל"ה א–יט):

שבת	ציווי על התרומה	הזמנת המבצעים	כיסויי המשכן וקרשיו	ארון	כפורת	פרוכת	שולחן	מנורה	מזבח הקטורת	שמן המשחה	קטורת	מסך	מזבח העולה	כיור	חצר המשכן ומסך החצר	בגדי כהונה

3. עשיית המשכן (ל"ה כא – ל"ט לב):

הבאת התרומה	מינוי והזמנת המבצעים	כיסויי המשכן וקרשיו	פרוכת	מסך	ארון	כפורת	שולחן	מנורה	מזבח הקטורת	שמן המשחה	קטורת	מזבח העולה	כיור	חצר המשכן ומסך החצר	בגדי כהונה

4. הבאת המשכן למשה (ל"ט לג–מג):

כיסויי המשכן וקרשיו	פרוכת	ארון	כפורת	שולחן	מנורה	מזבח הקטורת	שמן המשחה	קטורת	מסך	מזבח העולה	כיור	חצר המשכן ומסך החצר	בגדי כהונה

5. ציווי הקמת המשכן (מ' א–טז):

כיסויי המשכן וקרשיו	ארון	פרוכת	שולחן	מנורה	מזבח הקטורת	מסך	מזבח העולה	כיור	חצר המשכן ומסך החצר	משיחה בשמן המשחה	הלבשת הכהנים

6. הקמת המשכן (מ' יז–לג):

כיסויי המשכן וקרשיו	ארון	כפורת	פרוכת	שולחן	מנורה	מזבח הקטורת	מסך	מזבח העולה	כיור	חצר המשכן ומסך החצר	הכשרת הכוהנים באה להלן, ויקרא ח'–ט'

1. ההבדלים בין הרשימות

שש הרשימות שבהן מופיע פירוט של המשכן וכליו, נחלקות לשני דגמים עיקריים:

1. **דגם א' – הרשימה הראשונה**
   בציווי ה' למשה מסודרים הדברים על פי חשיבותם, ייעודם ותפקידם של הכלים (הסדר הפנימי של רשימה זו יוסבר להלן, בסעיף 2, באופן מפורט).
2. **דגם ב' – הרשימות האחרות**
   הדברים מופיעים לפי מיקומם במשכן. [ברשימה השלישית והרביעית נמצאת הפרוכת, (ובשלישית גם המסך), שלא במקומה, כנראה, בגלל הדמיון בינה לבין יריעות המשכן.]

חלוקה זו יכולה להסביר כמה הבדלים שקיימים בין שני הדגמים:

א. ברשימה הראשונה מופיע מבנה המשכן לאחר הכלים הפנימיים: ארון וכפורת, שולחן ומנורה, ובשאר הרשימות לפניהם, כמתבקש מסדר הבנייה: קודם המבנה ורק אחר כך הכלים.

ב. ברשימה הראשונה מזבח הקטורת אינו מופיע בין הכלים הפנימיים אלא לאחר פסוקי החתימה (כ"ט מג–מו) כמו שיוסבר להלן. בשאר הרשימות הוא משולב בין הכלים הפנימיים על פי מיקומו במשכן.

ג. ברשימה הראשונה מופיע הכיור בין ההשלמות, ובשאר הרשימות הוא משולב בין תיאור המזבח לתיאור החצר, על פי מיקומו.

ד. ברשימה הראשונה מופיעים מינוי בצלאל והשבת (זהות האומנים והזמן שיש לשבות בו מן המלאכה) בסוף הרשימה, שהרי זו מסודרת על פי הייעוד והחשיבות של הדברים. ברשימה השנייה מופיעים עניינים אלה בפתיחה, שהרי זו מסודרת על פי סדר העבודה, ואי אפשר להתחיל בה מבלי לקבוע את כלליה.

2. סדר הרשימה הראשונה

רשימה זו מסודרת על פי החשיבות, ובדרך כלל ישנה התאמה בין המיקום לחשיבות, וכל הפנימי מחברו חשוב ממנו. תשומת הלב צריכה להיות מופנית אל אותם דברים, שלכאורה, נמצאים שלא במקומם, והם יתבארו להלן.

הכלים הפנימיים

א. ארון וכפורת – מקום הנחת לוחות העדות, המקום ממנו עתיד ה' לדבר עם משה (כ"ה כא–כב), זהו בעצם עיקרו של המשכן ולבו, ועל כן ראוי לפתוח בו.

ב. שולחן ומנורה – כלי השרת העיקריים, המעניקים למשכן הגדרה של בית, כשעל השולחן מונח לחם (כ"ה ל), ובמנורה מועלים נרות (כ"ה לז).

(על היחס בין שני זוגות הכלים: ארון – כפורת, שולחן – מנורה, ראה בהמשך.)

המבנה

רק לאחר הכלים החשובים מופיע הציווי על המבנה שישמש להם מסגרת. גם בחלק זה, קודמים היריעות והכיסויים לקרשים המיועדים לשאת אותם. המחיצות החותמות חלק זה, באות לתחום את האזורים השונים. כל אלה מופיעים לפי סדר חשיבותם.

א. היריעות התחתונות – הן הנקראות 'משכן' (ראה: כ"ו א, ו, ז), הן שנראות מבפנים, והן שעשויות מן החומרים החשובים: תכלת, ארגמן, תולעת שני ושש – מעשה חושב.

ב. יריעות עזים – שימשו 'אוהל' על ה'משכן' (ראה: כ"ו ז, יא), וכנראה חשיבותן פחותה.

ג. כיסוי עור – שימש 'מכסה' ל'אוהל' (ראה: כ"ו יד).

ד. קרשים – תפקידם לשאת את ה'משכן' (=היריעות התחתונות) ואת כיסוייו (ראה: מ' יח–יט).

ה. פרוכת – תפקידה לחצוץ בין החדר הפנימי (=קודש הקודשים) לחדר החיצוני (=קודש).

ו. מסך – תפקידו לחצוץ בין המבנה לחצר.

החצר

לאחר שהושלם המשכן (הכלים והמבנה), מתוארת החצר, שחשיבותה פחותה, וגם כאן הכלי החשוב קודם למסגרת:

א. מזבח העולה – הכלי שעמד מחוץ למשכן, ועליו נעשתה רוב עבודת הקורבנות.

ב. קלעי החצר ומסך פתח החצר – משמשים מסגרת וגבול לחצר ולאשר בה.

כהונה

עד כה עסקנו במשכן עצמו על כל דרגותיו, ולפני החתימה מופיעים העובדים במשכן ועבודתם:

א. העלאת נר התמיד בידי אהרן ובניו.

ב. בגדי אהרן ובניו.

ג. קידוש המשכן והכוהנים לתפקידם ולעבודתם (=שבעת ימי המילואים).

ד. קידוש המזבח והעבודה הבסיסית – עולת התמיד.

חתימה

"ונעדתי שמה לבני ישראל ונקדש בכבדי... ושכנתי בתוך בני ישראל.. אני ה' אלהיהם". (כ"ט מג–מו)

השלמות למשכן ולעבודה בו

לאחר שהושלמה המסגרת להשראת השכינה, מופיעים ציוויים, שמאפשרים את בניית המשכן, את העבודה בו ואת השראת השכינה.

א. מזבח הקטורת – מיקומו של הציווי על מזבח הקטורת מלמד אותנו, כי אין הוא דומה לשולחן ולמנורה, אף שעמד סמוך להם. מן האמור בעבודת יום הכיפורים (ויקרא ט"ז) נראה, כי הקטורת נועדה לאפשר לאדם להימצא קרוב לשכינה, והיא משמשת מעין מסך וחציצה בין השכינה לאדם. ביום הכיפורים, כאשר העבודה מתבצעת לפני ולפנים, יש להקטיר את הקטורת במקום ההוא. מזבח הקטורת הוא הכלי עליו מוקטרת הקטורת, שבאה לאפשר את העבודה לצד השכינה, אך אין היא חלק מהגדרת הבית. כאשר מתבצעת עבודת הקטורת במקום אחר – אין צורך במזבח, ודי במחתה ובגחלים (כך ביום הכיפורים וכך במגפה אחרי מרידת קורח ועדתו, במדבר י"ז יא–טו).

ב. מחצית השקל – לצורך הכנת האדנים שעמדו בתחתית הקרשים, נערכה מגבית מיוחדת של מחצית השקל(ל"ח כה–כז), בעוד ששאר הכלים נבנו מחומרים שניתנו כתרומות ובהתנדבות.

ג. הכיור – גם בכיור, כבמזבח הקטורת שנזכר לעיל, לא בוצעה עבודה, אלא הוא היה כעין 'מכשיר' לעבודה, שהרי ללא קידוש ידיים ורגליים לא היו הכוהנים רשאים לגשת לעבודה.

ד. שמן המשחה – אף הוא אינו חלק מכלי המשכן, ואף הוא מעין 'מכשיר', שהרי ללא משיחה בשמן זה לא יתקדשו הכלים, הבגדים והכוהנים לתפקידם.

ה. הקטורת – מעמדה של הקטורת הובהר לעיל בדיון על מזבח הקטורת, שלא הוזכרה בנייתו יחד עם שאר הכלים. הזכרת הקטורת בסוף יוצרת מסגרת לחמש ההשלמות:

מזבח הקטורת – ההשלמה לקודש (זהב)
מחצית השקל –השלמה למבנה המשכן (כסף)
הכיור – השלמה לחצר (נחושת)
שמן המשחה – השלמה כללית למשכן ולכליו
הקטורת – השלמה להשלמת הקודש.

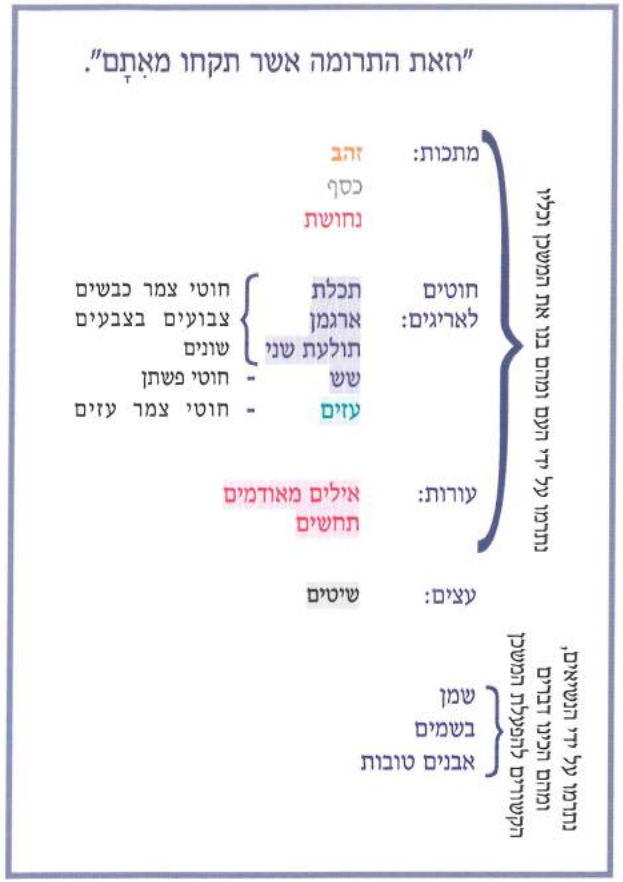
את החומרים שנתרמו להכנת המשכן וכליו ובגדי הקודש, מתארת התורה בשלושה מקומות:

א. בציווי ה' למשה (כ"ה א–ז).

ב. בציווי משה לעם (ל"ה ד–ט).

ג. בתיאור הבנייה (ל"ה כא–כט).

במסגרת הובאו החומרים לפי סדרם בציווי (בתיאור הביצוע קיימים שינויים קלים). עיון ברשימת החומרים מגלה, שסדרם משקף את סדר חשיבותם, כפי שבא לידי ביטוי במבנה המשכן: מן הפנים אל החוץ.

הזהב – מייחד את קודש הקודשים ואת הקודש (כולל קרסי היריעות הפנימיות של הגג).

הכסף – ממנו עשו את אדני (=בסיסי) הקרשים של קודש הקודשים ושל הקודש.

הנחושת – מייחדת את החצר (כולל קרסי היריעות החיצוניות של הגג ואדני עמודי המסך).

התכלת, הארגמן, תולעת השני והשש – מהם עשו את מחיצות הפתחים (פרוכת ומסכים) וכן את היריעות הפנימיות של הגג.

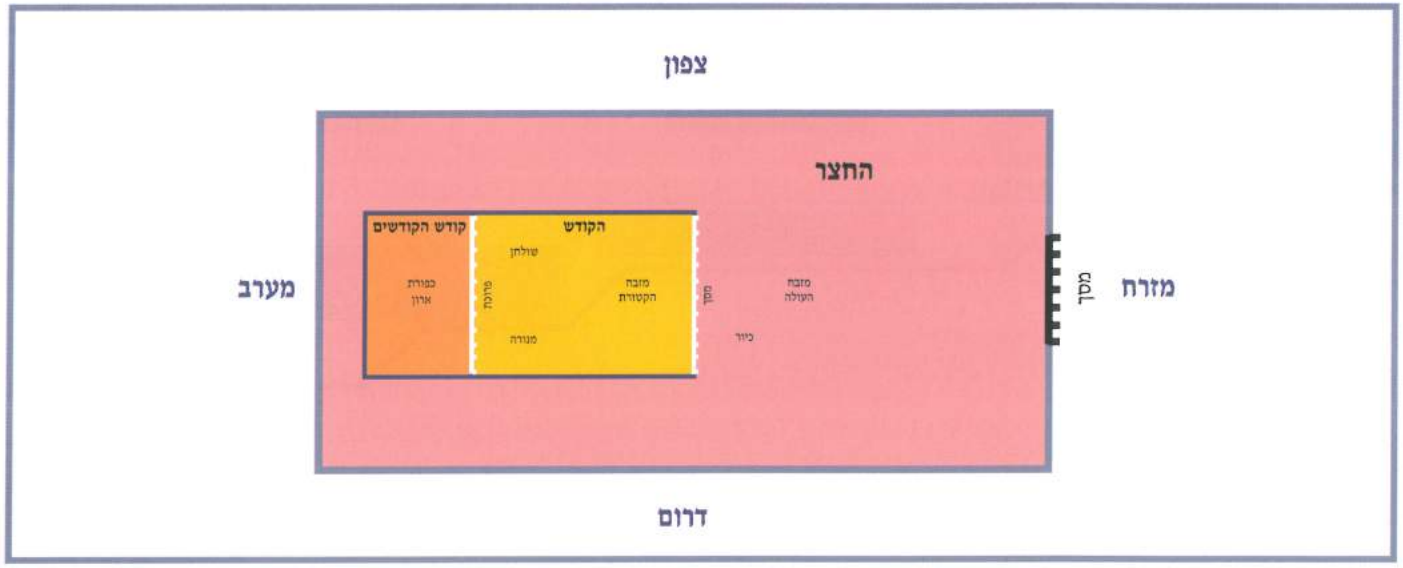
העזים – מהן עשו את היריעות החיצוניות של הגג.

עורות האילים והתחשים– היו המכסה העליון של הגג.

עצי השיטים – חותמים את הרשימה, והם משולבים בכל חלקי המשכן.

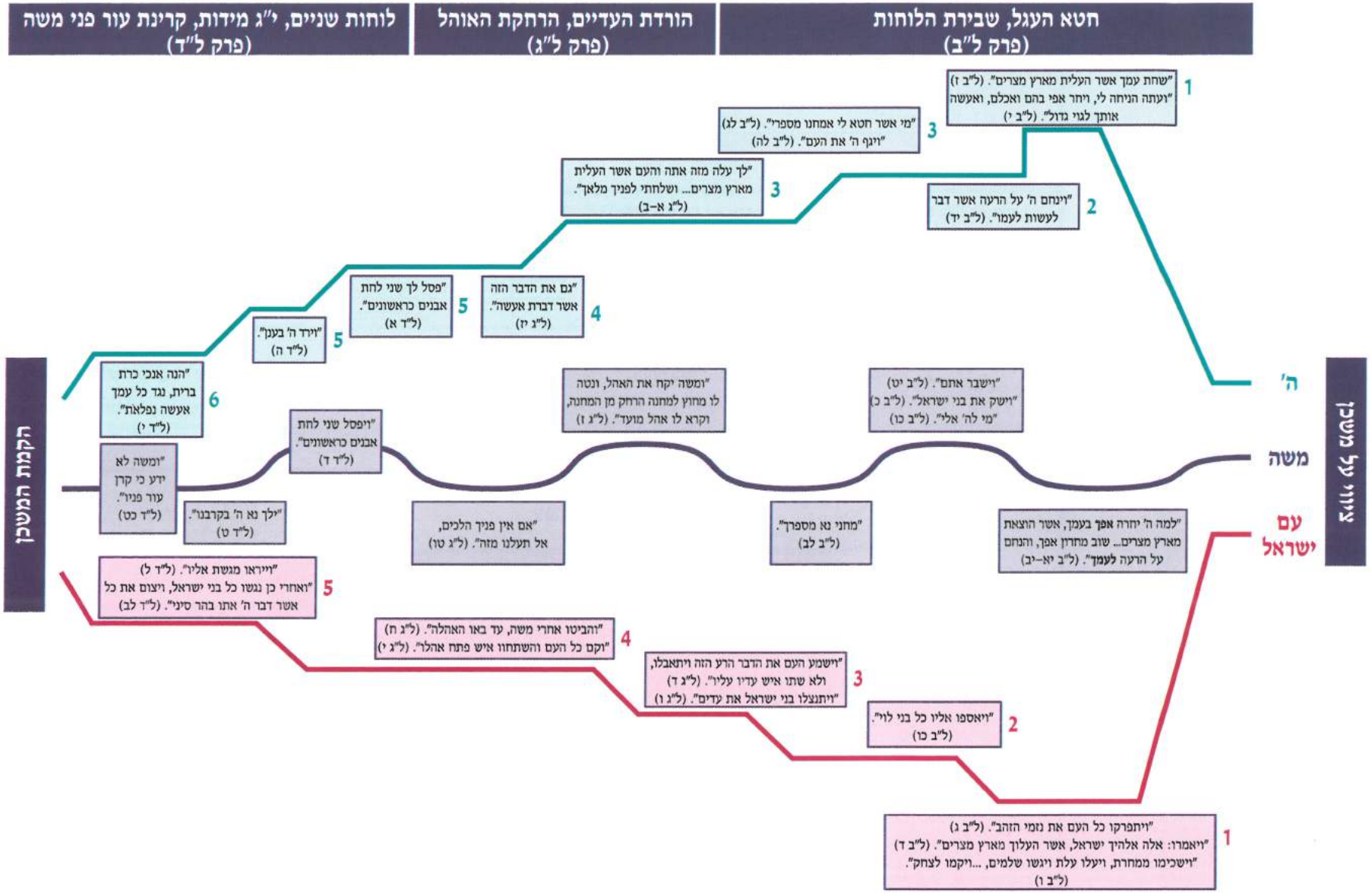
סדר התרומה ומשמעותה

		החצר		הקודש		קודש הקודשים	
כלים		מזבח העולה: עצי שיטים מצופים נחושת	כיור: נחושת	מזבח הקטורת: עצי שיטים מצופים זהב	שולחן: עצי שיטים מצופים זהב מנורה: זהב	ארון: עצי שיטים מצופים זהב ומעליו כפורת: זהב	
מחיצות	דפנות	קלעים (=וילונות) שש משזר תלויים בעמודים		קרשים: עצי שיטים מצופים זהב, מחוברים על ידי בריחים מעצי שיטים מצופים זהב			
	אדנים	נחושת		כסף			
	פתח	מסך: חומרים כפרוכת, תלוי על עמודים הניצבים על אדני נחושת, יתדות מנחושת.		מסך: חומרים כפרוכת, נתון על עמודים הניצבים על אדני נחושת.		פרוכת: תכלת ארגמן ותולעת שני ושש משזר נתונה על עמודי עצי שיטים מצופים זהב הניצבים על אדני כסף.	
גג	משכן (פנימי)			עשר יריעות שש משזר תכלת וארגמן ותולעת שני שחוברו בקרסי זהב.			
	אוהל על המשכן (חיצוני)			אחת עשרה יריעות עזים שחוברו בקרסי נחושת.			
	מכסה לאוהל (עליון)			עורות אילים מאודמים ועורות תחשים.			

תשובה וסליחה לאחר חטא העגל (פרקים ל"ב-ל"ד)

"ואתנפל לפני ה'... וישמע ה' אלי גם בפעם ההִוא". (דברים ט' יח-יט)

התרשים מציג את יחסי הקִרבה והריחוק בין ה' ובין עם ישראל בתקופה שלאחר חטא העגל ואת פעילותו של משה כמתווך בין ה' לעמו. העליות והירידות של הקווים מבטאות את ההתקרבות וההתרחקות בין הצדדים.

1. התרשים פותח בנתק הכמעט מוחלט בין ה' לישראל, והוא מתאר את ההתקרבות ההדרגתית וההדדית עד לנתינת הלוחות השניים ולבניית המשכן.
2. מקום מרכזי בתרשים, כמו גם בהתרחשויות, ממלא משה רבנו. משה שימש כמתווך, שעמד לפני ה' בתביעה ובתפילה כאשר הוא ייצג את ישראל, וכמוכיח ומעניש את ישראל, כאשר הוא ייצג את ה'. העליות והירידות בקו המתאר את משה מבטאות את תפקידו המיוחד, ומלמדות על יכולתו לייצג בכל פעם את עמדותיו של הצד השני. התרשים מראה, שפעולותיו של משה הן שהביאו לתשובת העם ולסליחת ה'.
3. המספרים שליד המשבצות מבטאים את השלבים השונים של ההתקרבות, כפי שמפורט בהמשך.
4. המשבצות הנמצאות מתחת לקו המתאר את עמדת משה מבטאות התקרבות לעם ישראל, והמשבצות מעל הקו מבטאות התקרבות לעמדת ה'. כך גם ביחס למיקום המשבצות בקווים האחרים.

שלבים בתשובת עם ישראל

החטא

1. ניכרת פעילות רבה של כל העם בשעת החטא: "ויִקָּהל העם", "ויאמרו", "ויתפרקו", "וישכימו ממחרת, ויעלו עֹלת".

תהליך ההתקרבות והתשובה

2. אל מול הפעילות של משה נשאר רוב העם פאסיבי, ורק בני לוי נענו לקריאת משה: "מי לה' אלי".
3. בעקבות גזרת ה' שלא ילך עם ישראל, העם התאבל והוריד את העדיים, שהזכירו את החטא (נתינת נזמי הזהב לעגל).
4. כאשר הרחיק משה את אוהלו, גילה העם רגשות יראה וכבוד ורצון אמיתי לשוב ולהתקרב.
5. לאחר שירד משה עם הלוחות השניים, התקרב העם באופן ממשי על מנת לשמוע את צו ה'.

תיקון החטא

- בפרשיות המשכן שוב ניכרת פעילות רבה אצל בני ישראל תוך נכונות לתת מרכושם הפרטי, לתקן את החטא ולחזור בתשובה. (ל"ה כא–כט, ל"ו ה–ו).

שלבים בסליחת ה' לעם ישראל

התגובה לחטא

1. ה' ביקש לכלות את ישראל ולגדל את משה.

תהליך הסליחה וההתקרבות

2. בזכות תפילת משה נמנע ה' מלכלות את ישראל.
3. גם לאחר מעשי התיקון של משה ולאחר תפילתו השנייה, סירב ה' ללכת עם ישראל ולשכון בתוכם, אולם לא היה זה עוד ניתוק מוחלט. ה' הבטיח למשה לשלוח מלאך, שיסייע לעם לכבוש את הארץ.
4. ה' נעתר לתחינת משה, והודיע לו שילך אִתם וישרה שכינתו בתוכם.
5. ה' ציווה להכין לוחות חדשים, ולימד את משה את דרכי התשובה – י"ג מידות הרחמים.
6. ה' כרת ברית מחודשת עם ישראל. ברית זו מקבילה לברית המופיעה בפרשת משפטים, קודם לציווי המשכן.

חזרה למצב שקדם לחטא

- ציוויי המשכן שאמר משה לישראל בפרשת ויקהל, מהווים המשך ישיר לצו ה' בפרשת תרומה, ומבטאים יותר מכול את הסליחה ואת החזרת המצב לקדמותו.

פעילותו של משה כמתווך

משה מול העם

משה הצליח לרומם את עם ישראל מן המצב הרוחני הירוד שהיה נתון בו על ידי תהליך חינוכי, שהיו בו מרכיבים שונים.

א. התגובה הראשונה של משה לחטא הייתה כבר על ההר. משה התחנן לפני ה' והגן על העם. לעומת זאת, כשעמד לפני העם החוטא, הוא הגיב כאילו אינו יודע דבר. שבירת הלוחות נועדה, ככל הנראה, לזעזע את העם ולהמחיש לו ללא מילים את גודל השבר ואת מצבו הירוד.
לאחר מעשה רב רושם זה יכול היה משה לבער את הנגע על ידי שרפת העגל, השקיית העם והריגת שלושת אלפי החוטאים.

ב. מכאן ואילך לא נזקק משה לאמצעים תקיפים מעין אלו. הרחקת האוהל מן המחנה ועור פניו הקורן הביאו את העם להרגשת יראה וכבוד ולנכונות לקבל מחדש את צו ה'.

משה מול ה'

א. בדבריו לאחר החטא התנער ה' מזיקתו לישראל: "לך רד כי שחת **עמך** אשר העלית מארץ מצרים" (ל"ב ז). התנתקות זו הייתה תגובה למעשי ישראל ולדבריהם בחטא העגל: "כי זה משה האיש אשר **העלנו** מארץ מצרים", וכן: "אלה אלהיך ישראל אשר **העלוך** מארץ מצרים" (ל"ב א, ד). משה בתחנוניו ביקש להחזיר את המצב לקדמותו: "למה ה' יחרה אפך **בעמך** אשר **הוצאת** מארץ מצרים... שוב מחרון אפך והנחם על הרעה **לעמך**". ואמנם, לאחר התפילה הראשונה של משה נאמר: "וינחם ה' על הרעה אשר דבר לעשות **לעמו**" (ל"ב יד).

ב. לאחר החטא הציע ה' למשה להתנתק מעם ישראל ולהתחיל מחדש: "ואעשה אותך לגוי גדול" (ל"ב ט). משה התנגד והתבטא בחריפות: "מחני נא מספרך" (ל"ב לב), "אם אין פניך הלכים אל תעלנו מזה" (ל"ג טו). בסופו של דבר ביקש משה להתקרב אל ה' ולדעת את דרכיו, אולם קרבה זו לא באה על חשבון ישראל, אלא אדרבא, סייעה לישראל לקבל סליחה מה', ואף נתנה בידם את הכלים לבקשת הסליחה – י"ג מידות.

הכלים בקודש ובקודש הקודשים

ועשית שֻׁלחן **עצי שטים**,
אמתים ארכו ואמה רחבו ואמה וחצי קמתו.
וצפית אתו זהב טהור,
ועשית לו זר זהב סביב.
ועשית לו מסגרת טפח סביב,
ועשית זר זהב למסגרתו סביב.
ועשית לו **ארבע טבעת זהב**,
ונתת את הטבעת על ארבע הפאת אשר לארבע רגליו.
לעמת המסגרת תהיין הטבעת, לבתים לבדים לשאת בהם את השֻׁלחן.
ועשית את הבדים עצי שטים וצפית אתם זהב, ונשא בם את השֻׁלחן.
ועשית קערתיו וכפתיו וקשותיו ומנקיתיו אשר יסך בהן,
זהב טהור תעשה אתם.
ונתת על השֻׁלחן לחם פנים לפני תמיד.

ועשית **מנרת זהב טהור.**

מקשה תיעשה המנורה
ירכה וקנה גביעיה כפתריה ופרחיה **ממנה יהיו.**
ושׁשה קנים יצאים מצדיה,
שלשה קני מנרה מצדה האחד ושלשה קני מנרה מצדה השני...
כפתריהם וקנתם ממנה יהיו,
כלה מקשה אחת זהב טהור.
ועשית את נרתיה שבעה **והעלה את נרתיה,**

והאיר על עבר פניה.
ומלקחיה ומחתתיה זהב טהור.
ככר זהב טהור יעשה אתה, את כל הכלים האלה.
וראה ועשה בתבניתם אשר אתה מָרֶאה בהר.

ועשו **ארון עצי שטים,**
אמתים וחצי ארכו ואמה וחצי רחבו ואמה וחצי קמתו.
וצפית אתו זהב טהור מבית ומחוץ תצפנו,
ועשית עליו זר זהב סביב.

ויצקת לו **ארבע טבעת זהב,**
ונתתה על ארבע פעמתיו,
ושתי טבעת על צלעו האחת
ושתי טבעת על צלעו השנית.
ועשית בדי עצי שטים וצפית אתם זהב.
והבאת את הבדים בטבעת על צלעת הארן **לשאת את הארן בהם.**
בטבעת הארן יהיו הבדים לא יסרו ממנו.
ונתת אל הארן את העדת אשר אתן אליך.
ועשית **כפרת זהב טהור,**
אמתים וחצי ארכה ואמה וחצי רחבה.
ועשית שנים כרבים זהב,
מקשה תעשה אתם משני קצות הכפרת.

ועשה **כרוב אחד מקצה מזה וכרוב אחד מקצה מזה,**

מן הכפרת תעשו את הכרבים על שני קצותיו.

והיו הכרבים **פרשי כנפים למעלה,**
סככים בכנפיהם על הכפרת,
ופניהם איש אל אחיו,
אל הכפרת יהיו פני הכרבים.
ונתת את הכפרת על הארן מלמעלה,
אל הארן תתן את העדת אשר אתן אליך.
ונועדתי לך שם, ודברתי אתך מעל הכפרת
מבין שני הכרבים אשר על ארן העדת,
את כל אשר אצוה אותך אל בני ישראל.

המעלות בקודש ותפקיד הכוהנים

מעלת החלקים השונים במשכן טמונה בייעודם. קודש הקודשים היה המקום שממנו דיבר **ה' עם משה** (כ"ה כב), הקודש והחצר היו מקום עבודת **הכוהנים**: בשולחן, במנורה, במזבח הקטורת ובמזבח העולה. אל החצר, שמעלתה פחותה, הורשו גם **ישראל** להיכנס לצורך עבודת הקורבנות.

מעלת החלקים השונים מתבטאת במספר אופנים:

א. חלוקה ליחידות

קודש הקודשים, הקודש והחצר מסודרים בסדר החשיבות **מן הפנים אל החוץ** (וכן הוא בסדר היריעות המכסות, התיאור הוא מן היריעות הפנימיות אל הכיסויים החיצוניים).

ב. החומר הבולט בבנייה

הזהב – לקודש הקודשים ולקודש, הנחושת – לחצר.

ג. הכלים

מעלת קודש הקודשים, העדיפה על מעלת הקודש, באה לידי ביטוי בתיאור הכלים המצויים בתוכו. הטבלה הסמוכה מציגה את הזיקה ההדוקה הקיימת בין **הארון לשולחן** (עצי שיטים מצופים זהב, זר זהב, ארבע טבעות ובדים) ובין **הכפורת למנורה** (זהב טהור, מקשה, פנייה מן הקצוות אל האמצע). הדמיון הרב מלמד על הזיקה הקרובה בין שני החדרים שבתוך האוהל, וממנו ניתן לעמוד גם על ההבדל הבולט ביניהם:

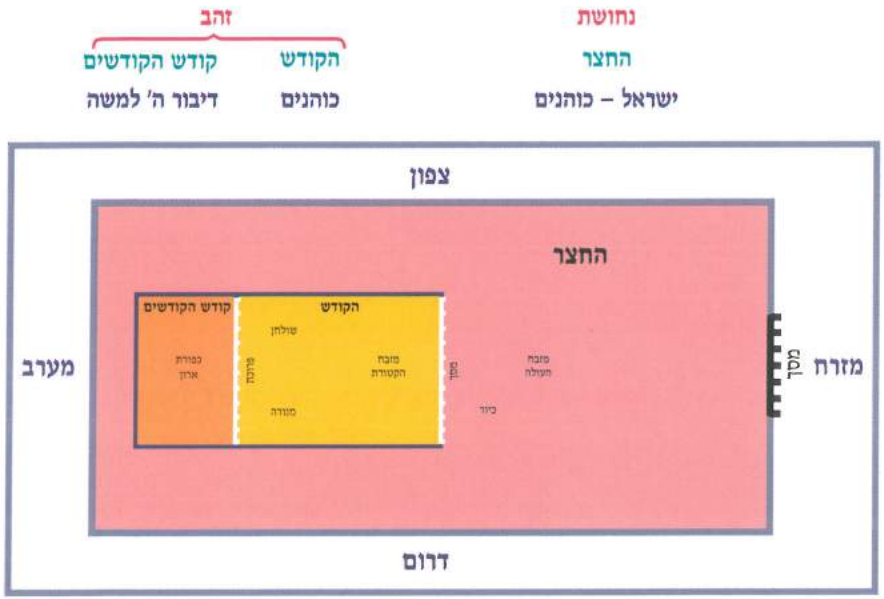
הארון והכפורת בקודש הקודשים **מאוחדים** ככלי אחד, כי **דיבור ה'** אל האדם יכול לאחד כוחות שונים למהות אחת (שמור וזכור בדיבור אחד נאמרו). בקודש **נפרדים** השולחן והמנורה לשני כלים, כי **עבודת האדם** את ה', גם במעלתה הגבוהה ביותר, אינה מסוגלת לאחדות שלמה של הכוחות השונים, והיא מצריכה לתת ביטוי נפרד לכל אחד מהם (וראה עוד ב'דעת מקרא' לשמות, עמ' רע"ט–רפ"ב).

ד. הכוהנים המשמשים בקודש

הכוהנים שנעו בעבודתם בין החצר לקודש, חיברו בין העם, שבא למשכן ולא הורשה להיכנס לתוכו (מעבר לחצר) ובין הקודש.

הכתובים המתארים את בחירת הכוהנים, את בגדיהם ואת עבודתם מבטאים רעיון זה בדרכים שונות:

1. "ואתה הקרב **אליך** את **אהרן** אחיך ואת **בניו** אתו מתוך **בני ישראל**" (כ"ח א).
2. "ושמת את שתי האבנים על כתפת האפד אבני זכרן **לבני ישראל**, ונשא **אהרן** את שמותם **לפני ה'** " (כ"ח יב).
3. "ונשא **אהרן** את שמות **בני ישראל** בחשן המשפט על לבו בבאו אל הקדש, לזכרן **לפני ה'** " (כ"ח כט).
4. "ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התמים, והיו על לב **אהרן** בבאו **לפני ה'**, ונשא **אהרן** את משפט **בני ישראל** על לבו **לפני ה'** " (כ"ח ל).
5. "והיה [הציץ] על מצח **אהרן** ונשא **אהרן** את עון הקדשים, אשר יקדישו **בני ישראל** לכל מתנת קדשיהם והיה על מצחו תמיד לרצון להם **לפני ה'** " (כ"ח לח).
6. "והיה **לאהרן** ולבניו לחק עולם מאת **בני ישראל** כי תרומה הוא, ותרומה יהיה מאת **בני ישראל** מזבחי שלמיהם תרומתם **לה'** " (כ"ט כח).

הבנה זו של תפקיד הכוהנים ביחס אל העם ואל הקודש, מבהירה מספר נקודות נוספות:

א. הספק בגמרא (נדרים ל"ה ע"ב) האם הכוהנים הם 'שלוחי דידן' (שלנו, בני ישראל) או 'שלוחי דשמיא' (של שמיים, ה') עולה מן הכתובים שהבאנו לעיל.

ב. החושן והאפוד המחוברים זה לזה, "ולא יזח החשן מעל האפוד" (כ"ח כח), הם מהבגדים החשובים של הכוהן הגדול. החושן מבטא את דבר ה' הבא אל האדם, והאפוד מבטא את הלבוש האנושי לפני ה'. חיבור זה הוא ביטוי נוסף לתפקיד הכוהנים.

ג. עבודת הכוהנים הכתובה בתורה, מיועדת לכלל ישראל. כך מדגישה התורה, שהכוהנים אינם "כת סודית", שפעילותה והלכותיה נעלמים, כפי שהיה מקובל בעמים אחרים, אלא הם שותפים לעבודת הקודש של ישראל לפני ה'.

המעלות בקודש ותפקיד הכוהנים

מעלת החלקים השונים במשכן טמונה בייעודם. קודש הקודשים היה המקום שממנו דיבר **ה' עם משה** (כ"ה כב), הקודש והחצר היו מקום עבודת **הכוהנים**: בשולחן, במנורה, במזבח הקטורת ובמזבח העולה. אל החצר, שמעלתה פחותה, הורשו גם **ישראל** להיכנס לצורך עבודת הקורבנות.

מעלת החלקים השונים מתבטאת במספר אופנים:

א. חלוקה ליחידות

קודש הקודשים, הקודש והחצר מסודרים בסדר החשיבות **מן הפנים אל החוץ** (וכן הוא בסדר היריעות המכסות, התיאור הוא מן היריעות הפנימיות אל הכיסויים החיצוניים).

ב. החומר הבולט בבנייה

הזהב – לקודש הקודשים ולקודש, הנחושת – לחצר.

ג. הכלים

מעלת קודש הקודשים, העדיפה על מעלת הקודש, באה לידי ביטוי בתיאור הכלים המצויים בתוכו. הטבלה הסמוכה מציגה את הזיקה ההדוקה הקיימת בין **הארון לשולחן** (עצי שיטים מצופים זהב, זר זהב, ארבע טבעות ובדים) ובין **הכפורת למנורה** (זהב טהור, מקשה, פנייה מן הקצוות אל האמצע). הדמיון הרב מלמד על הזיקה הקרובה בין שני החדרים שבתוך האוהל, וממנו ניתן לעמוד גם על ההבדל הבולט ביניהם:

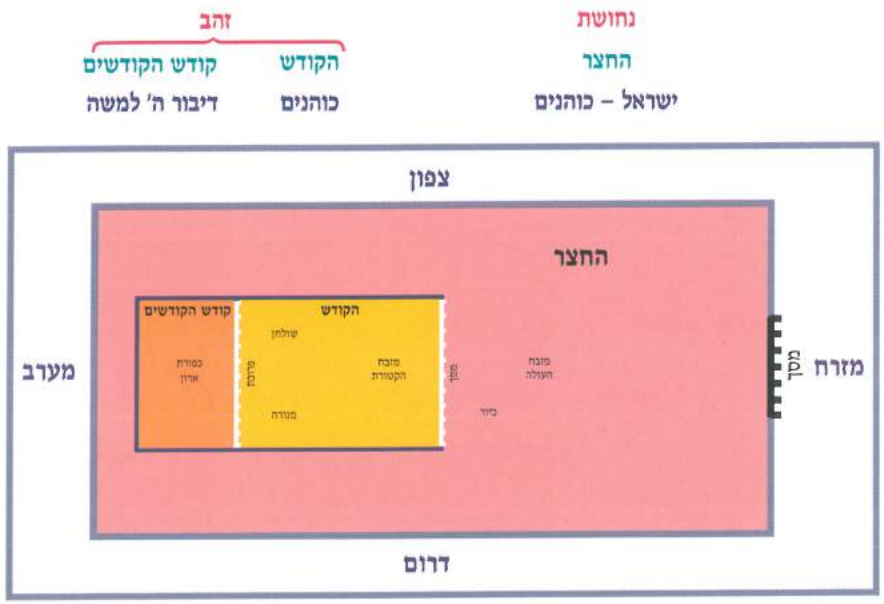
הארון והכפורת בקודש הקודשים **מאוחדים** ככלי אחד, כי **דיבור ה'** אל האדם יכול לאחד כוחות שונים למהות אחת (שמור וזכור בדיבור אחד נאמרו). בקודש **נפרדים** השולחן והמנורה לשני כלים, כי **עבודת האדם** את ה', גם במעלתה הגבוהה ביותר, אינה מסוגלת לאחדות שלמה של הכוחות השונים, והיא מצריכה לתת ביטוי נפרד לכל אחד מהם (וראה עוד ב'דעת מקרא' לשמות, עמ' רע"ט–רפ"ב).

ד. הכוהנים המשמשים בקודש

הכוהנים שנעו בעבודתם בין החצר לקודש, חיברו בין העם, שבא למשכן ולא הורשה להיכנס לתוכו (מעבר לחצר) ובין הקודש.

הכתובים המתארים את בחירת הכוהנים, את בגדיהם ואת עבודתם מבטאים רעיון זה בדרכים שונות:

1. "ואתה הקרב **אליך** את **אהרן** אחיך ואת **בניו** אתו מתוך **בני ישראל**" (כ"ח א).
2. "ושמת את שתי האבנים על כתפות האפד אבני זכרן **לבני ישראל**, ונשא **אהרן** את שמותם **לפני ה'** " (כ"ח יב).
3. "ונשא **אהרן** את שמות **בני ישראל** בחשן המשפט על לבו בבאו אל הקדש, לזכרן **לפני ה'** " (כ"ח כט).
4. "ונתת אל חשן המשפט את האורים ואת התמים, והיו על לב **אהרן** בבאו **לפני ה'**, ונשא **אהרן** את משפט **בני ישראל** על לבו **לפני ה'** " (כ"ח ל).
5. "והיה [הציץ] על מצח **אהרן** ונשא **אהרן** את עון הקדשים, אשר יקדישו **בני ישראל** לכל מתנת קדשיהם והיה על מצחו תמיד לרצון להם **לפני ה'** " (כ"ח לח).
6. "והיה **לאהרן** ולבניו לחק עולם מאת **בני ישראל** כי תרומה הוא, ותרומה יהיה מאת **בני ישראל** מזבחי שלמיהם תרומתם **לה'** " (כ"ט כח).

הבנה זו של תפקיד הכוהנים ביחס אל העם ואל הקודש, מבהירה מספר נקודות נוספות:

א. הספק בגמרא (נדרים ל"ה ע"ב) האם הכוהנים הם 'שלוחי דידן' (שלנו, בני ישראל) או 'שלוחי דשמיא' (של שמיים, ה') עולה מן הכתובים שהבאנו לעיל.

ב. החושן והאפוד המחוברים זה לזה, "ולא יזח החשן מעל האפוד" (כ"ח כח), הם מהבגדים החשובים של הכוהן הגדול. החושן מבטא את דבר ה' הבא אל האדם, והאפוד מבטא את הלבוש האנושי לפני ה'. חיבור זה הוא ביטוי נוסף לתפקיד הכוהנים.

ג. עבודת הכוהנים הכתובה בתורה, מיועדת לכלל ישראל. כך מדגישה התורה, שהכוהנים אינם "כת סודית", שפעילותה והלכותיה נעלמים, כפי שהיה מקובל בעמים אחרים, אלא הם שותפים לעבודת הקודש של ישראל לפני ה'.